**Милена Пешић**

# СРПСКИ САКРАЛНИ СПОМЕНИЦИ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ ИЗМЕЂУ ДИСКУРЗИВНОГ ПОНИШТАВАЊА И ФАБРИКОВАЊА ИДЕНТИТЕТА

Милена Пешић

# СРПСКИ САКРАЛНИ СПОМЕНИЦИ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ ИЗМЕЂУ ДИСКУРЗИВНОГ ПОНИШТАВАЊА И ФАБРИКОВАЊА ИДЕНТИТЕТА

*Рецензенти*
Проф. др Јован Базић
Проф. др Зоран Јевтовић
Проф. др Марија Ђорић
Доц. др Јован Алексић

*Издавач*
Институт за политичке студије
Београд

*За издавача*
др Миша Стојадиновић, научни саветник

*Лектура*
Зорана Јовановић

*Штампа*
Комазец, Инђија

*Тираж*
100

ISBN 978-86-7419-462-1

Ставови изражени у овој књизи припадају аутору и не представљају званичне ставове Института за политичке студије.

**Милена Пешић**

# СРПСКИ САКРАЛНИ СПОМЕНИЦИ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ ИЗМЕЂУ ДИСКУРЗИВОГ ПОНИШТАВАЊА И ФАБРИКОВАЊА ИДЕНТИТЕТА

Београд, 2026.

# САДРЖАЈ

I
**УВОДНА РАЗМАТРАЊА** ..... 9

1.1. Појмовно-теоријске поставке истраживања ..... 13
1.1.1. Национални идентитет и такозвана држава Косово ..... 13
1.1.2. Културно наслеђе у спору: идентитетске и политичке импликације ..... 21

1.2. Методолошке основе истраживања ..... 29

1.3. Српске светиње на Косову и Метохији као идентитетска упоришта ..... 43
1.3.1. Црква Богородице Љевишке ..... 45
1.3.2. Манастир Високи Дечани ..... 63
1.3.3. Црква Светог Николе ..... 100

1.4. Албанске пројекције „косовског идентитета" ..... 119
1.4.1. Пројекат самопроглашене државе Косово ..... 120
1.4.2. Инжењеринг косовског идентитета ..... 125

II
**АНАЛИЗА АЛБАНСКИХ ЈАВНИХ ДИСКУРСА О СРПСКИМ САКРАЛНИМ СПОМЕНИЦИМА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ** ..... 133

2.1. Порекло, историјат и културна припадност српских сакралних споменика ..... 135
2.1.1. Богородица Љевишка као „Света Премта" ..... 145
2.1.2. Манастир Дечани: храм православних Албанаца на темељима илирско-дарданског храма ..... 154
2.1.3. Црква Светог Николе као католичка катедрала ..... 162
2.1.4. Култура и културно наслеђе такозваног Косова ..... 169

2.2. Безбедност, права и закони ..... 178
2.2.1. Специјална заштићена зона манастира Дечани на удару изградње пута ..... 181
2.2.2. Дијагноза безбедносног стања: Манастир Дечани на листи 7 најугроженијих ..... 192
2.2.3. Политичка воља изнад Уставног закона: непримењивање одлуке о враћању земљишта манастиру Дечани ..... 207

2.3. Такозвана држава косово vs. СПЦ ..... 216
2.3.1. Клевета – екстремни облик негативне квалификације ..... 218
2.3.2. Српске цркве као политичке изјаве ..... 221
2.3.3. Повезаност историје, СПЦ и српских светиња на удару албанских политизација ..... 227

III
**ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА** ..... 239

ЛИТЕРАТУРА ..... 269

# I

# УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Ова монографска студија посвећена је истраживању актуелног статуса/позиције српских сакралних споменика на Косову и Метохији.[1] О њиховом уништавању током последњих неколико деценија написано је много значајних научних радова, а немали број њих бавио се и проблемом присвајања српског културног наслеђа на, сецесијом отетој, српској територији. Усвајајући досадашње научне увиде у наведене проблеме као део подразумеваног контекста појава које истражујемо, приступили смо српским светињама на Косову и Метохији као врхунским репрезентима српског културног наслеђа, односно као упориштима српског идентитета на овим просторима. У складу са оваквом поставком, настојали смо да истражимо начине на које се кроз ненаучне, политички мотивисане ревизионистичке интерпретације њиховог културно-историјског идентитета, као и кроз неистинити приказ њихове безбедности и заштите, истовремено остварује дискурзивно фабрико-

[1] Ова монографска студија представља наставак рада на проблематици обрађеној у књизи под називом „Албански дискурси о српским светињама на Косову и Метохији: (де)конструисање идентитета“, (онлајн издање 2025. године), као и у чланку под називом „Концептуално-методолошки оквир анализе албанских јавних дискурса о српским сакралним споменицима на Косову и Метохији” (Српска политичка мисао 2024/6), насталом као резултат рада на поменутој књизи.

вање такозваног „косовског идентитета”[2] и поништавање српског идентитета.

Руковођени наведеним циљевима, централну истраживачку линију ове студије посветили смо анализи албанских јавних дискурса о српском сакралном споменичком наслеђу на Косову и Метохији у јавној сфери самопроглашене државе Косово. У истраживању смо пошли од идеје о идентитетском кодирању ових дискурса, како у смислу конструисања националног идентитета тако и у смислу његове деконструкције. Дискурзивно конструисање такозваног „косовског идентитета” разматрано је у овом истраживању на два нивоа. С једне стране опсервирана је политичка димензија косовског идентитета непосредно везана за пројектовани имиџ такозване Републике Косово као модерне, либерално-демократске, мултикултуралне политичке заједнице, односно за потврђивање кредибилитета ове самопроглашене државне творевине пред интерном и међународном јавношћу. С друге стране, разматрано је дискурзивно конструисање културне димензије косовског идентитета, базирано на ревизији историје узурпиране територије и присвајању српских сакралних споменика на њој.

Дискурзивно деконструисање идентитетских српских обележја, отелотворених у најзначајнијим сакралним споменицима ове јужне српске покрајине, истраживано је анализом дискурзивних стратегија којима се остварује кривотворење њиховог културно-историјског идентитета и негирање њихове српске културне припадности. Томе треба додати и екстремну политизацију и десакрализацију улоге СПЦ као званичног власника српског сакралног споменичког наслеђа и носиоца законом загарантованих верских и имовинских права. Наиме, анализиране су дискурзивне репрезентације СПЦ, њеног деловања и њених представника, поглавара манастира, посредством којих се улога СПЦ као верске инсти-

[2] Зарад потенцирања дистанце према садржају појмова „косовска држава”, „косовски идентитет” и „косовска култура”, аутор ове монографије свесно је дуплирао правописне знаке који упућују на ову дистанцу, користећи уз наводнике и придев „такозвани”, имајући у виду да се смисао оваквог поступања може тумачити и супротно од онога што се њиме желело постићи.

туције редукује на политичке маневре угрожавања суверенитета и интегритета такозване „косовске државе". Оваквом приступом, верска, духовна димензија улоге СПЦ се омаловажава, чиме се истовремено тежи поништавању њене органске и историјске – идентитетске везе са српским црквеним споменицима.

Иако је временски оквир централног дела нашег истраживања ограничен на период од 2019. до 2022. године, појаве и процеси на које се оно односи сежу у даљу прошлост. За потребе нашег проучавања, сматрали смо важним вратити се у тренутак који непосредно претходи (само)проглашењу такозване „Републике Косово", у 2008. годину. Историјски осврт о којем реч имао је за циљ да се из пера самих албанских теоретичара и пројектаната албанске квазидржаве и такозваног „косовског идентитета" ретроспективно сагледа процес идентитетског фабриковања у његовом зачетку, односно да се прикажу настанак и развој одређених идеја које су свој израз добиле и у јавним албанским изјавама које смо овде анализирали. Осим тога, на овај начин остварен је и увид у раскорак између политичких пројекција и актуелне стварности.

Други историјски екскурс нашег истраживања сеже у много даљу, средњовековну српску прошлост и везан је за историјат, духовну, културну и националну – идентитетску важност српских сакралних споменика на Косову и Метохији. Будући да је централни део нашег истраживања посвећен албанским јавним дискурсима о српским светињама на територији, овај део нашег рада представља својеврсну противтежу ненаучним тезама и манипулативно пласираним неистинама. Тиме се остварују увиди у карактер и размере неистина публикованих посредством албанских јавних дискурса и истовремено показује зашто су ове српске светиње стратешки важне за албанске идентитетске пројекте.

Период обухваћен овим истраживањем (2019–2022) одликује концентрација догађаја[3] који недвосмислено указују на спро-

[3] У истраживању су најважнији међу овим догађајима издвојени као релевантни контексти комуникативних ситуација у оквиру којих су конституисани албански дискурси о српским сакралним споменицима на Косову и Метохији.

вођење плана албанских окупатора српске територије везаног за маргинализацију и присвајање српских сакралних споменика. Ове појаве сагледаване су у контексту брендирања квазидржавне творевине Косово и њене нације у изградњи, јер национални идентитет представља неопходну основу сваког брендирања државе и нације. Конструисање тзв. „косовског идентитета" базирано је, као што је речено, на ревизији историје Косова и Метохије и присвајању делова српских идентитетских упоришта, отелотворених у материјалној православној баштини на овој територији. Налази до којих смо истраживањем дошли потврђују тезу о спровођењу горепоменутог албанског плана, јасно манифестованог у дискурзивној пракси.

Истраживање албанских јавних дискурса о српским сакралним споменицима на Косову и Метохији који су фигурирали у јавној сфери самопроглашене Републике Косово у периоду 2019–2022. године, реализовано је дискурзивном анализом текстова јавних изјава албанских званичника, политичара и публицистички истакнутих такозваних историчара, тематски везаних за православне српске споменике. За овакву редукцију текстуалне грађе на изјаве горенаведених политичких актера одлучили смо се због важности и политичке тежине коју имају управо њихови искази у јавности, будући да њихови „гласови" репрезентују ставове државе, политичке елите или представника историографске науке, позваних да дају професионално одговорне судове. Текстуални узорак анализиран у оквиру овог истраживања састоји се од текстова различитих жанрова: званичних саопштења, интервјуа, коментара збивања, јавних реаговања, апела, протестних нота, објављених писама упућених иностраним званичницима и међународним организацијама. Анализирани текстови[4] објављивани су у периоду 2019–2022. године на следећим косовским онлајн информативним

[4] Анализирани текстови преузети са албанских онлајн портала превођени су са албанског на српски језик, уз проверу и лектуру верификованог преводиоца Еде Радоман Перковић, док су текстови са два српска портала преузети на српском језику. У циљу боље прегледности текстуалног садржаја, оригинални текстови краћих албанских изјава наведени су унутар угластих заграда у наставку након текста превода изјава, док су дужи цитати дати у издвојеним пасусима.

порталима: *Koha.net*, *Kossev.info*, *Kosovo online.com*, *Kohaislame.com*, *Gazeta expres.com*, *Klankosova.tv*, *Insajderi.org*, *Reporteri.net*, *Telegrafi.com*, *Zeri.info*, *Kallxo.com*, *Orainfo.net*, *Evropaelire*, *Botasot*, *RTV 21*, *Drita.info*, *Prishtina press.org*, *Front Online.net*, *Ekonomia online.com.*, *Kosovo 2.0*, *Euronews*, *Epokaere.com, Evropaelire.org, Kultplus.com, Prishtinapress.org*.

## 1.1. Појмовно-теоријске поставке истраживања

### 1.1.1. Национални идентитет и такозвана држава Косово

У овом истраживању, мултидимензионалном феномену националног идентитета[5] приступили смо као друштвено-историјском конструкту[6] који се дискурзивно конструише, трансформише и деконструише. За овај приступ важна је поставка према којој се социјални конструкт националног идентитета континуирано формулише и реформулише дискурзивним праксама у јавној сфери (Пешић 2012а), односно то да се различито артикулише у различитим дискурзивним праксама, те стога његов доминантни облик представља продукт избора одређених дискурса (Stojanović, Pešić 2016). Конкретније, за потребе овог истраживања, преузет је и донекле модификован теоријско-аналитички модел истраживања дискурзивног конструисања националног идентитета Рут Водак, Де Цилије, Рајзигла и Лајпхарта (Wodak, de Cillia, Reisigl i Liebhart 2009). У оквиру овог модела, о којем ће бити више речено у делу посвећеном методологији истраживања, проучавање националног идентитета развија се на три нивоа анализе: анализе тематских садржаја конструкта националног идентитета; анализе дискурзивних стратегија конструисања националног идентитета, и анализе језичких и аргументационих средства реализације датих страте-

[5] О различитим димензијама феномена националног идентитета и њиховом истраживању погледати у: Стојадиновић 2012.

[6] О конструктивистичком приступу националном идентитету погледати у: Wodak, de Cillia, Reisigl & Liebhart, 2009; Пешић, 2012а; Пешић, 2023.

гија, на конкретним текстовима, као узорцима датих дискурзивних пракси.

Наше истраживање усмерено је на дискурзивне праксе којима се такозвани „косовски национални идентитет" конструише у јавној сфери самопроглашене државе Косово. Додатно сужавање истраживачке визуре представља сагледавање овог феномена у контексту изградње „нације" вештачки створене државне творевине Косово, односно у контексту инжењеринга тзв. „косовског идентитета".[7] Прецизније, конструисање такозваног „косовског идентитета" опсервирано је у контексту континуираног процеса брендирања ове квазидржаве/нације. Разматрањем овог идентитетског конструкта у поменутом контексту, остварени су аналитички увиди у то како је он у оквирима актуелних дискурзивних пракси „натурализован", посредством одређених албанских јавних дискурса.

Имиџ и репутација државе представљају продукте стратешких пројекција вредности националног идентитета, односно његових дискурзивних репрезентација. Реч је о политичкој перспективи гледања на брендирање нације као на „координирани напор владе да контролише имиџ државе" (Sahib 2020, 3), како би привукла посетиоце, инвестиције и односе са иностранством, односно побољшала своју стратешку улогу у међународном контексту. Елементи „културно-критичког приступа" (3) брендирању нације подразумевају овде разматрање његових ефеката у контексту националне културе.[8]

Конструисање тзв. „косовског идентитета" сагледавано је, дакле, као саставни део државне политике и пројекта брендирања државе и нације. У приступу феномену њиховог брендирања, појмови државе и нације третирани су као синонимни појмови. Брен-

[7] О изградњи синтетичких нација на простору бивше Југославије погледати у: Деспотовић и Јевтовић 2015.

[8] О проблематизовању појма културног идентитета и контроверзама у тумачењу његових релација са националним идентитетом, као и о изградњи културних разлика као основи за самоидентификацију колектива погледати у Пешић, 2012.

дирање нације, засновано на „унапређењу имица[9], репутације[10] и позиције државе" (Novčić i Štavljanin 2015, 263) међу екстерним циљним групама, обухвата процесе „креирања, праћења, мерења и управљања имицом нације" (Fan 2010, према Novčić 2015, 34–35).

Међу бројним добитима од брендирања нације, важношћу се овде истичу унапређивање њене изградње и удаљавање од старог политичког система, што је у случају такозване државе Косово посебно релевантно. То је разумљиво, ако се има у виду сецесионистички карактер њеног настајања, и непоштовање међународног права које је њеним признавањем спроведено, на рачун суверене државе Србије.

Бренд нације представља „јединствену, вишедимензионалну мешавину елемената који обезбеђују нацији културолошки утемељену диференцијацију и релевантност за све њене циљне публике" (Dinnie 2008, 149). Одређује се као „скуп јединствених карактеристика бренда које бренд-менаџери теже да креирају и одрже", при чему је највећи део „бренд асоцијација" и карактеристика бренда нације и државе одређен историјским, друштвеним и политичким кретањима (Novčić i Štavljanin 2015, 264). Дистинктивни елеменети бренда нације оличени су у њеној култури, историји, народу, наративном идентитету (национални митови и хероји, приче о стицању независности...), као и у заговарању одређене идеологије (национална идеологија, људска/мањинска права, одржи-

[9] Знање о бренду које „корисници бренда" поседују одређује се као његова перцепција која се најчешће манифестује кроз низ бренд асоцијација и представља срж имица бренда (Keller, 2013, према Novčić i Štavljanin 2015, 265). Имиџ нације и државе генерише се „на основу перципираног националног идентитета који интерна јавност, становници државе – нација, комуницира екстерно" (Novčić 2015, 35); то је „пројектована слика нације, која садржи скуп вредности, карактеристика, уверења, ставова и понашања у односу на које припадници нације желе да остатак света креира слику о њима" (38).

[10] Фан (Fan 2010, према Novčić 2015, 38) репутацију одређује као као повратну информацију – перцепцију имица од стране спољних стејкхолдера, повезујући је са кредибилитетом националног идентитета: „имиџ који пројектује нација (интерно) је слика у огледалу исказана кроз репутацију међу међународним стејкхолдерима (екстерно)".

ви развој...) (Dinnie 2008, 44). Национални идентитет има, дакле, кључну улогу у брендирању нације, а уколико то није случај, оно је површно, а бренд нације није истински репрезентативан за нацију (112).

У случају политичке нације квазидржавне творевине Републике Косово, одсуствује све оно што одликује српски национални идентитет, који се јасно и опипљиво очитује у сакралном споменичком наслеђу на Косову и Метохији. Не може се, дакле, говорити о такозваном „косовском идентитету" као продукту процеса националне интеграције, заснованих на колективном и културном памћењу, дуготрајној културној хомогенизацији, кодификацији традиције, те поступној друштвеној седиментацији. Будући да све наведено одсуствује из идентитетског залеђа такозване „косоварске нације", нема аутентичног супстрата потребног за њено брендирање.

Самопроглашена косовска држава пројектована је као хибридна мултиетничка државна творевина са свеобухватним грађанским националним идентитетом, политичким конструктом под чијим се неутралним окриљем прилагођавају етничке разноликости. У одсуству снажније емоционалне везаности за косовски идентитет, политичка хомогенизација кроз изградњу грађанске нације на претежно рационалној основи (Calu 2020, 196, 197)[11] показује се као недовољан фактор националне кохезије.[12] То намеће потребу за конструисањем културолошких специфичности нације, како за

[11] Уведена је политика еволуције националног идентитета од Албанаца ка Косоварима, народ тзв. Републике Косово је редизајниран (Kropiak 2018, 146). За разлику од класичне изградње државе и нације у којој се тежило развоју националне кохезије, кроз промовисање свеобухватног идентитета који се асимилује, савремени процеси изградње нације тзв. „државе Косово" усмерени су на прилагођавање различитости. Међутим, развој општеприхваћеног, снажног и истински заједничког грађанског националног идентитета доведен је у питање у условима недостатка друштвене кохезије (Calu 2020, 197).

[12] За процесе националне идентификације важне су „симболичка и емоционална интерпретација стварности" које као сачинитељи „националног имагинаријума и политичког дискурса" учествују у конструисању националног идентитета (Стошић 2019, 426).

потребе националне идентификације тако и за стварање њеног јединственог имиџа и репутације.

Политиком памћења, односно „политичким у памћењу"[13] ствара се простор за фабриковање културолошких и историјских сачинитеља националног идентитета. Имајући у виду чињеницу да је реч о територији присвојеној од државе чији је народ вековима живећи на њој исту „форматирао" културним пејзажима као сведочанствима свог историјског трајања на њој, логично је било очекивати да ће се посегнути управо за српским културним и историјским наслеђем, како би присвојени послужили као материјал за конструисање сачинитеља такозваног „косовског идентитета".

Национални брендови требало би да буду укорењени у стварности националне културе, као њиховом најаутентичнијем диференцијатору. Међу кључним културним елементима националног идентитета (као што су језик, религија, традиција, уметност, итд.), културно наслеђе[14] сматра се концептом конститутивним за „културну експресивност нације" (Dinnie 2008, 147). Оно обухвата питања историје земље, традиције али и архитектуре, што се у нашем истраживању односи на српске сакралне споменике на Косову и Метохији, чији се културно-историјски идентитет кривотвори у албанским јавним дискурсима, са циљем оспоравања њихове српске културне припадности, односно намером њиховог присвајања.

[13] „Политичко у памћењу" и „политика памћења" различити су али неодвојиви концепти. Први концепт „изазива колективно памћење и друштвене оквире памћења" (Vankovska 2013, 12), означавајући процесе којима се превазилази сваки облик стабилизације режима памћења, и бори за оно што је у њима нарушено, искључено, изостављено. Концепт „политика памћења" односи се на методе суочавања са прошлошћу, процес управљања, институције и администрације „акција сећања" у тачно одређеном тренутку (Rufer, 2012). Наше разумевање прошлости има стратешке, политичке и етичке последице, па „оспоравање прошлости значи и постављање питања о садашњости и шта прошлост значи у садашњости". Борбе око значења прошлости такође су и надметања око значења садашњости – „око начина на који се прошлост преноси напред" (Vankovska 2013, 12).

[14] Културно наслеђе резултат је вековних историјских појава, процеса и догађаја, културних пракси, актуелних закона, политичких одлука, економских прилика итд. (Sahib 2020, 4).

Конструисање бренда нације претпоставља истицање постојећих вредности националне културе, а не измишљање, или присвајање туђих атрибута, као у случају такозване „косовске нације". Управљање брендом, као компонента националне политике, усмерено је на изграђивање јединственог идентитета, коришћењем властите историје, наслеђа и савремених вредности, као маркетиншког алата за генерисање повећане свести о држави (Dinnie 2008, 25).

Културно наслеђе сматра се важним потенцијалом за одрживи развој заједница. У оквиру такозване „Републике Косово" употреба српског културног наслеђа уочљива је и на пољу туризма, који у савременим условима глобализације постаје посебно важан, јер „подстиче глобалну заинтересованост за нека конкретна искуства, артефакте и наративе које одређена локална заједница сматра важним, то јест које жели да препозна као своје наслеђе" (Павличић 2017, 499). Независно од тога што су албански наративи имагинарни и историјски неутемељени, њихова туристичка промоција има своју улогу у креирању, валоризацији и верификовању идентитета такозване заједнице Косовара која се путем промоција идентификује са српским културним наслеђем.

Сходно концептуалној поставци нашег истраживања, поред културолошког и историјског аспекта идентитетског залеђа важног за брендирање самопроглашене косовске државе и њене нације, потребно је позабавити се и његовом политичком димензијом. Овде нас пре свега интересује мултикултурална политичка конструкција за регулацију односа између већинске албанске и мањинске српске заједнице, односно перципирани раскорак између нормативног пројекта и фактичког стања ствари у овом дубоко подељеном и конфликтном друштву.

У политички пројектованој „косовској држави", одсуство друштвене кохезије и развојне демократске традиције треба да надомести сложени мултиетнички институционални и уставни оквир. Уведени правни систем заснован је на каталогу усвојених међународних норми и стандарда, у формама мултиетничности и

заштите права мањина, владавине права, равноправности грађана пред законом и поштовања људских права и слобода (Kropiak 2018, 143). Овај чврсти систем права „треба да испуни међународне обавезе Косова и захтеве за европском интеграцијом, све док се ефикасно не спроводе" (Calu 2020, 70). Посвећеност поштовању људских права и права мањина, у складу са међународним стандардима загарантованим Уставом, подразумева проактивну одговорност државе у подршци мањинским групама у заштити и афирмацији својих идентитета, у спровођењу мера против дискриминације и промовисању социоекономске, политичке и културне равноправности и очувању културног и верског наслеђа свих заједница (70).

Упркос чињеници развијености (владине) политике и законодавства и њихове усклађености са европским стандардима, као кључни проблем истиче се раскорак између законског, институционалног оквира за заштиту права мањина и њиховог културног наслеђа на Косову и Метохији, с једне стране, и његовог спровођења у виду стварне, ефикасне имплементације закона, с друге стране. Људска права и заштита мањина су „загарантовани законом, али ограничени у пракси из безбедносних разлога" (58). За апсорбовање етничких тензија и обуздавање политизације етничког идентитета, косовском друштву недостају институције, вођење и култура. Сматра се да садашње стање друштва води даљем потискивању мањина – константним метама дискриминације и маргинализације (108). Легитимитет демократског Косова поткопан је друштвеном фрагментацијом, слабом политичком интеграцијом српске мањине и недостатком консолидације друштвено-културних и етничких граница (Kudryashova and Meleshkina 2021, 228).[15]

Реч је о условима трајне и вишеструке тензије између националних[16] и субнационалних облика идентитета и, шире, „између

[15] За конкретне увиде у ситуацију „на терену", односно о животу у подељеној Косовској Митровици погледати у: Алексић 2018.

[16] Овде је заправо реч о такозваном „косоварском идентитету" заснованом на концепту политичке нације дефинисане уставом и законом, као некој врсти супраетничког идентитета који, обухватајући и истовремено неутралишући различите етницитете, намеће надетнички поредак припадности заснован на грађанском

имица државе као јединственог и кохерентног политичког ентитета и праксе различитих друштвених актера и агенција" (Calu 2020, 194), као и о околностима повећаног ризика од сегрегације и маргинализације. У датим условима, легитимност независности и ауторитета тзв. косовске државе зависи од њене способности да одговори двоструком изазову: да обезбеди јединство и интегрише своје грађане и да истовремено промовише мултиетничност, управља културном различитошћу и заштити је (83). Прихватање мултиетничности и мултикултурализма истакнуто је као *conditio sine qua non* могућег будућег придруживања тзв. Косова Европској унији и препоручено као допринос постизању одрживог мира и стабилности (Morel, 2013, 7). Ако се ово има у виду, као и све што је горе истакнуто, постаје јасно зашто је проблем припадности, безбедности и очувања српских сакралних споменика на Косову и Метохији толико важан за брендирање косовске државе и нације.

У контексту конструисања компетитивног идентитета такозване косовске државе/нације, анализирали смо спорне репрезентације културно-историјског идентитета српских светиња као и стања њихове безбедности у јавним албанским изјавама. Фокус је био на раскораку између апострофираних законских мера њихове заштите, као и заштите верских и имовинских права СПЦ с једне стране, и актуелних пракси у којима одсуствује њихова примена с друге стране. Кривотворене чињенице везане за ова питања улазе у основе пројектованог имица/репутације такозване државе Косово. Реч је о имицу/репутацији модерне мултиетничке, либерално-демократске државе, руковођене вредностима мултиетничког склада, међуверске хармоније и поштовања културне различитости; државе способне да успостављеним уставним, законским и институционалним механизмима гарантује заштиту права свим мањинским заједницама, као и заштиту безбедности целокупног мултиетничког културног наслеђа на територији.

Културолошку димензију идентитета косовске „нације" разматрали смо повезујући је са концептом такозване „косовске кул-

национализму и уставним вредностима либералне демократије.

туре", односно конструктом такозваног „косовског културног наслеђа". Мултикултуралним префиксом овог конструкта номинално се претпоставља афирмација различитости културног наслеђа на територији, док је дискурзивне праксе везане за српску културну баштину фактички поништавају. То се најјасније очитује у маргинализацији, деградацији и негирању културно-историјског идентитета српских сакралних споменика на Косову и Метохији.

### 1.1.2. Културно наслеђе у спору: идентитетске и политичке импликације

Културно наслеђе сматра се неопходним идентитетским ресурсом сваке заједнице, јер се посредством њега одржавају и деле културне вредности, развијају и консолидују колективно памћење и осећање припадности, односно изграђује идентитет.[17] Управо због његове вишеструке релевантности, културно наслеђе предмет је честих политичких, историјских и територијалних спорења између супротстављених етничких и/или националних заједница, што је посебно очито на спорним територијама, каква је сецесијом присвојена територија Косова и Метохије. „Ратови сећања" (Blanchard and Veyrat-Masson 2008, према Rigney 2018, 246) посматрају се тако као наставак политичког сукоба другим средствима, што је управо и случај српско-албанских спорења. Међутим, с тим у вези важно је имати на уму да је „'идентитет потребан за стварање наслеђа', јер 'значење' даје вредност наслеђу, правећи разлику између историјских предмета који чине културни идентитет и оних који нису од таквог значаја" (Surlić, Novaković 2021, 14).

Као „стални процес сећања и заборава у којем појединци и групе настављају да реконфигуришу свој однос према прошлости" (Apaydin 2020, 16), културно памћење (Assman 1995)[18] чува фонд

[17] Још током деветнаестог века, колективно памћење постало је национализовано, кохезивне нације појавиле су се у тандему са карактеристичним културним памћењем у облику темељних наратива, књижевних и уметничких канона и материјалног наслеђа (Rigney 2018, 249).

[18] Како Асман (Assmann 1995) наводи, културно памћење има своје фиксне тачке

знања из којег група црпи свест о свом јединству и посебности (130). Оно је нераскидиво повезано са материјалним културним наслеђем, јер се у њему утеловљује.[19] Ова повезаност посебно је очита у околностима спорења око културног наслеђа, односно око „места сећања" (*lieu de memoire*) (Nora 1996)[20] која имају јаку везу са идентитетима група и заједница, јер се на њима „осећај континуитета таложи" (Nora 2017, према Вучковић 2026, 60). На политичком нивоу оба концепта неретко су (зло)употребљавана за обликовање заједница или за њихово угњетавање, будући да се колективни идентитет и осећај припадности конструишу значајним делом посредством културног наслеђа, као моћног извора специфичних етничких или културних значења која апстрактној идеји нације дају њен садржај (Hall 2023, 15).[21] Кроз своје културно наслеђе друштво постаје видљиво себи и другима (Assmann 1995, 133).

Културно памћење може бити сматрано претњом одређеној хегемонији, било да је реч о ауторитарној националној држави (Hall 2023,24), или интересима страна у сукобу око власничких права, односно културне припадности одређеног материјалног на-

– судбоносне догађаје из прошлости чије се памћење остварује посредством културних форми (текстови, ритуали, споменици) и институционалне комуникације (рецитовање, праксу, обележавање) које он назива „фигуре памћења" (figures of memory) (129). У културној формацији кристализује се колективно искуство чије значење када буде поново призвано може моментално постати доступно.

[19] Алеида Асман (Assmann 2011) говори о екстернализацији памћења у простору, посредством материјалних знакова: текстова, слика, споменика, обреда и симбола.

[20] Како Нора (Nora 1996) наводи: 'место сећања' је сваки значајан ентитет, материјалне или нематеријалне природе, који је људском вољом или радом времена постао симболички елемент меморијалног наслеђа било које заједнице (XVII).

[21] Како Стјуарт Хол (Hall 2023) истиче, оно што нација значи есенцијализовано је у тренутку настанка а потом сукцесивно отелотворавано као дестилована суштина у различитим артефактима за које наслеђе обезбеђује архив. „То шта нација 'значи' јесте пројекат у току, у сталној реконструкцији. Њено значење упознајемо делимично кроз предмете и артефакте који су створени да заступају и симболизују њене суштинске вредности. Њено значење је конструисано унутар, а не изнад или изван репрезентације. Управо кроз идентификацију са овим представама постајемо њени „субјекти" – „подвргавајући се" њиховим доминантним значењима (15).

слеђа. Споменичке или архитектонска баштине, као „географије идентитета" (Osborne, према Божић Мароjевић 2016, 161), односно „добро организован скуп порука које форматирају јавно знање у јавном простору" (161) чувају ускладиштену меморију, пружајући основу за постојање и опстајање одређених група као заједница.

Државе и владе користе културно наслеђе за формирање идентитета, и неретко управо ова њихова улога изазива културолошка оспоравања. У основи разумевања ових појава стоји концепт „овлашћеног дискурса наслеђа" (*authorized heritage discourse* – AHD) (Smith 2006). У овлашћени дискурс наслеђа уграђен је низ претпоставки о непроменљивим културним вредностима наслеђа. Ослањајући се на одабране историјске наративе и културна и друштвена искуства повезана са идејама нације, он их истовремено и натурализује, конструишући праксе наслеђа и дајући значење културним предметима и традицији (Smith 2006, Rodenberg and Wagenaar 2018, 3).

Дискурс наслеђа не само да утврђује ко има моћ или одговорност да дефинише и говори „у име прошлости", већ је и процес који континуирано ствара и рекреира низ друштвених односа, вредности и значења и о прошлости и о садашњости. Наслеђе може дати временски и материјални ауторитет конструкцији идентитета, посебно ако је признато као легитимно, кроз државно санкционисане праксе управљања наслеђем и/или кроз истраживачку пажњу стручњака. Тако овлашћени дискурс наслеђа помаже да се одређени облици идентитета учине легитимним или делегитимизују. Кроз процес управљања културним наслеђем, шире друштвене дебате о значењу прошлости и њеној употребљивости за садашњост своде се на конкретне спорове око власништва над одређеним локалитетима, местима или артефактима и управљања њима. Они тако постају ресурси моћи у борбама око легитимитета одређених захтева за суверенитет, територију и друге економске и друштвене ресурсе (упоредити са: Smith 2006, 43, 51).

Конфликт између националних историја, односно конкурентских историјских наратива најочигледнији је елемент срп-

ско-албанског политичког спора на Косову и Метохији. Са историјским наративима тесно повезано, културно наслеђе на територији користи се као аргумент политичких тврдњи о суверенитету над овим подручјем, али и као средство за њихово оспоравање (Defreese 2009, 260–261). Сукоб на Косову кондензовао је појам колективног памћења и националне историје, па грађевине сакралних споменика и остаци некадашњих здања, као садржитељи историјског сећања, постају пресудни докази да се историја заједнице протеже у прошлост и да је њоме легитимисана у свом садашњем и будућем постојању (Morel, 2013, 4). Дискурси о српским сакралним споменицима на Косову и Метохији стога се неизбежно ослањају на историју и историјске тврдње (Hisari and Fouseki, 2020). Друштвено-политичка реалност намеће гледишта везана за питања „права на територију" и „борбе око власништва над културним наслеђем" (уп. 110), јер проблем српског културног наслеђа на Косову и Метохији има дубоку идентитетску и политичку позадину.

У основи политичког и културног српско-албанског спора на Косову и Метохији стоји тврдња/мит о историјском праву на територију. Српски сакрални споменици представљају за Србе доказ „српског цивилизацијског нивоа и њиховог присуства у прошлости у покрајини" (Hercher and Riedlmaier 2000, према Surlić 2017, 122), али и историјска жаришта православне вере и средишта њихове духовности. Сваки покушај кривотворења културно-историјског идентитета ових споменика, односно њиховог присвајања, представља чин негирања српског идентитета. Албанска страна пак ове делове српске културне баштине види као аргумент против независности Косова, као „претњу државотворном процесу" (122) и као непожељну симболичку ознаку српског идентитета, историјског трајања на овим просторима и територијалних претензија. Како је то поентирао саветник ЕУ Рик Спрујт (Spruijt), „будући да на Косову нема много албанских културних објеката, с једне стране, отоманско наслеђе се експлоатише у сврхе изградње нације, а са друге је политички болно и оптерећујуће за албанску већину да заштити наслеђе које припада 'непријатељу'" (Pasamitros, 2017, 302).

Албански мит о историјском праву, кривотвореном и фабрикованом „историјом и културом, промовише 'албанскост' нове косовске државе" (Obućina 2011, према Сурлић 2017, 111), са циљем делегитимизације српског права на културно наслеђе и шире на територију. Албански наративи „кроз квазиисторијска тумачења у контексту актуелне системске дискриминације српске заједнице и њеног верског и културног наслеђа, имају јасну политичку позадину дерогирања права које Српска православна црква барем нормативно има на Косову" (Surlić, Novaković 2021, 22).

За разлику од српске државе, границе самопроглашене Републике Косово не могу се правдати историјским правом, те српско културно наслеђе као материјално сведочанство ове чињенице нужно добија статус нежељеног, односно дисонантног наслеђа.[22] Одбачено и уништавано, посебно 1999. и 2004. године,[23] српско културно наслеђе последње две деценије постало је дисонантно, јер сада бива реинтерпретирано у складу са циљевима конструисања такозваног „косовског идентитета" и „косовске културе". Средњовековна сакрална споменичка баштина Срба инкорпорирана је у жељену идентитетску матрицу, у процесима изградње такозваног „косовског националног идентитета", на коме тежи да се учврсти нова политичка заједница самопроглашене државе Косово. Стога њен савремени третман у самопроглашеној „држави Косово" дефинише померање од физичког уништавања ка „семантичком обрту". „Различита тумачења и конструисање нових иден-

[22] Атрибут „дисонантан" означава „процес суочавања са амбивалентном и углавном нежељеном прошлошћу" (Павличић Шарић 2023, 176).

[23] У деструктивним нападима хиљада Албанаца широм Косова и Метохије током ерупције насиља, између 17. и 19. марта 2004. године, више од 4000 људи је изгнано из својих кућа, погинуло је 28 људи, а више од 900 људи је тешко повређено. Уништено је 19 споменика културе прве категорије и 16 православних цркава које нису категорисане. Такође, уништено је око 10 000 споменика фреско-сликарства, икона, богослужбених предмета и реликвија, као и књиге крштених, венчаних и умрлих, које сведоче о вековном трајању Срба на Косову и Метохији. Око 935 српских, ромских и ашкалијских кућа спаљено је и уништено. Од Срба је етнички очишћено шест градова и девет села (Павличић Шарић 2023, 181). О томе погледати и у: Радовановић и Ђекић 2019; Алексић 2025.

титета споменика постају све наметљивији проблем и показују на који се начин и у ком смеру насиље над наслеђем развијало, нарочито након 2008. године, то јест од самопроглашења такозване Републике Косово" (Павличић 2017, 503–504).[24]

У основи ове пожељне идентитетске матрице Косова стоји „илирска теза" о Албанцима као потомцима древних Илира, староседеоцима Балканског полуострва, а тиме и Косова и Метохије.[25] Митом о аутохтоности, о албанском етничком континуитету на овим просторима, успоставља се не само „вредносни континуитет са далеком прошлошћу и њеним тековинама" (Павличић Шарић 2023, 195) већ се њиме и аргументују проблематична тумачења у области историје културног наслеђа. Она подржавају претензије на културно поседовање споменичког наслеђа свих потоњих заједница на овим просторима, а посебно оних српских, увођењем ненаучног концепта такозваног „косовског културног наслеђа".[26]

[24] Како ауторка Павличић истиче, српско културно наслеђе на Косову и Метохији није само физички разарано. „Оно је, као наслеђе других имало различите врсте третмана у новој заједници: представљано је као властито, то јест албанско, занемаривано као нежељено и тумачено на више различитих начина, према потреби актуелне политике. Наслеђе из ранијих периода или је инкорпорирано у жељену идентитетску слику самопрокламоване државе Косово или одбачено као претња албанском 'националном' културном идентитету" (Павличић 2017, 487). У вези са рецепцијом српских средњовековних споменика у албанској заједници на Косову и Метохији, у раздобљу након 1999. године, ауторка уочава две фазе, с временским границом између године уписа српских средњовековних споменика на Унескову Листу Светске баштине (2006) и године самопроглашења независности Косова (2008). „С једне стране, поменути споменици су као нежељено наслеђе у савременом косовском друштву били уписани на Листу Светске баштине у опасности, док их, с друге стране, Листа чини вредним памћења у самопроглашеној држави Косово, наводно проевропски оријентисаној. Ово чини споменике о којима је реч репрезентативним примерима дисонантног наслеђа на Косову и Метохији" (487, 504)

[25] Панилирско виђење етничких и историјских процеса на Балкану и „илирска" теза, иако у науци увелико оповргнути историјским, археолошким и лингвистичким аргументима, присутна је у албанској историографији кроз цео XX век (Томоћ, Живковић 2023, 356).

[26] Како аутори Перић и Јевтовић истичу, термин „косовско културно наслеђе" не може се наћи у стручној и научној литератури, али га медији и политичари злоупотребљавају у циљу подршке стварању новог идентитета. Насупрот срп-

Сви ови потези везани за ненаучне ревизије историје територије и присвајања културне баштине других народа, уз кривотворења њених културно-историјских одлика, упућују на кризу идентитета која прати друштво такозване „Републике Косово" од његовог оснивања, као и на неуспешне покушаје изградње новог сопства.

Познаваоцима прилика на Косову и Метохији јасно је да Косово покушава да искористи културно наслеђе у сврхе изградње нације и промовисања националне кохезије на етнонационалној основи, као што је већина западних држава чинила у прошлости, упркос владином изјашњавању о промовисању мултикултурализма и афирмацији различитости. „Овај подухват укључује интерпретације прошлости засноване на идентитету, које, у случају Косова, перпетуирају српски хетеро-идентитет; прећуткивање алтернативних наратива и присвајање наслеђа" (Pasamitros 2017, 299) других народа, а посебно српског.[27]

У савременим приступима критичких студија наслеђа, оно се одређује као „друштвена и културна пракса заједница и појединаца у којој се историје бирају или одбацују" (Rodenberg and Wagenaar 2018, 2). Овако схваћено наслеђе је, међутим, „игра нулте суме" (Tunbridge and Ashwort 1996, према Rodenberg and Wagenaar 2018, 3) у којој постоје добитници и губитници. Када одређени наративи постану доминантни, они доводе до тога да се културни објекти и традиције овлашћују као наслеђе једних, на штету других (3).

Будући да културно наслеђе одређује бирање једних и занемаривање других историјских наратива који дају значење артефактима и традицији, оно се неретко сагледава као дискурзивна пракса, која је опредељујућа за то који ће наративи постати доминантни и институционализовани, а који бити искључени. У оптици савре-

ском и османском културном наслеђу, албанско културно наслеђе створено је пре само око 150 година. „Идеја је да се вештачким и неутемељеним наративима о прошлости обликује нова државност, тренутни идентитет који би био другачији од албанског (из Албаније) и који би доказао како су Срби украли прошлост од локалних Албанаца" ( Perić i Jevtović 2024, 424).

[27] Детаљније о томе погледати у: Павличић Шарић 2023.

мених тумачења, културна баштина конституисана је посредством њених дискурзивних репрезентација и конструката везаних за њу, „одобрених" од стране националне државе или њених других „покровитеља" (Hall 2023).[28] Културно наслеђе неизбежно одражава владајуће претпоставке свог времена и актуелног контекста. Оно је такође подложно деловању постојећих односа моћи и ауторитета оних који су колонизовали прошлост, и чије су верзије историје стога важне (16). Тако се у савременим проучавањима наслеђа истражује како различити интереси доминантних социјалних група и модерне идеологије креирају и прерађују наслеђе на начине који стварају, подржавају и одржавају постојеће односе моћи.

Противтежу поретку ствари у којем односи моћи и доминантни политички интереси постају пресудни фактори у вредновању и реапропријацији културног наслеђа, требало би да представља „археолошки дискурс наслеђа". „Као научан и вредносно неутралан, сматра се легитимним гласом у идентитетским споровима који циркулишу праксама наслеђа" (Wu, Hou 2015, 40–41).[29] Конкретније, то би значило развијање тачних историја локалитета и грађевина који су предмет српско-албанског спорења око њиховог културно-историјског идентитета; историја „заснованих на научним истраживањима, на темељним проучавањима и пажљивој ана-

[28] Наслеђе схваћено као дискурзивна пракса за Хола је „један од начина на који нација поступно конструише за себе неку врсту колективног друштвеног сећања. Нације конструишу идентитете тако што селективно повезују своје изабране врхунске тачке и незаборавне достигнућа у актуелну 'националну причу'. Ова прича се зове 'Традиција'" (Hall 2023, 15). Традиција тежи да унутар структуре свог наратива, успостави повезујуће односе између прошлости, заједнице и идентитета. Стога је наслеђе за Хола класичан пример деловања „селективне традиције" (15).

[29] Лораџејн Смит (Laurijane Smith) је, користећи Фукоовски приступ, указала на то како „моћ-знање" генерише управљање, истражујући начине на које археолошко знање и стручност обликују праксе управљања културним ресурсима и стварају политику културног наслеђа. Реч је о томе да „доминантни археолошки дискурс привилегује дисциплинарне и стручне субјект-позиције, 'наглашене логичким позитивизмом процесуализмом'", што осигурава истакнутост одређених верзија прошлости, посебно оних које су „'често важне за низ група у дефинисању њиховог идентитета, осећања заједништва и припадности и осећања места'"(Wu, Hou 2015, 40 –41).

лизи документарних записа, као и на укључивању хронологије као историје „без интерпретативног дела, корисне за добијање основног разумевања еволуције историјског места" (Hisari and Fouseki, 2020, 109–110).[30]

## 1.2. Методолошке основе истраживања

Сходно карактеру проучаване теме и садржају анализираних текстова, а полазећи од тезе да различити друштвено-историјски конструкти националног идентитета добијају различите форме зависно од контекста и јавности у којој се појављују, за ово истраживање одабрали смо тродимензионални модел анализе дискурзивног конструисања националног идентитета (Wodak et al. 2009), настао у оквиру дискурзивно-историјског приступа критичкој анализи дискурса. Преузети модел адаптиран је спрам потреба нашег истраживања. Према његовој основној поставци, дискурзивни конструкти националног идентитета могу бити идентификовани према садржају, према употребљеним стратегијама и аргументационим обрасцима, као и према томе како се изражавају у језику.

Дискурс се у оквиру овог истраживања схвата као „скуп 'контекстуално зависних семиотичких пракси' које су 'друштвено конституисане и друштвено конститутивне', 'повезане са макро-темом'" и са аргументацијом (Reisigl and Wodak 2008, 89). Реч је о „макројединици интеракције" која надилази конкретне текстове/говоре који су предмет анализе, служећи као „сингуларни знак" „специфичним сврхама у друштвеним контекстима у којима се врши његова производња, дистрибуирање и рецепција" (Wodak

[30] Случајеве супротним овом, Ауторка Лазаревић (Lazarević 2021) разматра у свом раду посвећеном управо проблему псеудонаучног ревидирања историје српског сакралног архитектонског наслеђа, у делима познатих аутора, попут британског историчара Ноела Малкома (Noel Malcolm), америчког архитекте Ендрјуа Хершера (Andrew Herscher) и других. Након њених анализа, постаје јасно да је реч о покушајима културне реапропријације закамуфлираним научном реториком, који служе искључиво политичким циљевима победничких страна, а не научном сазнању.

et al. 2009, према Пешић 2023, 32). Заправо, дискурзивне јединице одређеног дискурса „интертекстуално су повезане са макротемом која се диверзификује у различите дискурзивне теме и подтеме, и аргументационе схеме везане за садржај" (Reisigl 2018, према Пешић 2023, 32).

Изражена у Фукоовим категоријама, општа сврха дискурса као елемента који ствара значење друштвеног процеса, посматра се кроз два кључна процеса: стварање значења и процес интеракције „моћи – знања". Као системи репрезентације који се манифестују кроз одређене институционализоване праксе, дискурзивне формације састоје се од низова правила која управљају знањем у мери у којој успостављају границе искључивања преко којих говор и размишљање нису могући (Пешић 2020).

За наше истраживање важно је и одређење према којем се дискурс схвата као „језик повезан са одређеним пољем друштвене праксе" и „начин конструисања аспеката света повезаних са одређеном друштвеном перспективом" (Fairclough 2016, према Пешић 2024, 12). Дискурс се манифестује у начину на који се језик користи „на лицу места", ради реализовања одређене активности и репрезентовања одређених идентитета. Стога његова анализа упућује на начине деловања, веровања, вредновања, интеракције, и употребе разних врста језичких средстава (Wu, Hou, 2015, 38).

Преузети тродимензионални оквир анализе дискурзивног конструисања националног идентитета укључио је у нашем истраживању: анализу тематских садржаја дискурса (издвајање макротема); анализу дискурзивних стратегија и анализу средстава реализације датих стратегија (Wodak 2001, Wodak et al. 2009, Wodak and Rheindorf 2022).

На првом нивоу анализе, методом квалитативне анализе садржаја идентификоване су главне дискурзивне макротеме. Најпре је садржај текстова јавних албанских изјава које се односе на српске сакралне споменике на Косову и Метохији, односно теме/проблеме тесно повезане са њима, категоризован према одређеним теоријски и индуктивно изведеним категоријама.

Теоријски изведене тематске категорије засноване су на опису неких од тематских комплекса који чине конструкт националног идентитета. Од пет главних категорија тематског садржаја конструкта националног идентитета издвојених у оквиру преузетог модела (Wodak et al. 2009), у нашем истраживању развијане су: „нарација о заједничкој политичкој прошлости"; „језичка конструкција заједничке културе" и „језичка конструкција заједничке политичке садашњости и будућности" (30).

Тематска област нарације о заједничкој политичкој прошлости у нашем истраживању обухвата конструисање наводне албанске прошлости на територији Косова и Метохије. Оно је засновано на такозваној „илирској тези" – у албанској науци и даље доминантној, иако научно оспореној – идеји о Албанцима као потомцима древних Илира. Староседелачки статус представља идеалан псеудо-аргумент за постулирање тврдње о континуираном албанском присуству на овим просторима, о албанском историјском праву на територију, а сходно томе и за присвајање целокупне културне баштине на њој. Овом макротемом обухваћена је и конструкција заједничког страдања под „српским окупатором" како у средњовековном периоду под српском државом, тако и у време озлоглашеног режима Слободана Милошевића и ратних сукоба 1990-их година.

Посредством деловања „политичког памћења" (Assmann 2011) прошлост постаје важан ресурс изградње колективног идентитета. Оживљавањем колективних траума из прошлости, заједничко трауматско искуство добија нову кохезиону снагу, попримајући у актуелном тренутку формативну улогу у дефинисању групног идентитета, те виктимизација као политички концепт постаје средство за убрзано формирање идентитета. Конструкција прошлих патњи у новој ситуацији постаје тако извор категорија посредством којих група конструише свој идентитет, групно самопоимање и самопоштовање (Milanov 2024, 295 –299).[31]

[31] О механизмима деловања „културне трауме" на формирање колективног идентитета погледати и у: Jeffrey C. Alexander et al 2004.

Друга тематска област конструкта националног идентитета која се односи на заједничку културу, у нашем истраживању везана је за концепт такозване „косовске културе", заснован на ненаучној тези која мноштву различитих култура на овим просторима, у различитим историјским раздобљима, супротставља јединствену културу Косова. Она се сагледава као основа конструкта такозваног „косовског културног наслеђа" заснованог на ревизијама српске историје и присвајању српског културног наслеђа, посредством кривотворења културно-историјског идентитета православних споменика на овој територији.

Тематска област изградње заједничке политичке садашњости и будућности, која обухвата актуелне и будуће политичке проблеме, циљеве и вредности, у нашем истраживању везана је пре свега за наводну успешну изградњу и функционисање „демократских" институција самопроглашене Републике Косово. То се посебно односи на сферу примене законских гаранција заштите мултиетничког културног наслеђа на српској територији која је сецесијом присвојена, као и на заштиту верских мањинских права. С тим у вези важна је и тематизација проблема суверенитета ове самопроглашене државе, у смислу њеног права да самостално решава ова питања која се сматрају интерним. Изградња заједничке политичке будућности везана је пре свега за циљеве интеграције у релевантне европске и међународне организације, односно остваривање пуног међународног признања такозване „косовске државе".

На основу анализе садржаја одабраних текстова албанских јавних изјава о српским сакралним споменицима на Косову и Метохији, индуктивно су изведене још две тематске категорије. Прва, која се садржајем уклапа у оквир оне горенаведене под називом „конструкција заједничке политичке садашњости и будућности", односи се на законске оквире и праксу заштите српских сакралних споменика, стање њихове безбедности као и гаранције права СПЦ – њиховог званичног власника. Реч је о политичкој димензији такозваног косовског идентитета везаној за жељени имиџ/репутацију такозване „косовске државе" као мултиетничке, демократске

државе, која је руковођена вредностима мултиетничког склада и поштовања културне различитости, вољна и способна да, применом уставних, законских и институционалних механизама, заштити целокупно мултиетничко културно наслеђе на територији.

Друга, индуктивно изведена, тематска категорија везана је за црно-белу пројекцију позитивних презентација такозване косовске државе и негативних презентација СПЦ, за супротстављање њихових позиција, односно њихове конфронтирајуће репрезентације. Основу ове конфронтације чине разлике у тумачењу идентитета српског културног наслеђа на Космету и улоге СПЦ као његовог званичног власника и носиоца законом заштићених права која из те улоге проистичу.

На другом нивоу анализе у оквиру нашег истраживања, идентификоване су, у односу на теме у оквиру горенаведених дискурзивних макротема, следеће дискурзивне макростратегије – *конструктивне стратегије*; *стратегије перпетуације* и *деструктивне стратегије демонтаже* (Wodak et al. 2009). У оквиру сваке од макростратегија, анализиране су одређене дискурзивне стратегије. Као кључни аналитички концепт дискурзивно-историјског приступа, стратегија подразумева својеврсни план (језичке) акције за постизање одређених друштвених, политичких и семиотичких циљева, а развија се и формулише у дискурсу.

Сходно потребама нашег истраживања, у његов аналитички инструментаријум укључене су, уз дискурзивне стратегије из адаптираног модела, и *стратегије оправдања* и *избегавања кривице* (Wodak 2015), као и *стратегије легитимације* (Wodak and Rheindorf 2022), анализиране превасходно у оквиру проучавања политичког дискурса[32], као начини да се дискриминаторне праксе оправдавају, негирају и/или ситуационо редефинишу.

*Конструктивне макростратегије* конструишу одређени национални идентитет истицањем и афирмацијом унификације, ује-

[32] О анализи политичког дискурса погледати: Пешић, 2024; Fairclough and Fairclough, 2012.

дињења, међусобне солидарности и идентификације са заједнички усвојеним вредностима, али и диференцијацијом у односу на вангрупне социјалне колективитете (Wodak et al. 2009, према Пешић 2023, 35). У оквиру ове категорије макростратегија анализиране су: *стратегије кохезивације* – истицање заједничких проблема, осећања солидарности и унификујућих тежњи; *стратегије континуирања* – пресупонирање или истицање историјског трајања Албанаца на територији и позитивног политичког континуитета; *стратегије сингуларизације* – истицање позитивне националне јединствености, националног модалног карактера; *стратегије избегавања* – потискивање садржаја који су у колизији са пресупонираним историјским континуитетом заједнице и *стратегије дисконтинуирања* – истицање разлике некад – сад (Wodak et al. 2009, према Пешић 2023, 36–38).

*Макростратегије перпетуације* служе репродуковању и очувању и конструкта националног идентитета који је на удару осporавања. Њихова подгрупа, *стратегије оправдања*, користе се у вези са проблематичним радњама и догађајима чије је вредновање у колизији са националним самопоимањем, чиме се одржава и брани колективна самоперцепција, оправдава или релативизује постојеће стање и наглашава легитимност чинова сопствене националне „ми”-групе који су на удару критике, а који се у нашем истраживању односе на одлуке државних институција и поступања државних руководилаца. На овом нивоу анализе разматране су и *стратегије легитимације* и *стратегије избегавања кривице* (*стратегије порицања проблема, стратегије одрицања одговорности*)[33] својствене политичком дискурсу и проучаване у оквиру његове анализе. *Стратегијама легитимације рационализацијом*, легитимност исказа остварује се референрањем на аргументе знања, „здравог разума”, било да је реч о општеприхваћеним или струч-

[33] Везано за позитивну самопрезентацију и изградњу позитивних групних/колективних идентитета, релевантна је типологија негирања: порицање самог чина, контроле чина, намере чина и циља чина (van Dijk 1992, 92). Ова типологија порицања део је опште стратегије одбране/оправдања (Wodak 2015).

ним доменима знања. *Стратегијама легитимације митопоезом*, легитимност тврдње потврђује се увођењем фрагмената наративних структура о прошлости, или њеним повезивањем са прошлошћу или будућношћу (Wodak and Rheindorf 2022). *Стратегијама поларизације* потенцира се опозиција између позитивних самопрезентација властите групе и негативне презентације Другог (СПЦ, манастирска управа, међународна организација „Европа Ностра").

*Деструктивне макростратегије*, или *стратегије деконструкције*, имају за циљ деконструкцију, односно дискредитацију делова постојећег идентитетског конструкта, без могућности стварања новог модела који би га заменио (Wodak et al. 2009, према Пешић 2023, 36). У оквиру ове категорије макростратегија анализиране су *стратегије негативног представљања*, *стратегије омаловажавања* и *стратегије дискредитације*. Реч је пре свега о стратегијама којима се врши ревизија историје територије Косова и Метохије, манипулише историјским чињеницама у циљу кривотворења културно-историјске припадности српских сакралних споменика на овом простору, те поништава српски идентитет који се за њих везује.

Стратегије свих наведених категорија јављају се мање-више истовремено, а њихова идентификација у конкретним текстовима остварена је адаптацијом теоријски изведених категорија спрам потреба анализе текстуалног садржаја и уопштавањем увида до којих се њоме дошло, како би биле операционализоване у аналитичка оруђа.

На трећем аналитичком нивоу, анализирање средстава и облика реализације издвојених дискурзивних стратегија обухвата пре свега анализу *аргументативних стратегија* које се остварују употребом топоса и логичких заблуда. Топоси, као аргументационе схеме, стандардизована правила закључивања, повезују аргумент са тврдњом, оправдавајући прелазак на закључак (Wodak 2001). Имају облик експлицитне или имплицитне премисе, а уколико крше правила рационалне аргументације, добијају форму (логич-

ке) заблуде ( енгл. *fallacy*). У овом истраживању, на основу налаза анализе текстуалне грађе, установљено је да су најчешће коришћени топоси у анализираним јавним изјавама: *топос користи и топос предности*; *топос терета*; *топос позивања на историју као учитељицу*; *топос спољне/унутрашње претње*, *топос катастрофе*. Фокус истраживања је, како је анализа наметнула, био више на заблудама и њиховим стратешким ефектима постулирања спорних тврдњи, као и оправдавања проблематичних чинова и дискриминаторних пракси.

Анализом је установљено да су најчешће коришћене заблуде: *заблуда црвене харинге*, *заблуда позивања на последице*, *циркуларни аргумент*, *моралистичка заблуда*, *основна заблуда*, *заблуда критичара издајника*, *заблуда лажног узрока* и *генетичка заблуда*.

*Заблуда црвене харинге* (*Red Herring fallacy*), као подврста логичке грешке ирелевантности подразумева погрешно усмеравање аргументације у правцу другачијем од смера резоновања потребног за поткрепљивање закључка који треба доказати. Реч је о стратешком скретању пажње са предмета расправе на аспект теме чије опсервације носе мало или нимало тежине за подржавање закључка који се износи. Суштина је у обмањујућем одвлачењу пажње, у циљу неосетне замене основног питања расправе. За разлику од ове подврсте логичке грешке ирелевантности, друга подврста – заблуда погрешног закључка доводи преусмеравањем аргументације до закључка који се разликује од оног који треба да се докаже (Walton 2008, 92–100; Copi, Cohen, McMahon 2014, 115–116).

*Заблуда позивања на последице* (*Argumentum ad consequentiam*) омогућава извођење закључка да је одређена тврдња истинита или лажна, односно да је идеја/акција прихватљива или не, на основу пожељности или непожељности њених последица. Сам аргумент позитивних/негативних последица може бити рационалан и прихватљив, уколико су дате последице разборити докази за или против нечега. Проблематичан постаје уколико није релевантан за питање о којем се тренутно расправља. Заправо ко-

ришћење шеме аргументације у расправи одређује да ли је реч о заблуди или не, да ли је аргумент ирелевантан или употребљен на начин којим се прикрива погрешно приписивање одређеног става/намере другом учеснику у расправи (Walton 2008, 24–34).

*Циркуларни аргумент* (*Petitio principii*) је неформална логичка заблуда у којој се закључак аргумента наводи или претпоставља у било којој од премиса. Реч је о грешци претпостављања истинитости онога што се жели доказати, о врсти кружног закључивања у којем се иста теза користи и као премиса и као закључак, без увођења нове информације или аргумента за извођење закључка (Damer 2009, 140–142; Walton 2008, 64–66).

*Моралистичка заблуда* (*The Moralistic Fallacy*) дефинише се као извођење чињеничних закључака из евалуативних премиса, а манифестује се када год се нормативна тврдња користи за оправдање или оспоравање чињеничне тврдње о свету и појавама у њему. Образац погрешног разлога који је кључан за *моралистичку заблуду* може се наћи и у правном резоновању, рационалном резоновању или резоновању у вези са правилном етикетом, естетиком, хумором или одговарајућим емоционалним реакцијама (Foresman 2019, 372). Грешка настаје из претпоставке да нормативна оцена о томе како би неки феномен требало да буде вреднован, аутоматски одређује и његов чињенични статус у стварности.

*Основна заблуда* (*Error fundamentalis*) је материјална грешка у доказу која настаје онда када аргумент полази од неистините, недоказане или произвољне премисе. Према теоријској дефиницији из речника логичких појмова, дедуктивни аргумент се сматра научно неисправним (*unsound*) уколико је једна или више његових премиса фактички лажна (Copi, Cohen & McMahon 2014, 628). Када аргумент почива на таквој претпоставци, читава логичка конструкција губи вредност, закључак је неистинит без обзира на то што може бити формално правилно изведен.

*Заблуда лажног узрока* (*False Cause*) представља извођење погрешних каузалних закључака из премиса које за то не пружају довољно основа (Copi, Cohen, McMahon 2014, 134; Walton 2008,

259–263). Утврђивање временског приоритета једног догађаја над другим није довољан услов за закључивање о узрочној вези између тих догађаја. Не може се претпоставити да је *post hoc ergo propter hoc* – да се догађај који се дешава након другог догађаја (*post hoc*) стога дешава због тог другог догађаја (*ergo propter hoc*) Хронолошки однос је само један од индикатора могуће узрочне везе. Други индикатори могу укључивати просторну везу или неку историју регуларности. Суштина је у неиспуњавању довољног услова доброг аргумента. Оно што се представља као каузални аргумент има премису која не идентификује јасан узрочни фактор (Damer 2009, 180 –182). У форми друге подврсте *Cum hoc ergo propter hoc* (*С тим, дакле због тога*) *заблуда лажног узрока* означава неформалну логичку грешку према којој се истовременост, временско претхођење, односно временска и просторна корелација између два феномена, неоправдано идентификују са каузалном везом и суштинским континуитетом, при чему се онај који претходи неосновано проглашава за стварни узрок/ одредницу идентитета оног потоњег.

*Генетичка заблуда* (*Genetic Fallacy*) дефинише се као процена актуелног стања ствари са позиција ранијег контекста и преношење такве евалуације у садашњост, чиме се значај и значење неког феномена (идеје, особе, праксе, институције...) редукује на објашњење његовог порекла или генезе, уз игнорисање релевантних промена које су могле изменити његов карактер у међувремену, као и чинилаца његовог актуелног статуса. Тиме се превиђају развој, регресија или разлика који се очитују у садашњој ситуацији. *Генетска заблуда* стога показује образац резоновања који не испуњава критеријум релевантности доброг аргумента – да премисе морају имати утицаја на истинитост или вредност дате тврдње. Наиме, премиса о вредности неког феномена у његовом „изворном контексту" ретко има релевантност за тврдњу о њему у његовом садашњем контексту (Damer 2009, 93–95). Вредност, карактер и атрибути претходног контекста механички се преносе на актуелни, чиме се његова специфичност занемарује, а аутономија самог феномена укида.

*Лични напад на основу околности* (*Circumstantial Argumentum ad Hominem*) дефинише се као неформална логичка заблуда релевантности која настаје када се вредност, објективност или истинитост неког аргумента оспоравају не на основу његовог садржаја, већ опсервирањем личних околности, ситуације или претходних заступања аутора аргумента, као премиса за супротстављени аргумент (Damer 2009, 119–121; Walton 2008, 177–185). За потребе нашег истраживања, овај општи појам конкретизујемо кроз његов специфични подтип познат као *Заблуда критичара издајника* (*Traitorous Critic Fallacy* / *Ergo Decedo*). Ова подврста означава неформалну логичку грешку у којој се, уместо одговарања на аргументе критике, имплицира да су критичареве процене мотивисане наклоностима или припадношћу другој, односно противничкој групи, те да би стога требало да избегава дато питање или тему (Logically fallacious. n.d.). Из ове наводне припадности изводи се закључак да је противников суд унапред искривљен, одређен њиховом посебном ситуацијом, а не расуђивањем или доказима (Damer 2009, 120). Логичка грешка се манифестује када лични напад на основу околности доводи у питање поузданост суда противника, на основу његове припадности одређеној групи, имплицирајући оптужбу за пристрасност ради одбране сопствених интереса (Damer 2009, 120). Потпуно одбацивање самог аргумента на основу овакве релативне критике представља озбиљну грешку (Walton 2008, 180), будући да лични напад на особу углавном није релевантан за објективну утемељеност чињеница које је изнела (Damer 2009, 121).

На трећем аналитичком нивоу, коришћена је и анализа *предикационих стратегија*, чији је циљ квалификовање друштвених актера на мање или више позитиван или негативан начин. Реализоване посредством евалуативне атрибуције позитивних и негативних особина, у језичкој форми имплицитних или експлицитних предиката, ове стратегије обликују дискурзивне репрезентације одређених личности, институција, радњи и догађаја укључених у позитивну самопрезентацију и негативну презентацију *Другог*

(Wodak 2011, према Пешић 2023, 39). У случајевима замењивања етнонима „српски" алтернативним облицима именовања (религионим „православни", конструкција „мањинске заједнице"), као и у оним преименовања српских сакралних споменика, коришћена је и анализа номинационих стратегија (стратегија именовања).

Анализом садржаја одабраних текстова албанских јавних изјава о српским сакралним споменицима на Косову и Метохији, реализовано је њихово тематско груписање према горе описаним теоријски и индуктивно изведеним категоријама. Тематским и значењским уопштавањем издвојених категорија, установљене су следеће три макротеме под називима: „Порекло, историјат, и културна припадност"; „Безбедност, права и закони" и „Такозвана држава Косово vs. СПЦ". Док је прва макротема, која обухвата порекло, историјат и културну припадност српских сакралних споменика, везана непосредно и искључиво за проблем идентитета српских сакралних споменика, друге две макротеме обухватају шири опсег пратећих тема. Овакав приступ, условљен је садржајем анализиране текстуалне грађе. Он нам је омогућио да дискурзивно конструисање косовског идентитета и деконструсање српског сагледавамо посредством разматрања дискурзивних репрезентација проблематичних догађаја и акција везаних за безбедност српских сакралних споменика и права СПЦ; репрезентација ангажовања косовских институција на том плану; и актуелних односа такозване косовске државе и СПЦ.

Анализа одабраних текстова подразмевала је разматрање тога како се они односе на одређене дискурсе. Успостављане су интерпретативне релације аналитичких налаза везаних за сваки од одабраних текстова са одређеним диксурсом као стратешки структурисаним знањем везаним за дату тему.

У оквиру сваке од трију горенаведених макротема, издвојане су уже теме, а у односу на њих, у анализи одабраних текстова јавних албанских изјава, разматране су коришћене стратегије којима су конструисане одређене дискурзивне репрезентације као и схеме

аргументације изнетих тврдњи у складу са циљевима аутора исказа, у датом контексту.

Анализа је укључивала три нивоа контекста: непосредни *језички контекст* (унутрашњи „ко-текст") који се односи на „тематске и синтаксичке кохерентности", импликације, конотације и пресупозиције; *ситуациони контекст* – друштвени фактори и институционални оквири дате комуникативне ситуације: време (место), повод, адресати, интерактивне и политичке улоге; и шири *друштвено-политички и историјски контекст*, унутар којег су сагледаване дискурзивне теме и поља деловања (Reisigl 2018, према Пешић 2023, 33).

Друштвено-политички и институционални чиниоци контекста одређених комуникативних ситуација, сагледавани су у овом истраживању у оквирима следећих догађаја:

1. Неодобрена рестаурација остатака Цркве Светог Николе, са циљем њеног претварања у католичку цркву Св. Колије, као и организовање католичке мисе у оквиру прославе Дана дијаспоре на том простору.
2. Одбијање општинских власти да спроведу одлуку Уставног суда из 2016. године о враћању земљишта Манастиру Високи Дечани.
3. Изградња пута у специјалној заштићеној зони Манастира Високи Дечани, њена забрана, поновно настављање и прекид услед притиска међународних и дипломатских инстанци, до коначног склапања споразума о изградњи заобилазнице на спорној деоници пута.
4. Реакције косовских званичника и шире јавности на одлуку међународне организације „Европа Ностра" да Манастир Високи Дечани укључи на листу 7 најугроженијих локалитета културног наслеђа за 2021. и 2022. годину.
5. Ускраћивање Уставом загарантованог права вршења верских активности у Храму Христа Спаситеља, услед наводног угрожавања јавне безбедности. Због историјског контекста изградње овог храма (у време озлоглашеног режима Слободана Милошевића, де-

ведесетих година), он је постао амблем политичког концепта виктимизације и мета албанских шовинистичких напада.

6. Наводни дипломатски испад и протестна нота премијерке тзв. Републике Косово Харадинај Стубле, због књиге „The Christian heritage of Kosovo and Metohija" виђене на састанку комесара ЕУ за проширење и суседство Оливера Вархељија и председника Србије Александра Вучића у Бриселу, јула 2020. године.

Значајно приметити да је, изузев последње, свим другим горенаведеним ситуацијама заједничко неиспуњавање обавеза такозване Владе Косова везаних за заштиту права српске мањине и СПЦ, усвојених као део пакета међународних норми и стандарда. Реч је о непримењивању закона насталих на основу „Свеобухватног предлога за решење статуса Косова" (тзв. Ахтисаријевог плана), документа којим су завршени преговори представника привремених власти на сецесијом присвојеној територији Косова и Метохије и Србије, о политичком статусу, вођени између фебруара 2006. и марта 2007. Одредбе овог документа представљале су истовремено и услов и основу реализовања будуће независности такозване Републике Косово и темеља њеног Устава.

Анекс 5. Ахтисаријевог плана прецизирао је мере заштите целокупне српске верске културне баштине, а посебно четири сакрална споменика на Унесковој Листи угрожене светске баштине, који су били на удару и претрпели значајна оштећења у рату 1990-тих и током погрома над Србима 2004. године. Реч је о Манастиру Високи Дечани (на Унесковој Листи светске културне баштине од 2004. а од 2006. године и на Листи угрожене светске баштине); као и о Пећкој патријаршији, Манастиру Грачаница и Цркви Богородице Љевишке (на Унесковој Листи угрожене светске баштине од 2006. године).[34] За наше истраживање релевантна је

[34] О образложењу одлука из 2004. и 2006. године везаних за стављање горенаведених српских сакралних споменика на Унескову Листу светске културне баштине у опасности погледати на линку: https://whc.unesco.org/en/list/724/documents. За Манастир Високи Дечани одлука: https://whc.unesco.org/uploads/nominations/724bis.pdf; за остале српске сакралне споменике на Листи угрожене светске баштине погледати: https://whc.unesco.org/document/

и заштита историјског локалитета Ново Брдо, а посебно остатака Цркве Светог Николе.

Листа специјалних заштићених зона из Ахтисаријевог плана осмишљена је с циљем обезбеђивања мирног суживота и функционисања локалитета, заштите њиховог историјског, културног и природног окружења, спречавањем неповољног развоја у њиховој непосредној околини, забраном сваке нове активности у овим областима, као што је изградња путева или индустријских објеката, итд.[35] Ахтисаријев план подразумева такође и признавање СПЦ на Косову као саставног дела СПЦ са седиштем у Београду, као и гаранције неповредивости њених права и имовине.

## 1.3. Српске светиње на Косову и Метохији као идентитетска упоришта

У овом истраживању албанских дискурса о српским сакралним споменицима на Косову и Метохији, фокус проучавања је на трима српским светињама: Манастиру Високи Дечани, Цркви Богородице Љевишке и остацима некадашње цркве Светог Николе у Новом Брду. Овакав избор наметнула је анализирана текстуална грађа – садржај јавних изјава албанских званичника, политичара и публицистички истакнутих историчара, објављиваних у периоду 2019 – 2022. године, у којима су највише простора добила ова три сакрална споменика. Сходно томе, ове три српске светиње издвојили смо као најзначајније за истраживану проблематику и настојали да у овом потпоглављу укажемо на то у чему се састоји њихов идентитетски значај. Манастир Високи Дечани добио је у нашем разматрању несразмерно више простора у односу на друга два сакрална споменика. Имајући у виду чињеницу његовог безмало седмовековног постојања, са готово непрекинутим богослу-

(последњи приступ 09. 04 2026)

[35] О законским и институционалним механизмима заштите српских сакралних споменика и верских права српске мањине, као и проблемима везаним за њихово непримењивање погледати у: Surlić, Novaković 2020.

жењем и другим важним активностима, сматрамо да историјски и идентитетски значај манастира Високи Дечани оправдава овакав наш избор. У овом потпоглављу настојали смо да покажемо у чему се састоји релевантност трију издвојених српских светиња као водећих примера српског сакралног споменичког наслеђа, историјских места и средишта српске културе и духовности. Сматрамо да ће тиме постати јасније и зашто су ове три светиње добиле толики значај у актуелним албанским јавним дискурсима усмереним на поништавање српског идентитета и фабриковање такозваног „косовског идентитета" на просторима сецесијом присвојене јужне српске покрајине.

Средњовековни српски сакрални споменици сматрају се најбољим репрезентантима историјског периода у којима су настајали, односно српског друштва и уметности коју је оно изнедрило. Они су важни за разумевање неких од главних токова развоја културе српског народа у целини. Од XIII века идентитетске особености српске уметности превазилазе програмски тражене стилске и типолошке синтезе; већ у другој четвртини XIV века, настају темељне и оригиналне синтезе, засноване на органском спајању византијског плана развијеног уписаног крста, чак и петокуполног решења, с романоготичком обрадом фасада и скулптуром изведеном у духу западних стилова. Порив српске средине да креативно повезује различите традиције, утискујући у јединствене спојеве усвојених елемената сопствена идентитетска обележја, као и нарочити садржаји српске уметности – поруке израсле из аутентично изграђиване идеолошке подлоге својствене српској средини – давали су јој особен карактер (Војводић 2016, 19, 23). То се посебно очитовало у тада средишњој српској области – Косову и Метохији, као раскрсници привредног, политичког и културног саобраћаја између Србије и обновљеног Ромејског царства (Војводић 2016а, 271).

### 1.3.1. Црква Богородице Љевишке

Црква Богородице Љевишке у Призрену задужбина је краља Стефана Уроша II Милутина, подигнута на темељима ранијих сакралних здања, 1306/1307 године, и посвећена Успењу Богородице. У њој су столовали призренски епископи а потом митрополити (Чанак-Медић и Тодић 2015, 9), а већ од самог њеног почетка, седиште призренске епархије било је у базилици посвећеној Светој Богородици Елеуси (грч. милостива)[36], над чијим је остацима краљ Милутин касније изградио своју цркву (Давидов-Темерински 2017, 10).[37] Због њеног великог историјског значаја, као и због уметничких вредности њене архитектуре, а посебно фресака – од којих се неке сматрају ремек-делом позновизантијског сликарства насталог на тлу Немањићке Србије (5), Црква Богородице Љевишке улази у ред српских сакралних споменика од прворазредног идентитетског значаја.

*Историјске фазе и обнова цркве Богородице Љевишке*. Након добијања црквене аутокефалности (1219), прва делимична обнова већ оронуле рановизантијске базилике и њено осликавање, изведени су током треће деценије XIII века, усмерени само на то да се црква учини употребљивом за богослужење. Била је то типична провинцијска тробродна базилика средњовизантијског доба, какве су грађене на простору источнохришћанског света од IX до XI века. За њу се везују три пронађена фрагмента камене пластике у плитком рељефу, који највероватније потичу са иконостаса и блиски

[36] Епитет Свете Богородице – Елеуса, што на грчком значи „милостива", у искваренoj старосрпскоj верзији значи „Љевишка" (Давидов-Тенеpински 2017, 10).

[37] О постојању ранијег светилишта на овом локалитету сведоче делови олтарске преграде типичне за VI век, а као поуздан историјски извор о постојању епископије узима се повеља Охридскоj архиепископији, 1019. године, византијскиог цара Василија II, у којој је поменута и епископија у Призрену која је улазила у њен састав (Subotić 2014, 109, Чанак-Медић и Тодић 2015, 10). О томе да је призренска базилика изграђена после 920. године нове ере, могао би да сугерише новчић из времена цара Романа I Лакапина (920–944) пронађен у темељима цркве током истраживања (Давидов-Темерински 2017, 20).

су скулптуралном украсу Свете Софије у Охриду из XI века (Давидов-Темерински 2017, 19–20).

На спољашњој страни олтарске апсиде цркве, подигнуте на основама ове прве деломично обновљене грађевине, односно Милутинове катедрале Богородице Љевишке, упркос значајним оштећењима, сачувани су натписи који сведоче о изградњи цркве и људима повезаним са њом. Виши, краћи натпис помиње призренског епископа Саву који је надгледао архитектонску обнову цркве (Subotić 2014a, 111). На фасади и у унутрашњости, очувано је име њеног ктитора, Стефана Уроша II Милутина и година 1306/7. Ктиторски натпис изведен у опеци помиње краља Милутина као благоверног краља српских и приморских земаља, праунука Светог Симеона Немање и зета грчког цара Андроника II Палеолога. Краљ за себе каже: „Понових храм од самог његовог основанија", док владика Дамјан у истом натпису додаје да је уложио напоре у обнову. Имена Николе и Астрапе, два протомајстора – градитеља и сликара – помињу се у дугом натпису изведеном у техници фреске у спољној припрати уз улаз (Давидов-Темерински 2017, 12 – 14).[38]

Архитектонска обнова старе катедрале вршена је готово конзерваторски, јер је њен циљ био да се што више делова старе грађевине уклопи у нову, која скоро у потпуности пратила старије темеље, док се по својим архитектонским облицима сасвим разликовала од ње. Широки централни брод некадашње катедрале био је подељен двоструким редом стубова који су формирали уписани крст у квадрату, у стилу византијске архитектуре (Subotić 2014a, 110). Планом развијеног уписаног крста, одступило се од рашког плана цркве у корист византијских решења, страних старијем српском градитељству. Протомајстор Никола, обновитељ призренске катедрале, применио је у њеној горњој конструкцији петокуполно решење, чиме је остварен пресудан продор српског црквеног гра-

[38] Текст у којем се помињу градитељ и сликар везан је за институцију „давања на порту", тј. дељења хране као милостиње испред улаза, а овај фрагмент може бити цитат из оригиналног типика краља Милутина који није сачуван (Давидов-Темерински 2017, 14).

дитељства у токове византијске архитектуре, и зацртан његов преовлађујући правац развоја у XIV веку (Војводић 2016а, 272–273).

Од тробродне базилике средњовизантијског периода настала је, тако, савремена црква касновизантијске епохе најсложенијег типа: основе уписаног крста, надвишене са пет купола, са додатим просторима. „Нижи бочни бродови опасују је са севера и југа, а са запада јој је додата припрата, на коју се надовезује спратна спољашња припрата, из чијег се средишњег дела издиже високи звоник" (Давидов-Темерински 2017, 23 – 24).

Овакав приступ архитектонској обнови призренске катедрале, којим је стара црквена грађевина инкорпорирана у нову структуру, чувањем њених остатака, у савременим тумачењима (Jevtic 2021) сагледава се као сполијација, чији циљ није био приказивање фрагмената старе грађевине као трофеја, већ њихово чување попут реликвија. Кроз две праксе – поновну употребу и преуређење као „уметничко преписивање" историје зграде, остварује се превођење културних значења и политичких порука (132), у складу са потребама актуелног друштвено-политичког контекста. Тако је обнављање цркве Богородице Љевишке, кроз чување драгоцене споне са византијском прошлошћу, представљало својеврсни израз политике српско-византијског зближавања под краљем Милутином.[39] Међутим, није само о то у питању, јер је важност ове цркве била и у томе што је саграђена на српском култном средишту насталом током њене прве обнове. Друга обнова цркве, представља тако и израз краљеве тежње „да се национална светилишта XII и XIII века, симболиком нове уметности, дефинитивно уведу у оквире универзалне источнохришћанске сакралне топографије" (Стевовић 2016, 318, 320).

[39] Како Стевовић истиче, у спољашњем изгледу задужбина краља Милутина, дâ се препознати и тежња ка „њиховом визуелном прилагођавању затеченом, у религиозно-идеолошком смислу 'одговарајућем' амбијенту". Испрва византијску, па потом српску епископску катедру у Призрену, Богородицу Љевишку, изградили су уметници пореклом из Епира односно Солуна, што је израз настојања да удео у рестаурацији остане у оквирима одговарајуће традиције, према сачуваним остацима тамошњих здања (Стевовић 2016, 320 –321).

У складу са византинизацијом, спроведеном у веома кратком временском периоду, задужбине краља Милутина грађене су по узору на најновије, најчешће солунске сакралне грађевине. Са обновом цркве Богородице Љевишке отпочиње овај тренд, јер се тада у архитектури средњовековне Србије први пут јавља петокуполна конструкција (Ћирић 2017, 180). Византијска решења, страна старијем српском градитељству очита су и у обради фасаде цркве Богородице Љевишке, у којој се одступило од романичког украса (Војводић 2016а, 272). Са усвајањем византијских метода градње, јављају се разноврсност грађевинских елемената, богатство облика и архитектонске текстуре у обради фасаде, као потпуна новина у српској архитектури. Спољашње лице зидова цркве грађено је алтернацијом сиге и опеке, такозваним ћелијастим слогом (*cloisonné*), како би се избегла монотонија дугих хоризонталних редова (Давидов Темерински 2017, 36). Комбинације блокова сиге топлих тонова са циглама различитих облика и нијанси и широким скулптуралним копчама, стварале су богате површине и топле мешавине боја (Subotić 2014a, 111).

Вишебојност и сликовитост фасада нарочито су наглашени у Љевишкој богатим керамопластичким украсом (Војводић 2016а, 272) на површинама око прозорских отвора, ниша, калкана и лукова, а осим материјалом, фасада је оживљена и архитектонским елементима – отворима, лунетама и архиволтама, плитким пиластрима и нишама. Керамичке цевчице утопљене у малтер − крстолике или попут цвета са четири латице, давале су додатну живост фасадама, кроз игру светлости и сенке, стварајући утисак оријенталне арабеске. Овакав начин обраде фасаде цркве Богородице Љевишке био је најрепрезентативнији израз дуго неговане праксе која је произвела значајна дела широм Византије. Ипак, декоративни стил мајстора Николе указује на Епир, а посебно Арту, као место његовог порекла или образовања (Subotić 2014a, 111; Давидов Темерински 2017, 36).

*Владарска идеологија у ктиторском програму.* У савременим тумачењима архитектонских решења везаних за западну фасаду нартекса цркве Богородице Љевишке уочене су симболичке ознаке „идеолошких изјава" краља Милутина (Ćirić 2017). Реч је о томе да елементи структуре западне фасаде нартекса, преображене идејом тријумфалног лука, који је у хришћанском контексту симболизовао тријумф и улазак у славу кроз васкрсење, преносе одређена значења. На западној фасади цркве Богородице Љевишке архитекта је изградио западни пар купола ближе централној куполи и тиме померио визуелни фокус, што подсећа на намерно нарушену симетрију и померање купола у цркви Хора (Карије џамије) у Цариграду. Могућа визуелна апропријација елемената поменуте цариградске цркве, као најславнијег споменика палеолошког периода, чини цркву Богородице Љевишке носиоцем новог схватања простора у византијској архитектури. У питању је метод компилације компоненти, на који су се палеолошки градитељи у великој мери ослањали (180 –182).

Стара епископска црква у Призрену коју је краљ Милутин изабрао да обнови, својим чврстим торњем одговарала је циљу симболичког представљања стуба хришћанства и свих његових војних достигнућа до 1299. године. Тријумфални лук на фасади и чврста, масивна кула у средини, симболизују још једну идеолошку изјаву краља Милутина. Она се „чита" кроз повезивање три осе значења: хоризонталне – тријумфалног лука; вертикалне – доминантног звоника; и доње – портрета Симеона Немање. Ова три елемента упућују заједно на *adventus regnans* краља Милутина, његове легитимне владавине (183).

Док је отворени трем (егзонартекс) са својим великим лучним отворима, подражавао византијске царске улазе, лук је у византијској и римској традицији означавао тријумф и свечани улазак (*Adventus*). Није реч само о физичком уласку у храм већ и о симболичком уласку владара, праћеног божанском благодаћу, дакле о упућивању на његов тријумфални легитимитет који је донео својој држави и Призрену. Импресивним улазом у цркву, тријумфална

капија је краљевску ауру пренела на фасаду куле, добијајући симболику небеских врата. Звоник цркве Богородице Љевишке, који се моћно уздиже изнад трема, визуелни је знак краљеве владавине и заштите коју она пружа (*Regnans*). Ктиторски натпис краља Милутина и Свети Симеон Немања у доњој зони, означавају корен легитимитета власти. У простору где се сусрећу две горепоменуте „силе" – тријумфална хоризонтална и владајућа вертикална, постављен је на фасади чувени ктиторски натпис и портрет Стефана Немање на унутрашњем зиду егзонартекса. Краљ Милутин у натпису наглашава да је он праунук светога Симеона Немање. Будући да је на власт дошао након преврата (смене брата Драгутина) био му је потребан апсолутни, необориви унутрашњи легитимитет. Стога се он не позива на оца Уроша или брата Драгутина, већ се надовезује директно на „корен" – на светог оснивача династије.

Генерацијско трајање светородне лозе династије Немањића представљено је у цркви Богородице Љевишке посредством интеракција остварених између архитектуре и фреско-програма. Тако је Симеон Немања приказан на хоризонталном низу владарских портрета као монах у гесту веома сличном Симеону Столпнику – са подигнутим рукама, чиме се посредује значење Светог Симеона као стуба династије Немањића, стуба истинске вере и цркве, што се додатно помиње у два натписа у цркви (184).

Цео овај систем представа на фасади постављен је као својеврсна тврђава вере и легитимне светородне династије која брани своје право на власт и на унутарњем и на спољном плану. У складу с тим, свети Ђорђе и свети Димитрије, као врховни светитељи-ратници целог византијског света, добили су у овој задужбини краља Милутина своје параклисе на спрату егзонартекса. Реч је о архитектонској транспозицији истакнутих представника *ecclesia militans* (185). Краљ Милутин не скрива да је до територија дошао силом мача, али кроз посвету параклиса, посредништвом светих ратника, његове победе постају испуњење божанске правде.

Када повежемо све горе тумачене елементе, западна фасада цркве Богородице Љевишке показује се као својеврсни архитектон-

ски механизам за прокламацију власти: тријумфалним улазом и под луком, краљ Милутин долази на сцену Призрена као тријумфатор који доноси нови поредак и обнавља стару епископију. Звоник и кула сведоче о његовој чврстој, краљевској и царској харизми. Његова владавина се у то време већ увелико византинизује, усвајањем царских протокола, а сама сакрална грађевина његове задужбине то потврђује архитектонским иновацијама у позновизантијском духу.

Идеолошке поруке посредоване архитектуром западне фасаде, добиле су, владарском и династичком композицијом на зидовима припрате цркве, експлицитније форме изражавања, уз непосреднија визуелна упућивања на светородну лозу Немањића и божанско порекло династичке власти. Осим тога, ови историјски портрети упућивали су појединостима својих представа и на актуелне политичке односе између владара, на промене у животу земље, њеним политичким правилима и владаревим претензијама. „Све што се могло сазнати из византијских и српских извора – биографија, хроника, повеља и натписа – живописно се манифестовало новим обликом приказивања владајуће породице и наговештајем да пут којим треба кренути лежи у будућности њених млађих чланова" (Subotić 2014, 122).

Лево и десно од улаза у наос, стајале су две грандиозне фронталне фигуре од преко два и по метра: фигура краља Милутина и фигура његовог оца Стефана Уроша I. За разлику од фигуре краљевог оца која је пропала, натпис се очувао и гласи: „велики краљ свих српских земаља и поморских, унук светога Симеона Немање и син Првовенчаног краља Стефана". Краљ Милутин натписом је одређен као „у Христу Богу верни, самодржавни и светородни, и благочастиви Степан Урош, краљ свих српских земаља и поморских, праунук светога Симеона Немање, унук Првовенчаног краља Степана, зет великаго цара грчкога Палеолога кир Андроника и ктитор светог места овог" (Давидов-Темерински 2017, 58 –59).

Портрети два краља, сина и оца, чинили су идеолошку целину са јасном поруком да њихова моћ потиче од самог Господа.

Божанска воља очитује се у приказу Христа изнад улаза у наос, како их благосиља. Приказ владара сугерише такође и наслеђивање владарског краљевског достојанства, с тим што је краљ Драгутин одсутан из ове групе, јер је Милутин преузео престо од свог брата (Subotić 2014, 122).

Импресивни портрет краља Милутина већи је од осталих портрета у припрати, а његов орнат и инсигније одговарају, у великој мери, ондашњим царским.[40] Сваки елемент имао је симболично значење: крст као знак вере у Христа, скиптар и стема са драгим каменом орфаносом на врху и бисерним препендулијама – знаци владарског чина, лорос – знак војничког позива, црни сакос – знак тајанства царске власти и акакија – знак преласка власти с једног владара на другог (Давидов-Темерински 2017, 59–60). За разлику од уобичајеног приказа ктитора у српским задужбинама, краљ Милутин није представљен са моделом цркве у рукама који приноси у скрушеном ставу, или у поворци предака. Приказан је у пуном сјају и моћи, коју је, као потомак светородне династије, добио од самог Христа (Subotić 2014, 122).

О божанском пореклу горепоменуте моћи краља Милутина говори хоризонтални низ портрета кључних фигура династије. Њен оснивач Свети Симеон Немања приказан је над порталом у монашкој одећи, како шири руке, молитвено се обраћајући Христу за милост за своје потомке и свој народ. Прати га натпис: „Свети Симеон Немања приводи Господу све српске земље ктиторе", формулација, која се односи на ктиторство у ширем државотворном смислу, као једну од обавезних владарских делатности (Давидов-Темерински 2017, 60).

[40] Како наводи Давидов-Темерински, Милутинов портрет у потпуности прати познати опис Теодора Метохита, дворског чиновника који је долазио у Србију 1298/99. године да преговара поводом Милутиновог брака са Симонидом. У његовом опису који ауторка цитира наводи се: „'Цео двор бљештао је од свилених и златом везених тканина, сам краљ је веома био накитио и читаво тело празнично одενуо, претрпавши се драгим камењем, бисерјем и нарочито златом – колико год је могао (...) И читав овај, што би се рекло призор, беше по угледу на царску и, колико је могуће било, ромејску племенитост'" (Давидов-Темерински 2017, 62).

Изабрани потомци на које Свети Симеон указује су: син Сава, први српски архиепископ, са његове десне стране, и средњи син, први краљ, Стефан Првовенчани, са леве, одевен као владар. Као будући краљ, кога је отац тада највероватније сматрао својим наследником, приказан је и Милутинов син Стефан Дечански, обучен у одећу коју су такође носили, по узору на Византију, највиши достојанственици у Србији (Subotić 2014, 122). Принц Стефан не носи ни владарски костим нити стему, што је визуелно сведочанство тога да краљ Милутин, упркос владарском легитимитету, тада још увек није остварио свој циљ обезбеђивања права преноса власти на своје потомке, због краљевских обавеза према брату Драгутину (Давидов-Темерински 2017, 63–64). Испод портрета потомака светородне лозе Немањића, налазе се два двоглава орла, симболи породице Палеолога, блиских сродника српског краља (Subotić 2014, 122).

Осим Стефановог лика, који наликује очевом, ликови осталих Немањића, у низу портрета о коме је реч, дати су идеализованим приказом. Сава и Првовенчани представљени су у одећи која је у складу са највишим функцијама творца државе и цркве, и које су због концепта целине ове династичке групе истакнуте у први план, испред њиховог светитељства. Сви приказани Немањићи одевени су у свечану и раскошну одећу Милутиновог времена. Стефан Првовенчани у пуном је владарском орнату са жезлом, акакијом и круном на глави, али не носи царску одећу као његов унук Милутин, чиме се упућује на уздизање српске владарске породице током XIII века. Сликане беле завесе у соклу припрате украшене су пурпурним орнаментима царског двоглавог орла, указујући и тиме на жељу краља Милутина да истакне висину свог властитог положаја и блискост са византијским царским двором. У духу подражавања византијских царева, и у наосу су заступљени царски дворски костими и елементи дворског церемонијала (Давидов-Темерински 2017, 63).

Личности из ране историје хришћанства, попут Светог Константина и Јелене, свете личности царског порекла и светитељи,

носе ракошне костиме византијског василевса и дворских достојанственика из времена када су фреске насликане, а не периода коме су припадале (Subotić 2014, 122). Свећоносци се, осим у композицији са Немањићима, срећу и у олтару и у наосу, упризорујући дворску атмосферу. Фасцинација раскошћу царског двора, очитована на одећи историјских личности, као и светитеља, ни у једној од Милутинових задужбина није изражена у толикој мери као у цркви Богородице Љевишке (Давидов-Темерински 2017, 62–64).

*Фрескопис цркве Богородица Љевишка*. Фрескопис цркве Богородице Љевишке обухвата сликарска остварења из XIII и XIV века. Живопис из XIII века, са особеностима провинцијалне варијанте каснокомнинског стила и снажним упливима тринаестовековног пластичног стила, сачуван је у фрагментима само у јужном бочном броду. Од четири композиције три представљају фрагменте сцена из циклуса Христових чуда – приказују фрагмент Свадбе у Кани са попрсјима Христа, Богородице и младожење, део призора Исцељење слепог, као и мањи део непознатог чуда, са групом људи пред градском капијом. На ступцу се налази сачувани део чувене композиције Богородица са Христом Крмитељем (Хранитељем) – како је дете у Богородичином наручју означено натписом. Христ у мајчином крилу пружа руку ка плетеној корпи коју она држи, а обоје су полуокренути ка суседном стубу где је некада била насликана група сиромашних духом који су дошли да приме духовну храну од Христа – „хлеб живота", чиме се алудира на обред евхаристије. Детиње ноге су прекрштене, чиме се упућује на његово будуће страдање на крсту и жртву, о чему сведочи и тужни израз лица Богородице (Давидов-Темерински 2017, 39, 41, 43).

Фрескопис из XIV века, рад је талентованих и образованих зографа из солунске породице Астрапа, истакнутих представника зреле ренесансе Палеолога, и утемељитеља овог стила. Они су, следећи постулате оновременог византијског сликарства, знатно смањили димензије сцена и фигура, како би умножили сликану тематику. Тиме је омогућено повећање броја насликаних циклуса,

броја сцена у циклусима, као и броја учесника у сценама. Нарација у сликаним представама добија велики замах, па се, у циљу што подробнијег описа догађаја, простор за то, у сценама смањеног оквира, тражи у њиховом продубљивању. Фигуре актера и архитектонска сценографија размештају се у неколико планова, а однос људске фигуре и сликане архитектуре, која добија све опипљивију тродимензионалност, постаје знатно реалнији (Војводић 2016а, 275–276).

Фрескосликарство цркве Богородице Љевишке представља висок уметнички израз новоусвојеног византијског стила сликања, који у историји српске уметности стоји насупрот монументалном стилу сликарства XIII века (Деретић 2011, 106).

Рад чувеног сликара Михаила Астрапе и његових сарадника, који су заједно осликали све површине унутрашњих зидова, сводова и купола цркве, сматра се ремек-делом. Фреске одликују свежина израза и животност које раније нису виђене, снага надахнућа и префињене идеје и форме, настале из хришћанског интелектуализма базираног на античким основама. Реч је о посебном естетском доживљају византијског сликарства сачуваног у античкој и хеленистичкој ризници (Давидов-Темерински 2017, 43, 77). Сликари краља Милутина, преузимали су из античке уметности каноне пропорцијских односа делова људског тела, типологију ликова и схватање лепоте, као и читав иконографски речник метафора и персонификација. Оне су им биле потребне како би сликом изразили апстрактне идеје црквених песника и богослова (Војводић 2016, 276, 279). Овај „хришћански мистицизам исказан језиком античког света" (Давидов-Темерински 2017, 45) типична је одлика епохе ренесансе Палеолога, односно времена настанка живописа цркве Богородице Љевишке. Очитује се на више места на фрескама ове цркве, а посебно је упечатљиво изражен иконографским програмом и решењима главне куполе, као својеврсним манифестом аутора фрескописа. Од ове, некада веома репрезентативне целине, сачувана је око трећина фресака.

У складу са концепцијом цркве као Божјег пребивалишта на земљи, Христ Пантократор у попрсју насликан је у главној куполи, а четири Христова друга лика – из пророчких визија, или онакав каквим се приказао људима на земљи – у суседним куполама; најпре у његовом уобичајеном аспекту: Христ у својим зрелим годинама; затим као Велики Јерарх; потом као Христ Старац данима, и као Христ Емануил. Пророци који су наговестили долазак Спаситеља били су смештени у тамбурима купола, а у пандантифима главне – писци јеванђеља, као сведоци његовог живота и дела. У олтарском простору, на сферној површини слепе калоте, насликана је широка сцена Вазнесења. Низ се завршава на источној страни са Пресветом Богородицом и Службом Јерарха у апсиди, Причешћем апостола са стране и редом Светих Отаца (Subotić 2014, 119, Давидов-Темерински 2017, 43).

Од уобичајених дванаест представа циклуса Великих празника очуване су само Благовести, Сретење, Крштење и Успење Богородице. Сретење под јужним сводом подељено је на два дела, Богородица и Јосиф на левој страни уносе дете у храм, а Симеон Богопримац и пророчица Ана, на супротној, гестовима показују своје силно узбуђење, јер су у Исусу препознали Месију. Богородица приноси младенца грудима, као да жели да га заштити од овог усхићења, а оваквим њеним гестом, који контрастира реакцији на супротној страни, остварује се емотивна и психолошка убедљивост композиције. Заштитнички гест мајке повезује се и са садржајем речи пророка Симеона о Богородичиној патњи, што је алузија на будуће Исусово страдање. Композиција Крштења очувана је само делимично. Реч је о Христовој нагој фигури без сачуване главе, која показује успело настојање сликара да, по узору на античке предлошке, прати анатомију, при чему је сам акт атипичан мотив за византијску уметност (Давидов-Темерински 2017, 49, 51).

Након призора великих празника, следе Чуда и Дела Христова, у поткуполним просторима наоса. Сачувани су Исцељење хромог, Христ и Самарјанка и призор грешнице која купује миро да би помазала ноге свом Учитељу. Од Страдања Христових, која

су добила репрезентативни положај у наосу, сачуване су почетне сцене: Тајна вечера, Прање ногу, десна половина призора Јудиног издајства и Суђење Христу пред првосвештеником Аном, као најупечатљивија. Везаног Христа доводе до просторије омеђене измаштаном грађевином. На улазу га сусреће прости, босоноги човек, који је подигао руку спремајући се да му зада ударац, док се другом ослања на дрвену батину. Као контраст понижавању које Христ подноси, приказано је формално достојанство првосвештеника Ане на раскошном трону. Од циклуса Христових јављања сачуване су композиције Христ се јавља мироносицама, Анђео показује трима мироносицама празан Христов гроб, Христ се јавља Луки и Клеопи на путу за Емаус и Вечера у Емаусу – призор који има евхаристијско значење. Ту су и композиције: Лука и Клеопа јављају осталима о сусрету са Христом и Христ се јавља једанаесторици, као и сцене Христовог јављања на обали Тиверијадског мора (49, 51, 54).

Христолошки циклуси у наосу очитују тежњу фрескописаца ка наглашеној хуманости у приказивању, што је израз новоистакнутог хуманизма који је обележио је слике ренесансе Палеолога. Људска природа Христа, заједно са његовом саосећајношћу за људе, и човеково проживљавање његових страдања, као саставни део оновремених схватања, прожети су јединственом поруком о присној вези између Бога и људи (54, 57). Наративне тенденције у фрескосликарству довеле су до проширења броја специфичних циклуса и њихових епизода, дајући им сложенију ауру. Ипак, сцене фресака насликаних у наосу, иако мањег формата од претходних, још увек нису имале карактер развијених композиција. Упркос променама у коришћењу простора, задржале су једноставност основне схеме, посебну монументалност, као доминантну одлику сликарства XIII века, која је обележила старије фреске у цркви Богородица Љевишка (Subotić 2014, 119).

У истом овом духу, на површинама крстастог свода капеле посвећене Светом Николи, приказано је његово житије: од Рођења, преко Поласка у школу, Учења псалтира, до примања чинова: од

свештеника до епископа; неколико чуда Светог Николе, од којих се препознају знатно оштећене композиције Спасавање три сиромашне девојке, Јављање Евлавију, и на крају Смрт Светог Николе (Давидов-Темерински 2017, 65).

У првој зони звоника над бифором, на западном зиду илустрована је метафора из средњовековног романа о пустињаку Варлааму и индијском принцу Јоасафу. Јако оштећена слика описује људски живот метафором дрвета, у чијој крошњи се налази човек који се ту сакрио бежећи од једнорога. Дрво (живот) нападају мишеви (време). При корену дрвета човека чека неман разјапљених чељусти (смрт/пакао). Човеково очајање и страх престају када осети капи меда (сласти живота) које падају са грана, па заборавља на сопствену пролазност. Десно је приказан мушкарац са исуканим мачем. Ова прича у српском монументалном сликарству може се видети само у цркви Богородице Љевишке. Слике дубоко поштованих ратника Георгија и Димитрија на коњима приказане су на северној и јужној страни истог простора, а на источној пророк Данило чија га је чврста вера спасила из лавље јазбине (Давидов-Темерински 2017, 64–65; Subotić 2014, 119 –120).

У простору спољне припрате остварен је сложени програм, сачуван око половине. Фреске егзонартекса другачијег су карактера у односу на гореописане и боље су очуване. Иако углавном понављају сцене насликане раније у западним деловима цркве, у нартексу или иза трема, њихов унутрашњи садржај и уметнички начин чини их значајно другачијим. Реч је о наративном карактеру сакралних тема у сложенијим приказима који су користили индиректан језик, представљење садржаја симболима и алегоријама који су често захтевали теолошко и књижевно образовање. Пример за то може се наћи на улазу у спољну припрату, где су насликане две персонификације у лику младих крилатих девојака у лаким, елегантним хаљинама. Натписима су одређене као „истина” и „сен”. Обе држе по бакљу: она на десној страни подигла је бакљу која светли руменим пламеном са ликом Христа Емануила, а она лево, спустила је угашену бакљу. Прва персонификује Нови завет,

што се сазнаје захваљујући натпису и Христовом лику, а друга Стари завет, јер је израз „сен" у хришћанским текстовима означавао јудаистичко учење (Subotić 2014, 120; Давидов-Темерински 2017 66, 68).

На северној страни налази се сложена старозаветна слика Христових предака по телу – Лоза Јесејева. Источна половина композиције са лежећом фигуром Јесеја, из чије утробе ниче лоза, није сачувана. Западна половина фреске са ликовима предака и пророка и старозаветним минијатурним призорима допуњена је јеванђељским епизодама. Христ на трону, као плод Лозе у средишту свода, мисаоно је и композиционо средиште слике. У њу су укључене и фигуре античких филозофа, од којих су сачувани Платон, Плутарх и једна Сибила, у исто времен приказани и у Жичи, што је била реткост. Смисао њихове појаве овде јесте указивање на то да су, осим јеврејских пророка, и пагански мудраци античког доба у својим списима скривено наговештавали хришћанску истину. Овај сликани детаљ сведочанство је ондашњих аспирација хришћанства да у свом кључу интерпретира сва релевантна древна учења са којима се сусретало.[41] Надовезујући се на Лозу Јесејеву, старозаветне теме допуњене су двема Богородичиним префигурацијама. Оне су засноване на епизодама из живота патријарха Јакова – његовом сну о лествици која повезује небо и земљу и његовој борби са анђелом/ Богом, кога Јаков успева да победи, те му овај мења име у Израел. Ту је и ретка илустрација прве стихире из другог канона, Успење Богородице Јована Дамаскина, која описује призор са празним ковчегом, после њеног вазнесења, и песником Дамаскином, који описује тај тренутак апостолима. Они се нагињу над гроб да се увере у Богородичино вазнесење, док она стоји пред отвореним вратима неба и посматра их (Давидов-Темерински 2017, 70–71). Овде је први пут у византијском сликарству представљен призор из овог старог дела црквене поезије (Војводић 2016а, 279).

[41] О појави античких мотива у фрескопису цркве Богородица Љевишка погледати у: Медаковић 2022, 457– 470.

У супротном пољу, у јужном травеју, приказан је Страшни суд, од кога је сачувана само западна, претежно грешна страна, а чије представе обухватају бројне елементе богате приче о Христовом Другом доласку. Христ се у светлосној мандорли, окружен анђелима, спушта на земљу, док они савијају небо као траку. Буђење мртвих на зов анђеоских труба, одвија се у ниши са Васкрсом мртвих из земље и мора, одакле се одвајају групе праведника које се крећу према Рају. Ту је приказано мерење душе, крилате дечје персонификације, чија дела почињена за живота, мере анђели и демони. У другој ниши огњена река носи грешне епископе и монахе, а анђео трозупцем гура групу Јевреја дубље у ватру пакла. Натпис објашњава да грешнике предводе Ана и Кајафа, одговорни за Христово распеће. Израженије него у претходним визијама овог догађаја, и овде су коришћене фигуре из класичне антике: наге женске појаве које персонификују Земљу, и мушка фигура – персонификација Пакла, која са Јудином душом у наручју јаше фантастично чудовиште. У наставку је приказ казни које сустижу грешнике и грешнице (Subotić 2014, 120; Давидов-Темерински 2017, 72 –73).

Циклус Крштење, насликан на средишњем травеју, сматра се најбогатијим изразом новог карактера уметности и састоји се од низа кружно распоређених догађаја приказаних у јединственом пејзажу са реком Јорданом у првом плану (Subotić 2014, 120). Кроз отворена врата неба, Божја рука шаље голуба Светог духа ка Христу, кога Јован Претеча крштава у Јордану. „Уметнички, овде је створен један од драгуља сликаног програма Богородице Љевишке са изванредно радијално распоређеним мотивима, чиме је Астрапа показао један од својих важних талената – способност компоновања на непогодним површинама. Неколико детаља изузетно су ликовно успели – попут деце која пливају у реци или се спремају да скоче у воду" (Давидов-Темерински 2017, 72).

Посвета цркве Богородици уметнички је успело представљена у егзонартексу. Над улазом у припрату, у лунети, насликана је њена фреско-икона, допојасна Богородица Елеуса (Милостива)

са Христом. Лево и десно од ње су арханђели Михаило и Гаврило у полупрофилу. Изузетно је оштећена ударцима чекића, током периода турског запоседања цркве, али се на основу сачуваних делова композиције може видети да је била веома префињена и минуциозно изведена. Богородицу са дететом смисаоно допуњује илустрација песме Пророци су те одозго наговестили – прва монументална представа ове теме у Србији. Чине је минијатурне фигуре старозаветних пророка са објектима својих визија – прасликама, као симболима Богородице: Давид види Богородицу као светињу, Соломон као храм са седам стубова, Данило као планину, а Јаков као мердевине и слично (Давидов- Темерински 2017, 68, 70; Subotić 2014, 120).

*Историјски удеси и преживљавање фрескописа*. Након турског освајања Призрена (1455), црква Богородице Љевишке вероватно је убрзо претворена у џамију, јер дефтер из 1517. године то показује, наводећи је као џамију, под називом Атик (Стара). Тако је црква истргнута из српског културног миљеа, иако архитектонске измене које су изведене на њој током њеног преиначавања, нису биле знатне. Срушен је само један унутрашњи стубац ради изградње мирхаба, па је грађевина у највећој мери задржала свој првобитни изглед. Фреске су, међутим, доживеле значајна оштећења, јер су систематски ударане оштрицом, ради бољег пријањања малтера који је на њих наношен. Сматра се да је минаре над звоником подигнуто тек век касније, а грађевина је омалтерисана и окречена у бело, док су плавом бојом исписане верске изреке на арапском језику. По завршетку Првог балканског рата, 1912. године, и ослобођењу Призрена, црква је коначно враћена Србима. Из турског периода, цркви је остао народни назив „Света Петка", према петку када се муслимански народ у њој клањао (Давидов-Темерински 2017, 14 –15). Тако су ова два века, током којих црква није била носилац у току трансмисије српске културе, учинила да сећање на њу буде окрњено (Вучковић 2026, 67).

Током комплетних конзерваторско-рестаураторских радова 1950/52. године, цркви је успешно враћен првобитни изглед. Међутим, мартовски вандалски напади на српске светиње, 2004. године, нису заобишли ни цркву Богородице Љевишке. Црква је гађана споља, а подметнутим пожаром унутра озбиљно су угрожене споменичке вредности призренске катедрале – штета је нанесена целокупној сликаној декорацији (Томић, Живковић 2023, 366). У цркви су паљене аутомобилске гуме које су видно оштетиле архитектуру, али пре свега живопис цркве, који ни до данас није очишћен и конзервиран у целости. Црква је била мета напада и 1999. године, а кровни покривач краден је неколико пута (Павличић Шарић 2023, 183).

Тежиште напада на фреске било је управо на оним најстаријим фрескама Богородице Љевишке, Богородици са Христом хранитељем, Свадби у Кани и Исцељењу слепог, сегментима из времена прве обнове цркве (Томић, Живковић 2023, 366), што јасно указује на мотиве нападача. Богородица са Христом хранитељем била је чак делимично окруњена са зида, али је реконструисана од сакупљених отпалих комадића. Претходно већ веома оштећено, сликарство у капелама на спрату спољне припрате сведено је пожаром готово само на цртеж и сиве тонове, док је остатку живописа, након чишћења, враћен изглед приближан оном пре паљења, мада су због високе температуре неки пигменти трајно променили боју (Давидов-Темерински 2017, 17). Намера албанских вандала била је да овим чином заврше деградацију споменичких вредности храма, започету још крајем XX века незаконитом и нерегулисаном градњом великих објеката око цркве и порте, појачаном после 1999. године (Радовановић и Ђекић 2019, 396).

Црква Богородице Љевишке, упркос тешким историјским удесима – претварању у џамију, пиковању фресака и спаљивању у мартовском погрому 2004. године, опстала је као сведочанство врхунских домета српске средњовековне уметности и културе, континуитета хришћанске традиције на територији, али и историјских

прилика и моћи средњовековне српске државе за владавине краља Милутина. О њеној универзалној вредности, односно изузетној лепоти, осим чињенице да се налази на Унесковој Листи светске културне баштине, речито говори и запис изнад прве зоне фресака на западном зиду, исписан словима арапског писма. Реч је о стиховима знаменитог персијског песника Хафиза из XIV века, који гласе: „Зеница ока мога теби је гнездо" (Давидов-Темерински 2017, 77) – својеврсној оди лепоти ове цркве. Непознати иноверац, муслиман, егзалтиран оним што је видео, а пре свега лепотом фресака, наручио је овај запис као трајно сведочанство његовог дивљења.

### 1.3.2. Манастир Високи Дечани

Манастир Високи Дечани, као што је познато, подигао је српски краљ Стефан Дечански (Стефан Урош Трећи) између 1327. и 1335. године и посветио га Вазнесењу Господњем. Будући да није дочекао завршетак изградње манастира, ктиторски подухват наставио је његов син Стефан Душан. Сви натписи и све сликане представе у цркви, као и трећа хрисовуља, потичу из времена краља, односно цара Стефана Душана, па се у њима он појављује као ктитор равноправан оцу (Тодић и Чанак-Медић 2005, 19). Ова велелепна краљевска и царска задужбина, са светим моштима Стефана Дечанског, један је од највећих, најлепших и најчувенијих српских манастира, „врхунско достигнуће градитељства и скулптуре и монументална ризница српског и византијског сликарства" (Поповић 2017, 85).

Од некадашњих бројних манастирских здања, наше време дочекали су, осим цркве, само трпезарија, манастирски улаз са готово срушеном кулом и обзиђем, тако да је данас његов католикон посвећен Христу Сведржитељу постао заправо синоним за манастир Дечане.

*Архитектура дечанске цркве*. Дечанска црква огромних димензија – 36 метара дугачка, 29 метара широка и висока – петобродна

је базилика са куполом правоугаоног облика и нартексом са три брода (Subotić 2014, 180–181). Иако уврштена у рашку градитељску школу као њен последњи изданак, црква Манастира Високи Дечани просторним обимом и петобродном структуром битно се удаљава од старијих узора (Тодић и Чанак-Медић 2005, 175, 190). Стара искуства рашког градитељства редефинисана су и доведена до сасвим новог израза, уз примену најсложенијих решења романо-готичке архитектуре Приморја (Војводић 2016а, 284). Реч је о јединственој стилској синтези, строго вођеном архитектонском компромису између захтева теолошког програма архиепископа Данила II и градитељских решења протомајстора фра Вите из Котора. Чињеница да се име которског фрањевца Вите нашло упадљиво наглашено у натпису изнад јужног портала дечанске цркве, речито говори о западноевропским обележјима архитектуре овог источног византијског литургијског простора (Стевовић 2016., 326).

Суштина синтезе остварене у дечанском храму почива на неколико основних поставки. Реч је, најпре о концептуалној двојности узора: спољашњост доследно следи начела традиције грађења владарског маузолеја у романско-готским облицима Богородичине цркве у Студеници и цркве Светог Стефана у Бањској. Међутим, иако је корпус решен као монументална западна базилика, план средњег брода димензијама и мерама дословно понавља план једнобродне цркве у Бањској (Тодић и Чанак-Медић 2005, 178, 253, 258).[42] Наос дечанског храма схемом основе наликује оном которске катедрале Светог Трипуна, чија просторна схема има додирних црта са византијским црквама уписаног крста (252).[43] Литургијско устројство храма налагало је монументализа-

[42] Како Суботић истиче, поређење просторног распореда дечанске цркве са оним цркве Светог Стефана у Бањској показује у суштини не само исти редослед или елементе површине, већ и буквално понављање њихових облика и мера. Планови две цркве показују необичну сличност, па је могуће да је бар један од мајстора учествовао у изградњи обе ове цркве (Subotić 2014, 183).

[43] Основна идеја простора, спољашњи изглед, структурни елементи, рељефни дизајн и сам грађевински материјал дечанске цркве подстакли су истраживаче да траже аналогије међу црквама на јадранској обали и у Италији. Сличности са неким петобродним црквама на Западу одавно је примећена, посебно са

цију простора и увођење велике припрате, те бочних параклиса са деамбулаторијумима преузетим из светогорске и позновизантијске црквене архитектуре. Унутрашњост је у потпуности подређена литургијском поретку, нарочито у концепцији велике припрате, усклађене са прописима типика светог Саве Освећеног, уведеног у Српску цркву 1319. године (178, 257).

Док је спољашњи слог фасадних површина романички, унутрашње лице зидова грађено је византијском техником слагања материјала, како би могли да приме монументални фрескопис. Дечански храм приближио се готичком структурном систему применом крстастих сводова, чија ребра преносе терет на четири тачке. Међутим, они су у дечанској цркви грађени на специфичан начин у односу на остатак источнојадранског подручја (256–258), а овај западни конструктивни изум не служи „укидању" зида, већ савладавању велике висине и статичком ношењу византијске куполе. Тако је православно литургијско језгро простора добило пажљиво прилагођен архитектонско-скулптурални „омотач" – романички оквир и украс, уметнички однегован на Западу (Војводић 2016, 15–16).

Архитектонска синтеза оваплоћена у дечанској цркви врхунско је остварење програмске опредељености Стефана Немање за приближавање српске сакралне архитектуре западноевропској, што је очито у романичком руху његових познијих задужбина. Богородичином црквом у Студеници, која је била један од важних архитектонских узора у пројектовању дечанског храма, постављене су основе националне цркве засноване на византијском градитељском програму и структури са романичком спољном обрадом (Тодић и Чанак-Медић 2005, 175). Баш као и тадашња Србија, која је

Портонуовом код Анконе. Просторна организација, међутим, посебно у горњим зонама, сасвим је другачија. Уочене су извесне сличности са ранијом дубровачком катедралом, тробродном базиликом са куполом, оштећеном у великом земљотресу 1667. године (Subotić 2014, 183). Како наводе Тодић и Чанак-Медић (2005) Уочене сличности између дечанскога храма и романичких и романичко-готичких цркава на источнојадранском простору, у Апулији и другим италским подручјима, су само у појединостима, јер се унутрашња подела простора дечанског храма разликује од њихових (Тодић и Чанак-Медић 2005, 252).

уз окренутост источнохришћанској духовној заједници неговала и отвореност према уметничким тековинама Запада, и Србија краља Стефана Дечанског и цара Душана тежила је овој културалној синтези, која се савршено оваплотила у дечанском храму.

*Дечанска камена пластика*. Скулптурална декорација фасаде дечанске цркве такође је продукт својеврсне синтезе различитих традиција. Она је конципирана у каснороманичком духу и уклопљена у архитектуру према романичким начелима, али у њој већ има наговештаја новог готичког стила. Протомајстор фра Вита и остали творци дечанске скулптуре богатог знања и искуства, унели су у њу одлике романичке скулптуре у Рашкој, Зети и на италским подручјима, али и извесна решења преузета из византијске скулптуре, чији се утицај испољио на целом јадранском простору. „Из тих двојних извора различитих естетичких начела настао је специфичан каснороманички уметнички израз, који је у Дечанима саображен духовном амбијенту источнохришћанске цркве (...) То се огледа у избору тема и програмској целини пластичних призора" (323).

Сходно романичкој поставци, на великим затвореним фасадним површинама нагласак је стављан на архитектонику портала и прозора, као стециште скулптуралних украса. Портали и прозори са својим профилима и рељефима разбијају мирне спољашње романичке површине и посебним уметничким језиком доприносе дизајну који богато интерпретира зидне слике у ентеријеру (Subotić 2014, 183). Мрежа интеракција између камене пластике, архитектуре и унутрашњег простора комплексна и је обухватна. Дечанска скулптура зависна је од значења архитектуре и вредности које она поприма, пре свега, од симболике литургијског чина, као и од топографске симболике појединачних целина које чине окосницу смисла скулптуралне декорације. Распоређивањем вајаних слика по грађевини, њихово симболичко значење усклађује се са значењем простора на који се односе, а према концепцији литургијског простора, сходно потребама православног обреда и сагла-

сно традицији укорењеној у рашкој архитектури (Магловски 1989, 194, 216).

Базични принцип чини симболичка подела простора према којој северни носи тамне силе а јужни спасење, док западни портал са Христом Судијом истиче тријумф добра и улогу храма у поретку спасења. Томе треба додати и општепознате вредности десне и леве стране. У складу са овом симболичком топографијом, на архиволтима и оквирима улаза, конзолама и капителима, приказиван је свет митолошких бића и симбола. Посредством различитих скулптура – људских ликова праведника и грешника, животињских фигура и флоралних мотива – илустрована су веровања, упозорења, обећања заштите и најава спасења.

У лунети јужног портала припрате, приказано је Крштење Господње. Иако крајње сведеног лика, јужни дечански портал садржи снажну симболичку поруку, а рељеф са сценом Христовог крштења на Јордану, смештен је тако да је просторно у вези са одговарајућим обредима на овој страни цркве. Сама композиција, иконографски и уметнички концентрисана само на главне учеснике, представља додатак представама ове теме на фрескама, које одликује велики број фигура, детаља и динамична радња (Subotić 2014, 193).

Слика Крштења Господњег извајана на јужном дечанском порталу прожета је симболима сложених значења. Усталасана река у подножју, са две рељефне розете при крајевима – јорданске су струје преточене у кивот. Према симболици Завета, кивот је хранилиште моћи која долази од Бога, а добијена по благодати, ова моћ исказује се у благотворности. На јужном дечанском порталу кивотом је представљен гроб старог састава природе. Реч је о сложеном симболичком захвату којим је замењена представа персонификованог Јордана као ознаке стања бића вода. Овде је битна хришћанска симболика везана за воду као светињу – видљиву страну спасоносног чина свете тајне крштења. С њом у вези је и разлика између воде над којом се од искона дизао дух Божји, и воде замућене Адамовим сагрешењем. Христос као извор бистре воде, давалац живе

воде, својим силаском у јорданске струје, обнавља биће вода. Јован Претеча у Јордану значи сапогружавање са Христом – обнову бића плоти која је била под дејством греха. Измивањем се наглашава видљива страна Тајне, док се невидљива страна – печат Светог Духа подразумева. Оно значи и бању бића, обнову његовог старог и поремећеног састава (Магловски 1989, 200–201).

Овај комплексни систем симболичких упућивања води и ка животу ктитора Стефана Дечанског. Једна од референци везана је за казивање о избору места за подизање манастира, у којем се у први план истиче његово постављање „на водама". Реченица цитата из краљевог житија „сажима све сазнање о благодати добрих вода, сазнање о њиховом обновљеном и благословеном јестаству" (199).

Друга референца на краља Стефана Дечанског везана је за смисао Тајне Христовог крштења у домостројy спасења, која је уједно и „симбол Свете тајне крштења у Богочовековој цркви – тајне умирања греху, симбол мистерије новог рођења" (202). У животу ктитора Дечана, просвећење, као ново рођење, има истакнуто место. Реч је о враћању вида краљевим телесним очима и просвећењу као озарењу умних очију. Празник светог Просвећења је дан када је, помазањем на српски престо, Стефану Дечанском исказана велика Божија милост (202).

Главно обележје северног портала јесте Крст процветали у тимпанону, из чијих углова полазе стабљике и који на крајевима има тролатичне цветове попут љиљана, а при врху, уз горњи крак крста уклесан је натпис са објашњењем: „Исус Христос Цар славе" (Тодић и Чанак-Медић 2005, 283). Крст процветали симбол је победе смрти смрћу. Јасним иконографским поступком ово знамење предочено је као дрво живота. Легендом је подвучена хришћанска истина о крсту који је победа непобедивог Помазаника Господњег кроз кога се и по коме се умире у живот вечни (Магловски 1989, 203 –204).

Поље изнад портала испуњено је геометријски пажљиво изрезбареним и уравнотеженим гранама пуног листа, са виновом

лозом која се уздиже из степенасте основе крста. Управо у овом облику крст је, готово редовно, осликаван на странама портала, где је блокирао улаз злим силама у унутрашњост цркве и изражавао и наду у васкрсење (Subotić 2014, 193).

Лозе исклесане на довратницима јесу праведне лозе. Она на западној страни врата, представом сирина, означена је као старозаветна, и преко њега се повезује са лозом старозаветних праведника на трифори. Источна лоза има значење лозе истините. Обе лозе својим растом хрле ка Цвету нетљења (непропадљивости) – Христу, као особеној варијанти једног посве одређеног типа Крста процветалог. Лоза на облучју спољне аркаде оличава греховни метеж. На то упућују фантастичне животиње укомпоноване у сцену ловљења, без видљивог улова и видљиве сврхе. Она је представа хаоса, као раста изван лозе истините, непомјаникова лоза. Посредством ових лоза на облучјима унутрашњег и спољног лука портала, представљена је супротност космос – хаос, метежни (грешни) – неметежни (блажени) живот, односно срећени и несрећени свет, свет у великом и малом – као макро и микрокосмос (Магловски 1989, 203).

Смисао слике северног портала везан је за мистику литургијског програма усредсређеног на северну половину припрате. Христос на одру, на источном зиду северног брода припрате, потврђује да су овде одржаване погребне службе (204).

Западни портал украшен је богато клесаним лозама. У лунети је представљен Христос на престолу са анђелима – тема која чини језгро дечанске скулптуре (Магловски 1989, 204). Христос је приказан како благосиља десницом, а у левој руци држи затворену књигу са печатима. Окружен је двојицом анђела, иконографски необичних: онај са леве стране моли се склопљених руку, а онај са десне труби. У подножју престола су фигуре два лава (Subotić 2014, 193; Тодић и Чанак-Медић 2005, 280–281). Полазећи од чињенице да је приказ анђела који труби један од основних иконографских мотива Страшног суда, у овом рељефу Дечана стручњаци су видели централни део есхатолошке визије Светог Јована Бо-

гослова. Међутим, будући да је Стефан Дечански цркву посветио Вазнесењу, односно подигао је у славу Христа Пантократора, и да је ова скулптурална представа постављена на место уобичајено за икону патрона храма, односно храмовне славе, намеће се закључак да је реч о комбинацији Вазнесења и Страшног суда, заснованој на тексту Дела апостолских (Магловски 1989, 205 –206).

Иконографија позитивних и негативних лоза показује да је слика оријентисана према Христовој десној и левој страни. На овом порталу понавља се раздвајање слике по вертикали у два иконографска одељка, као што је и на северном порталу. Лева лоза израста из лавље чељусти, као обличја зла. Десна лоза израста из чељусти кетоса – обличја пакла. По иконографским одликама она се поистовећује са решењем лозе на трифори која израста из змије – што значи са лозом која расте под деловањем греха. У овој лози на главном дечанском порталу нема сирина, који би је обележио као старозаветни раст праведника. Међутим, иако израста из зла, покајањем и молитвом ова лоза одвраћа се од страсти да би тако очишћена прерасла у лозу истиниту. Десна лоза, на десном доврatнику, симбол раста у покајању и молитви, јесте лоза праведности (204 –205).

Важно место у рељефној декорацији дечанског храма заузима и камена пластика на романичким троделним прозорима, са уским преградама, богато вајаним архиволтима и оквирима. Њен репрезентативни пример представља композиција на западној трифори смештена у тимпанон. На њој је приказан свети Георгије на коњу како спасава цареву кћер од аждаје. Представљен је у војничком оделу, са мачем о бедрима, како пробада копљем аждају оборену на леђа. На пољу иза светитеља исклесано је дрво са плодовима, а лево стоји натпис са његовим именом (Тодић и Чанак-Медић 2005, 291). Ова сцена доведена је у директну везу са заветом који је Стефан Дечански пред битку на Велбужду дао овом светом ратнику, позивајући га у помоћ и обећавајући да ће украсити његову све-

ту икону (Subotić 2014, 193, Тодић и Чанак-Медић 2005, 302).[44] Она је значајна и као пример промишљене везе између скулпуралних фигура и ликова на фрескама дечанске цркве. Нарочито поштован међу Немањићима као заштитник њихове лозе, Свети Георгије добио је параклис у дечанској задужбини, испуњен опширним хагиографским циклусом овог светог патрона.

Далеко изнад пуке декоративности, дечанска скулптура представља прорачунати систем у којем сваки клесани мотив функционише као својеврсна теофанија у камену, стварајући визуелни пут од греховног метежа спољашњег света до литургијског мира и спасења унутар зидова задужбине.

Јединствености лепоте и значења дечанског католикона у великој мери доприноси избор нарочитог, скупоценог фасадног материјала[45] и начина изградње његове фасаде. Реч је о наизменичном хоризонталном низању редова две врсте мермерних квадера – од брече и од оникса. Употреба мермера имала је одређено значење повезано са етимологијом речи „мермер" која упућује на сијање и блистање. „У том смислу, педантно брушени квадери мермера сачлањени изузетном прецизношћу у јединствену целину монументалног корпуса храма својим сијањем доприносе лепоти грађевине, најдиректније остварујући 'ефекат' благодати која сија

[44] Истакнуто место у иконографији целине прочеља храма, ова тема тема добила је не само због победе добра над злом, коју илуструје, већ и због нарочите поштованости светог Георгија коме су били одани Немањићи почев од Стефана Немање, који је његов култ славио једнако као и култ Богородице, посветивши им своје задужбине: светом Георгију цркву у Расу, а Богородици у Студеници (Тодић и Чанак-Медић 2005, 302).

[45] Како истиче Анђела Гавриловић, „мермер је био најрепрезентативнији, најраскошнији и најлуксузнији камен, а његова употреба била је по правилу резервисана за цареве, највише царске, црквене и државне достојанственике". У питању је „жућкасти бањички оникс, чији су квадери различитог изгледа у зависности од начина њиховог резања, као и о пурпурно-беличаста бистричка бреча, у чијој су полихромној структури садржани бели ситнији и крупнији комади мермера, повезани мркоцрвеним везивом" (Гавриловић 2020, 350, 369)

са дечанског храма" (Гавриловић 2020, 354) и означавајући „Јерусалимски Храм, али и небески Јерусалим" (364).[46]

*Дечански фрескопис*. Сложени иконографски програм дечанског фрескописа сматра се најопширнијим и најпотпунијим у целокупној српској и византијској средњовековној уметности.[47] Обухвата око хиљаду сцена и појединачних фигура, сабраних у двадесетак хагиографских и литургијских циклуса, почев од стварања света и човековог греховног пада, најаве Христовог спасилачког дела и тема о Богородици као носиоцу Христовог оваплоћења, Христових поука, чуда и страдања; преко оснивања новозаветне цркве, њеног учвршћивања и ширења деловањем апостола, светих мученика, монаха и епископа; па све до Христовог другог доласка, историјских портрета Немањића и приказа из црквеног календара.[48]

Богаћење тематског програма дечанског живописа досегло је до својеврсног енциклопедизма, како његовим иконографским обиљем тако и његовим обимом (Војводић 2016а, 295; Subotić 2014, 19). Први пут на једном месту визуелно је представљена целокупна православна историја спасења у свом максимално развијеном облику.[49] „Све оно што се деценијама, од Студенице до Бањске, и у црквама које су их пратиле, постепено стварало и увећавало,

---

[46] „И у уметности западне Европе постојао је манир приказивања Светиње над светињама у виду мермерних конструкција изведених алтернацијом водоравних редова камена у две различите боје или појединачних тесаника две боје" (Гавриловић 2020, 362).

[47] Како истичу аутори Тодић и Чанак-Медић, „толико фресака и такав иконографски програм не налази се више нигде, ни у једном српском, нити у било којем другом храму византијског света" (Тодић и Чанак-Медић 2005, 30).

[48] О детаљном приказу иконографског програма, значењу и распореду циклуса фрескописа у манастиру Високи Дечани погледати у: Тодић и Чанак-Медић 2005, 330 –459.

[49] Излагање целокупне историје спасења у ликовном облику било је до тада невиђен подухват који више никада није поновљен ни у византијској ни у српској уметности. „Скоро све оно што је деценијама, па и вековима, стварано, допуњавано и прилагођавано јасном, чистом и подробном изразу, не би ли се по свеобухватности сасвим приближило читаним или певаним речима и обредима у храму, нашло се у Дечанима сабрано на једном месту" (Тодић и Чанак-Медић 2005, 456).

расцветало се у Дечанима до невиђених размера – ни у једном храму, било српском или византијском, није се појавило толико фресака и нигде историја спасења није показана тако подробно као овде" (Тодић и Чанак-Медић 2005, 513).

Ова сликовна свеобухватност програма, са стотинама тема и хиљадама ликова (456), очитована на зидовима задужбине краља Стефана Дечанског и цара Душана, својеврсни је израз не само њихове владарске моћи већ и величине српске културе – легитимне наследнице византијског цивилизацијског круга. Ангажовањем великог броја фрескописаца из развијених уметничких средина, омогућено је да дечански живопис постане не само сума иконографских тема, већ и „сума сликарских остварења свога доба" (459), а пре свега оних везаних за класицистичку уметност византијског сликарства првих деценија XIV века.[50] Уз све појединачне разлике у изгледу и уметничким вредностима, фрескопис Дечана делује као једна заокружена значењска и уметничка целина, у којој је прилагођавање задатој концепцији ублажавало неизбежне неуједначености. Манастир Високи Дечани тако на најбољи начин потврђује „да је српска средина не само прихватила водећи уметнички израз у ондашњем византијском свету, неговала га и у њему створила нека врхунска дела, већ су у њој тада успостављена естетска мерила и схватања која ће и убудуће стајати пред њеним ктиторима и сликарима" (505).

Као иконографска материјализација владарске идеологије, дечански живопис носилац је важног идентитетског кода. Сакрализацијом српске историје немањићког доба, она постаје део теолошког поретка, света историја читаве државе. Будући наштаји у владарској династији не виде само славне и моћне државнике, већ светородну лозу. Тиме се постављају основе изградње колективне свести Срба о богоизабраности властитог народа и његове владар-

[50] КакоТодић објашњава, реч је о наставку оне уметности која је свој зенит достигла између 1315. и 1320. године, када су коначно су уобличене класицистичке тежње раног сликарства Палеолога, у Цариграду и Солуну пре свега, одакле су се ширили у Србију (Тодић Чанак-Медић 2005, 504).

ске породице. Готово сваки од ликова Христа Сведржитеља, као кључних тачака сликаног програма којима се упућује на владарску задужбину као величање Божије славе, успоставља мање или више чврст однос са владарским портретима или краљевским престолом (ДавидовТемерински 2004, 250). [51]

Владарска иконографија, заснована на формулама византијске царске слике, очитује у дечанском фрескопису значајан развој (Војводић 2016а, 295). Посебну идентитетску релевантност у горенаведеном смислу имају појединачни и двојни портрети двојице ктитора, као и представе цара Душана са породицом и други историјски портрети, а понајвише огромна композиција Лоза Немањића. Она и један од двојних ктиторских портрета насликани су већ у припрати. Обојица ктитора, приказани су на двојном портрету лако погнути испод огромног попрсја Христа Сведржитеља, Стефан Дечански обележен као свети, а Душан с опширнијом титулом: „у Христу Богу верни и превисоки краљ све српске земље и поморске" (Тодић и Чанак-Медић 2005, 440). Христ Сведржитељ с отвореним јеванђељем благосиља их, а шестокрили херувим пружа им свитке, симболичну ознаку Божје воље. Реч је о иконографској формули божанске инвеституре владара, која је сведочила о томе да власт самодржавних владара потиче непосредно од Господа и да су они само њему потчињени (Марјановић-Душанић и Војводић 2016, 312).[52]

[51] Како наводи Војводић, о светости и трајности аутокефалне цркве као институције, сведочили су низови портрета њених поглавара и локалних епископа у западним деловима храмова, где су програмски повезивани с низовима портрета владара. „Тиме се указало на судбинску, онтолошку повезаност српске државе и цркве (...) Изражавана је на тај начин специфична идеја о саборном 'народу Божијем', која је добила 'изразито црквени, еклисиолошки карактер'. Заснована на старозаветним моделима, сагледаним у складу са схватањима православних отаца, она се доста разликовала и од византијског и од западњачког политичког богословља" (Војводић 2016, 18).

[52] Иконографска формула божанске инвеституре владара која је имала дугу историју у византијској уметности, на портретима српских владара јавља се од Грачанице краља Милутина (Марјановић-Душанић и Војводић 2016, 312).

На северном рубу исте иконографске целине, насликани су и цар Давид и Соломон с отвореним свицима. Њихова улога „као узоритих владара, оних који граде дом Божји и старају се о Цркви" (Бубало 2016, 99) сасвим је јасна, те с њима подизање Дечана добија дубље старозаветно значење.

Двојица дечанских ктитора насликана су и у средишњем делу цркве, на јужном зиду, у параклису Светог Николе. Обојица су одевена у једнако краљевско одело, с једнаким крунама на главама, обележени сличним натписима, а ова сличност тумачи се намером упућивања на то да је Душан у сваком погледу настављач свог оца (Бубало, 2016).[53] Приказани су како држе између себе модел цркве, док их с неба благосиља Христос у попрсју. Смисао овог двојног ктиторског портрета сличан је оном претходно описаног: заслуге два српска краља за подизање Дечана обезбедиле су им Божји благослов. Приказима ктитора приближене су с леве стране фигуре предака: светог Симеона, светог Саве и краља Милутина, представљених са крстовима у рукама и са дугим свечаним натписима: свети Симеон је „господин српски и мироточац", свети Сава је „први архиепископ све српске и поморске земље", а Милутин „господин све српске и поморске земље" (Тодић и Чанак-Медић 2005, 439). Потврђујући да су ктитори Дечана изданци светородне породице који настављају дело чувања и утврђивања праве вере, ови предачки ликови сведочили су и о њиховом владарском легитимитету. С друге стране ктитора, насликани су млади престолонаследник Урош, краљица Јелена и Душанов полубрат Симеон, који се својим положајем и молбеним гестовима придружују побожном делу својих сродника.

Великом композицијом Лозе Немањића заокружује се смисао дечанског фрескописа везан за потврђивање легитимности власти цара Душана. Говорећи „о дуговечности и светородности владарске породице чији је он изданак био, показивала је да је ње-

[53] За детаљније увиде у пуни смисао приказа Стефана Дечанског и цара Душана на овом двојном портрету, односно његову политичко-идеолошку поруку у складу с временом осликавања, погледати у: Бубало, 2016.

гова власт, као и власт његових предака, била божанског порекла, добијена по породичном праву и Божјим благословом" (444). Тиме је српски цар узвеличан као Божији изабраник и намесник, као настављач дела својих славних предака – чувар и бранилац праве вере која води спасењу читавог народа.

Као образац композиције родословне слике преузет је приказ Христових телесних предака у виду Лозе Јесејеве. Програмским повезивањем с представама Лозе Јесејеве, српски владарски род добија епитет предводника „Новог Израиља" (Војводић 2016, 18). Немањићка генеалошка слика није само програмски приближена Лози Јесејевој већ и иконографски. Битну разлику у односу на Јесејево стабло чинило је увођење божанске инвеституре у горњи део композиције. Тиме је потенцирано да је на слици представљена светородна династија која по вољи Божијој заиста царски влада својим Новим Израиљем (Марјановић-Душанић и Драган 2016, 314–315).

Родословна слика појавила са сасвим новом, вертикалном структуром. Акантусова лоза, чији корен држи у рукама свети Симеон, лево и десно обухвата његове синове светог Саву и Стефана Првовенчаног, оснивача српске аутокефалне цркве и краљевине. Изнад њих су други потомци Немање, чији је приказ пажљиво осмишљен. Са свим владарским ознакама насликани су само представници оне линије која непосредно води од Стефана Првовенчаног до цара Душана; нимбом су обележени само они који су се налазили на црквеном или краљевском престолу; као свети означени су, поред црквених предводника у породици (Саве Првог и Саве Другог) само Стефан Немања и краљ Милутин, који се на фресци налазе у средишњој оси испод цара Душана. Он у потпуности доминира последњим, највишим редом лозе, док је Стефан Дечански приказан само као Душанов претходник, а његова остала деца сведена на ситна попрсја. У средини поносно стоји цар Стефан Душан, у тамном сакосу, с укрштеном дијадемом и камелавкионом. Као и византијски владари и он држи акакију беле боје, а крст у десној руци подигао је високо, као цар који влада по Божјој

вољи и његовим законима. Христос Емануил с неба благосиља обема рукама цара и његове претке и потомке, док му два анђела приносе лорос и круну – божанске знаке моћи и достојанства. Царев наследник краљ Урош, приказан је окренут оцу, са његове десне стране, обучен у царско одело (Тодић и Чанак-Медић 2005, 445).

Међу осталим сликаним представама и помињањима на многобројним зидним натписима дечанског храма, које су Душану омогућиле његово краљевско достојанство и ктиторске заслуге, значајем се истиче композиција у оквиру циклуса акатиста Пресветој Богородици. На њој је приказан краљ Душан са краљицом Јеленом и сином Урошем како прилазе великој икони Богородице Одигитрије, испред које служи епископ са појцима. Реч је о директној референци на службу која се уз појање Богородичиног акатиста одвијала на двору византијских царева, где се ова икона налазила током прославе Васкрса. Стога се ова представа узима као сведочанство о усвајању цариградских образаца дворског церемонијала у Србији (Марјановић-Душанић и Војводић 2016, 312). Увођење византијског државног обреда у дечански живопис указује на царске амбиције Стефана Душана и репрезентативни дигнитет српске државе која усваја највише цивилизацијске кодове Царства.[54]

У важном раздобљу, уочи подизања српске архиепископије на степен патријаршије и уздизања краљевине у царство (1346), насликане су у дечанској цркви, једна до друге, две, по много чему, важне фреске. На првој, са ликовима дечанског игумана Арсенија, светог Саве и тадашњег архиепископа Јоаникија, свети Сава пружа јеванђеље и благосиља последњег архиепископа, чиме је показана непрекидност српске аутокефалне цркве. Приказивањем представника световне и духовне власти једних уз друге, сликом и натписима указано је на идеју симфоније двеју власти. Реч је о ромејским схватањима о дијархијској одвојености и симфонијски усклађеном

[54] У првој половини XIV века, како истиче Тодић, „српска средина се сасвим сигурно приближила цариградској, њеним обичајима, схватањима и култури, и била је спремна да се с њом изједначи и у царским достојанствима и у царској уметности" (Тодић и Чанак-Медић 2005, 443).

садејству цркве и државе, прихватаних у Србији од почетка XIV века (Марјановић-Душанић и Војводић 2016, 307).

На другој фресци представљена је царска породица: Стефан Душан са царицом Јеленом и сином, сада краљем Урошем. Цар носи укрштену дијадему (лорос), а царица торакион, у ношњама су византијских царева изашлим из употребе још пре XIV века, јер су тако подсећали на старе цареве (Тодић и Чанак-Медић 2005, 444).[55] Управо у време Стефана Дечанског и Душана, уведен је овај обичај представљања српских владара и владарки с древним ромејским царским инсигнијама, ради истицања првенства и предодређености за царство, односно провиденцијалне повезаности с првим византијским владарима, какви су били свети цар Константин и света Јелена (Марјановић-Душанић и Војводић 2016, 310).

*Култ светог краља Стефана Дечанског*. Манастир Високи Дечани подигнут је као гробна црква и средиште култа његовог ктитора краља Стефана Дечанског. „Фунерарно-култну целину" (Поповић 2017, 85) сачињавају раскошан кивот са нетрулежним краљевим моштима, као и његов постхумни фреско-портрет са натписом који упућује на посредничку улогу – заступање сина, краља Душана пред Христом. Лик светог краља представљен је благо погнут, у владарској одећи и с одговарајућим инсигнијама, како приноси Христу дечанску цркву, док га он благосиља (Тодић и Чанак-Медић 2005, 34). Знаке светости Стефан Дечански почео је да показује непропадљивошћу и благоухањем својих моштију, као и првим чудима, већ у тренутку када је сликана фреска два ктитора на улазу у наос (442).

Канонизација Стефана Дечанског која је отпочела убрзо након његове смрти, а у првој половини XV века извесно била на снази, допринела је распростирању култа у свим српским земља-

[55] Осим ромејских царских инсигнија на владарском портрету, важно је и то да су у титулама архиепископа, цара и царице, забележене и грчке земље, јер је намеравано уздизање српске цркве и државе било омогућено, поред осталог, и ширењем њихове власти на епархије Цариградске патријаршије и области Византијског царства (Тодић и Чанак-Медић 2005, 444).

ма. Подстицаји за то најпре су стизали из Дечана. За утемељење и ширење култа светог краља од велике важности били су богослужбени списи[56] – опширно и синаксарско житије и служба аутора Григорија Цамблака (монаха, презвитера и бившег игумана Дечана), написани пола века након краљевог упокојења (35–36). Важан подстрек ширењу култа Стефана Дечанског дао је и „Празнични минеј" Божидара Вуковића, штампан у Венецији 1536-1538, у којем су објављени Цамблакова служба и кратко житије светом краљу, а где се на почетку нашла и графичка илустрација, на којој свети Никола приводи Стефана Дечанског Христу (37). И у самим Дечанима, настало је такође неколико представа светог Стефана на иконама, у XVI и XVII веку. Зограф Лонгин је 1577. године, о свом трошку, израдио житијну икону светог краља, уједно и најлепшу сликану похвалу коју је икада добио. Готово у исто време, настао је и Акатист Стефану Дечанском, чији је творац највероватније био такође Лонгин (40).

Са обновом Пећке патријаршије (1557), култ Стефана Дечанског се све више ширио, о чему говоре његов улазак у синаксаре на подручју српске црквене организације и његова све чешћа појава у уметности, на фрескама и иконама, и касније у графици (44). Култ Стефана Дечанског временом је све дубље урастао у свест народа, оснаживан бројним писаним и усменим предањима о чудима светог краља, како оним везаним за краљеву заштиту своје задужбине од узурпатора и њихово кажњавање, тако и оним о исцелитељском деловању његових моштију.[57] Биографија страдалника и легенда о краљевом чудесном исцељењу – кад му је, ослепљеном, вид враћен милошћу светог Николе – учинила га је, током векова турске влада-

[56] Како аутори Тодић и Чанак-Медић наводе, само из XV и XVI века сачувано је (или је макар познато) десетак преписа службе и двоструко више житија, у Дечанима и у Србији уопште, али и у Хиландару, па чак и у Русији. Подаци из житија ући ће у многе родослове и летописе, а под његовим утицајем развиће се култ светог Стефана и на Овчем пољу у Пелагонији, док ће сцене чудесног враћања вида Стефану ући у циклусе светог Николе у српској и руској уметности XVI и XVII века (Тодић и Чанак-Медић 2005, 36–37).

[57] За детаљније податке о чудима Стефана Дечанског погледати у: Батаковић 1989, 10 – 11; Тодић и Чанак- Медић 2005, 35 –36.

вине, најпоштованијим српским светитељем на Косову и Метохији и у Повардарју. У Дечане су пристизали ходочасници и из знатно удаљенијих крајева. Веровање у чудотворну исцелитељску моћ светих моштију временом су прихватили и муслимани, исламизовани и поарбанашени Срби, а потом и Власи, Цигани, Јермени и Јевреји (Батаковић 1989, 9, 11).

Захваљујући култу краља Стефана Дечанског, који је под турском влашћу примио и изразито национално значење, Дечани су поред утицајног верског средишта постали и снажно народно упориште, издвајајући се верским, националним и просветним утицајем (11–12). У атмосфери безнађа пред државни слом, „Дечански постаје 'свог отачаства непоколебљиви бедем', коме се српски народ обраћа с молбом да га избави 'од спопалих невоља'" (Поповић 2017, 86). У наредним вековима, и након Велике сеобе 1690. године, светачки култ Стефана Дечанског добијао је, уз овај смисао, и онај општији, који га је учинио једним од важним стожера националног програма. Веза са старим завичајем, а посебно са духовном баштином нашег средњег века, у духовном и политичком бићу српског народа сачувала је осећање истинског континуитета, „уверење о његовој нераскидивој целини, без обзира на то у чијој држави живи" (Медаковић 2022, 99).[58]

Пресудни допринос новом уздизању култа светог дечанског покровитеља много је допринео Јован Георгијевић, дечански монах који је, напустивши манастир, настојао да га прослави у другој средини. Поклањајући Дечанима раскошно штампано јеванђеље 1760. године, записао је похвалу манастиру и светом Стефану Де-

[58] Медаковић у том смислу посебно истиче црквено-административну, каконску везу Карловачке митрополије са Пећком Патријаршијом, до њеног укидања 1766, али и појаву калуђера из старих крајева на подручју Карловачке митрополије, која је представљала јединствену прилику за упознавање са духовном лектиром, пре свега житијима православних светитеља, за целивање светих моштију и реликвија. Како Медаковић наводи, захваљујући овој делатности монаха, развио се на подручју Карловачке митрополије и међу Србима у Далмацији и прави култ наших средњовековних задужбина Студенице, Дечана, Пећи и Хиландара. Овом циљу служила је и српска графика која је приказивала манастирске ведуте и галерију српских светитеља (Медаковић 2022, 99–100 ).

чанском (Тодић и Чанак-Медић, 2005, 45). Његово име јавља се и уз патријарха Арсенија IV Јовановића, који је дао да се у Сремским Карловцима изради златоткани покров за мошти светог краља.

Популарисању Дечана у XVIII веку допринела је гравира која је, према цртежима из 1745, годину дана касније у радионици Адолфа Милера изрезана у Бечу. Приказивала је манастирску ведуту са ликом ктитора Стефана Дечанског који се обраћа Христу, и са сликом поручиоца патријарха Арсенија IV Шакабенте. Уобичајена представа светог краља са Светим Николом који му враћа вид, на подручју Карловачке митрополије у XVIII веку везана је такође за патријарха Арсенија IV Шакабенту, односно за зографа Георгија Стојановића, који ју је 1741. године насликао за иконостас у патријаршијској дворској капели. Од тог тренутка популарност ове теме незадрживо је расла, па се 1746. јавља на иконостасу Успењске цркве у Ковиљу (Медаковић 2022, 103 – 104). Тако је име Стефана Дечанског допрло временом и до најудаљенијих крајева насељених Србима и изједначило се у популарности са светим Савом и светим Симеоном. У ту сврху, графички је, 1746. године, умножен цртеж Дечана, Георгија Стојановића, с ликовима светог Стефана и тадашњег патријарха, који је показивао манастир као рајску башту на земљи. 1762. године вршачки епископ дао је да се испише раскошан Параклис Стефану Дечанском, са другим текстовима о српским светима, и да га следеће године украси сликама Никола Нешковић (Тодић и Чанак-Медић, 2005, 46).

Наведене појаве сведоче о важности коју је култ Стефана Дечанског имао међу култовима српских владара-светитеља, који су одиграли прворазредну улогу у обликовању српске националне свести у XVIII веку. Другачију врсту потврде важности култа светог краља пружа нам занимање које је католичка пропаганда показала за њега, о чему говоре подаци о томе да су њени мисионари са посебном пажњом испитивали веродостојност свечевих чуда (Медаковић 2022, 106).[59]

[59] У извештајима католичких мисионара, нарочито фра Бонавентуре да Палацуола (1637), фра Керубина (1638), Леонардиса (1642), Петра Богданија (1680) и

Свети Стефан Дечански XIX век дочекао је као прослављени српски краљ-светитељ, о чијој су задужбини бринули и даље црквени и народни предводници. О значају који је придаван његовим моштима сликовито сведочи основана брига око њиховог чувања, владике Петра Првог Петровића Његоша, уочи предстојећег устанка против Турака 1804. године, када је дечанском братству саветовао да их, у случају опасности, донесу на Цетиње (Батаковић 1989, 13). Кнез Милош Обреновић даривао је 1836. године новчана средства за репарирање дотрајалог кивота светог краља, што је учињено касније, када су израду ковчега помогли други, на првом месту нови српски кнез Александар Карађорђевић, митрополит београдски Петар и епископ јенопољски Антим, што је све забележено на новом кивоту. Кивот је завршен 1848. године, уз свечани пренос моштију следеће године. Дуборез на њему извели су дебарски мајстори, а осликао га је вероватно зограф Анастас (Тодић и Чанак-Медић 2005, 46). Дечански калуђери су, да би јаче заинтересовали народ за манастир, 1847. штампали у Бечу две гравире са ликом светог Стефана Дечанског, које су потом даривали ходочасницима и приложницима у писанији. Залагањем братије, посебно јеромонаха Хаџи Серафима Ристића, Књажевска штампарија у Београду издала је две књижице које су вероватно дељене поклоницима: Акатист и Параклис Св. Стефану Дечанском. у Новом Саду је 1852. изашла књига „Дечански првенац," јеромонаха Гедеона Јосифа Јуришића, бившег сабрата дечанске обитељи. Дечанци су у писанију носили и манастирске светиње, посебно два крста за које се веровало да су поклони Стефана Дечанског и цара Душана, што је у народу изазвало дубок утисак (Батаковић 1989, 14).

---

Виђенца Змајевића (1707) сачуване су појединости о манастиру. Током преговора с патријархом Пајсијем, дон Франческо Леонардис добио је задатак 1641. године да Конгрегацији пошаље извештај о моштима светог Стефана Дечанског. У извештају је навео да се његове мошти чувају у православном манастиру Дечани, да га веома поштују и православни и римокатолици и да је Бог на његовом гробу објавио многа чудеса, а да му је тело сачувано нетакнуто. Претпоставља се да је овакво занимање за светог краља било је у вези с плановима да се он канонизује, како би се православни лакше придобили за унију (Тодић и Чанак-Медић 2005, 121).

Посматран у распону његовог укупног трајања, култ Стефана Дечанског сматра се „најцеловитијим светачким краљевским култом у српској историји" (Поповић 2017, 85). Поседовање моштију светог краља и уздизање његовог култа, прослављали су Дечане и сврстали их у исти ред са Студеницом и Милешевом, где су почивала тела светог Симеона и светог Саве (Тодић и Чанак-Медић 2005, 54).

*Дечанска ризница*. Дечанска ризница, сачувана као ретко која, представља манастирску знаменитост од немалог идентитетског значаја, јер обухвата богатство које је током седам векова сакупљано у краљевској лаври. Ма колико да се то богатство крњило сталним присвајањима и уништавањем, оно се непрекидно и обнављало, јер су у ризницу, која није премештана и сељена упркос разним недаћама, увек стизале нове драгоцености, залагањем манастирске братије и великодушним даривањима усрдних верника и знаменитих људи. Из обиља драгоцености дечанске ризнице издвојићемо оно што је у науци одређено као уметнички и историјски највредније, а што је самим тим и идентитетски најрелевантније.

Међу збиркама дечанске ризнице највећу уметничку вредност има колекција икона која броји 90 примерака. Њена старосна компонента представља посебан квалитет, јер, изузев Хиландара, ни у једном српском манастиру није сачуван толики број старих икона – оних из пуног, а нарочито из касног средњег века, односно до краја XVII столећа. То су највећим делом иконе које су сликане за Дечане, било за иконостасе, за хорос, или као целиваће. Већина примерака насталих пре XVIII века има изражене уметничке квалитете, а поједини чак врхунске, у српском, па и византијском сликарству уопште (Шакота 1984, 84).

На дечанском иконостасу поставке икона су мењане, да би у данашње време на њему стајале четири престоне иконе – Христа Сведржитеља, Пресвете Богородице, светог Јована Претече и светог Николе – према претпостављеном првобитном распореду из XIV века. Заједно са нешто мањом иконом Арханђела Гаврила на

иконостасу проскомидије, ове иконе представљају најдрагоценије језгро дечанске иконописне баштине, настало по цариградским узорима.[60] Крунско дело дечанског иконостаса с краја XVI века представља велики крст са Распећем, Богородицом, светим Јованом Богословом и сценом Оплакивања. Крст је и као дуборезно и као сликано дело окарактерисан као једно од врхунских, ако не и најбоље монументално ликовно остварење из XVI века код нас (Шакота 1983, 96; Тодић и Чанак-Медић 2005, 76).

Највећу пажњу истраживача привлачила је Богородица са дететом, посебно њен иконографски тип, најчешће називан Умиљење. Насликана у другој половини XIV века, када је и доспела у Дечане, икона Богородице Пелагонитисе (назив према прототипу, чудотворној Богородици Пелагонској) називана је у Дечанима народним именом „Битољска". Сликана је с обе стране – на једној Богородица љуби разиграног малог Христа, а на другој га мртвог оплакује. Представе су међусобно повезане, а спаја их текст Плач Мајке Божије. Уз њу, икона нерукотворени Христов образ из XVIII века, која се и данас налази у кивоту с моштима Стефана Дечанског, као и Богородица Тројеручица, биле су посебно поштоване и сматране чудотворним (Шакота 1984, 89, Тодић и Чанак-Медић 2005, 54). Две иконе са истим мотивом: Старозаветна Тројица и једне двери, истраживачи везују за крај XIV или почетак XV века, и ликовне тенденције моравског сликарства и сматрају их старијим од чувене Свете Тројице Андреја Рубљова (Шакота 1984, 89).

Изразито обележје дечанском иконопису друге половине XVI века дао је зограф Лонгин. У Дечанима су до данас сачуване три његове иконе Вазнесења, од којих је једна рађена за иконостас а једна је хоросна икона. Од Лонгинових хоросних икона из 1572. године, боље сачуваних у ризници има шест. Невеликих су димензија и насликане с обе стране представама светих монаха и

[60] Дечанске престоне иконе представљају веран одраз ликовних струјања у српском сликарству прве половине XIV века, постклацистичке фазе, када се изгубио строго дефинисан стил ренесансе Палеолога, а нова стремљења водила ка већој слободи изражавања и разноликости (Шакота 1984, 89).

приказаним великим празницима: Благовести, Рођење, Васкрсење и Вазнесење, као и тешко оштећена икона Преображење и силазак Светог Духа на апостоле (91–92). Велика житијна икона Светог Стефана Дечанског представља највећи узлет у Лонгиновом сликарском раду, а ово сложено и занимљиво уметничко остварење српског иконописа XVI века сматра се најславнијим његовим делом. На великом средишњем пољу иконе, приказан је свети краљ Стефан Урош Трећи на престолу, одозго окружен херувимима, док га Христос Емануило благосиља обема рукама, а два анђела слећу према краљу с лором и круном у рукама. При дну иконе, целом ширином, насликана је битка на Велбужду (1330), а на рубним композицијама приказани су призори из живота Стефана Дечанског, почев од његове свађе са оцем, па све до смрти и опела. Избор тема руковођен је приказом лика узорног владара и мученика и оне су преузете из Житија Светог Стефана Дечанског, Григорија Цамблака (Тодић и Чанак-Медић 2005, 40, 72– 73; Шакота 1984, 93–94).

Драгоцени део ризнице манастира Дечани представљају књиге. Око 160 рукописних и 17 старих штампаних књига, које су биле део некадашње манастирске библиотеке, сачуване су до данас, што ову збирку књига чини другом по величини, одмах после хиландарске. Рукописи су писани на пергаменту и на папиру и скоро сви су на средњовековном српском језику. Највећи део има богослужбену садржину и намену – четворојеванђеља, апостоли, служабници, минеји и часослови, а ту су и дела светоотачке литературе и аскетске књижевности, неколико најстаријих стихованих пролога, као и рукописи директно повезани са култом Светог краља Стефана Дечанског, или они везани за живот манастира (Subotić 2014, 205).

Рукописи непосредно везани за Дечане су Служба, Житије, Акатист и Параклис Стефана Дечанског, затим Поменик, Општи лист манастира, или Књига заклетве дечанских монаха. Скоро све књиге писане су на српском језику, а само је десетак бугарских, грчких и руских. Слично је и са старим штампаним књигама, од којих су само три из руских и једна из влашке штампарије. Истра-

живања сачуваних записа потврђују да су Дечани у неким раздобљима били преписивачки центар. Највише је књига из времена оснивања и првих година манастира, а затим из последње деценије XIV века, што се повезује са обновом Дечана од стране кнегиње Милице и њеног сина Стефана Лазаревића. Најстарије штампане књиге у Дечанима потичу из штампарије Ђурђа Црнојевића на Цетињу; Псалтир из 1494. године, Октоих петогласник, ретки и драгоцени листови из Цветног триода (1494 –1495), којих има само седам. Остале штампане књиге из XVI века су: Празнични минеј Божидара Вуковића у четири примерка и два примерка Октоиха осмогласника Божидара Вуковића из 1537; Псалтир из 1546, Четворојеванђеље из 1552. године. Међу старим штампаним књигама у Дечанима се налази и неколико примерака Библије, штампане 1581. године у Острогу у Украјини. Из XVII века чувају се у манастиру само два рукописа: Псалтир с тумачењима и један Требник, са једноставним и живо обојеним орнаментима и иницијалима. Вероватно у XVII веку, у Дечане је приспео и Акатистик, чији је већи део исписао зограф Лонгин, око 1590. године, у коме се налази и протограф Лонгиновог Акатиста светом Стефану Првомученику. У XVIII веку је у виду поклона пристигао у Дечане велики број, махом штампаних, књига. Многе је послао вршачки епископ Јован Георгијевић: међу многобројним, налази се и Параклис Стефану Дечанском, исписан у Вршцу 1762. године и украшен минијатурама (Тодић и Чанак-Медић 2005, 90 –91, 101–102).

Од посебног историјског значаја међу текстуалним драгоценостима дечанске ризнице је збирка разноврсних докумената који сведоче о дугој и богатој историји манастира. Посебно обимна је збирка аката на турском језику, царских фермана и берата и разних других форми докумената (погледати у Шакота 1984, 379–420). Током турске владавине, ова документа представљала су неопходна средства за доказивање поседничких и економских права манастира и његовог статуса. Збирка писаних докумената на српском није обимна и састоји се углавном из исправа за сакупљање

милостиње, приватно-правних аката и калиграфски писаних епископских грамата.

Од докумената на српском језику свакако су најважније дечанске повеље. Прве две хрисовуље издао је Краљ Стефан Урош III, 1330. и 1331. године, када је, из захвалности Христу за победу на Велбужду, даровао манастиру нове поседе и убрзо потом издао свечану, оснивачку повељу своме манастиру. Написана на пергаментном свитку, ова хрисовуља садржи попис и међе села и катуна, прописе о организацији и правном положају манастира (Бубало 2016, 104). У њој је краљ изложио мотиве оснивања манастира, са много личних појединости, забележио земљишне поседе. Издата је уз сагласност сабора и уз благослов српског архиепископа. Њоме су обезбеђена средства за изградњу манастира, за образовање монашког братства и његов живот (Тодић и Чанак Медић 2005, 21–22).

Друга, пуна верзија оснивачке хрисовуље, у формату рукописне књиге, настала је с циљем стварања основног манастирског документа с целокупним подацима о метосима, људима (прецизан попис земљорадника и сточара) и организацији властелинства, укључујући и измене настале после издавања основне, краће верзије. Након свечаног потписа краља Стефана Дечанског, исписана је допуна с подацима о два прилога краља Душана манастиру, извршена за живота архиепископа Данила II. Трећу дечанску повељу краљ Душан издао је манастиру 1343–1345. године. Са непромењеним основним елементима формулара, у којима је краљ Стефан Дечански фигурира као ауктор и први ктитор, она је настала с циљем јасног истицања Душановог удела у ктиторском подухвату. Трећа дечанска повеља представљала је формални израз настојања краља Душана да заокружи властелинства и утврди правни положај и организацију манастира, као и редовни духовни живот у њему (Бубало 2016, 94, 110).

Све три повеље, а нарочито трећа, представљале су основне и најважније катастарско-правне исправе, којима су осигуравана и доказивана права манастира (Тодић и Чанак-Медић, 22). Данас

их сагледавамо као показатеље идентитета ондашње Србије са одликама уређеног друштва јасних закона, поседа и утврђеном друштвеном хијерархијом. Подједнако важно, ако не и битније, је то да ове повеље, као и остале повеље српских владара, представљају историјске изворе „чији ономастикон пружа богата, прецизна и поуздана сведочанства о српском карактеру косовско-метохијске области у периоду од последњих година XII, до краја XIV века" (Томић, Живковић 2023, 365). Оне су, дакле, својеврсни доказ континуитета присуства српског народа на Косову и Метохији, што додатно оснажује значење манастира Дечани као симбола трајања српског народа и његове историјске територије.

Дечанску ризницу сачињавају и различити драгоцени, уметнички обликовани предмети од племенитих и других метала; предмети од дрвета; тканине и везови; бакрорезне плоче; печати; панагије и панагијари; као и пафте и појасеви (погледати у Шакота 1984).[61]

Међу драгоценим предметима значајем се истичу крстови, којих у манастиру има двадесет и два, углавном цела и стојећа, дуборезна и оплаћена сребрним или позлаћеним оковима. Најстарији, који се везује за Стефана Дечанског, највероватније потиче из XIV века. Сматрало се да је израђен од Часног дрвета, а предање (забележено у XIX веку) поистовећује га са крстом који је свети Сава добио на поклон од јерусалимског патријарха, и који је Стефан Дечански оковао позлаћеним сребром и украсио драгим камењем (Тодић и Чанак-Медић 2005, 56–57). Крст цара Душана, као најпоштованији, представља, према предању, дар самог цара манастиру, иако се у науци сматра да је настао крајем XVII или почетком XVIII века (Шакота 1984, 181).[62] Украшен је изрезаним

[61] За детаљније увиде о предметима дечанске ризнице погледати у: Шакота 1984; о предметима од метала: 171–263; о предметима од дрвета: 283–307; о тканинама и везовима: 267– 279; о бакрорезним плочама: 311–323; о печатима: 327–337; о панагијама и панагијарима: 341–355; о пафтама и појасевима: 359–375.

[62] Како Шакота наводи, дуборез и оков горњег дела Душановог крста настао је у XVII веку, а натпис о дародавству цара изгравиран је накнадно, у првој половини XVIII века, што се, како ауторка претпоставља, могло десити у тешким

јеванђељским сценама, а у средишту му је мали, знатно старији дрвени крст са представом Распећа, за који су се вероватно везивале представе да крст садржи честицу Часног дрвета и да је дар цара Душана (Тодић и Чанак-Медић 2005, 56). Несторов крст из XVI века, сматра се јединственим у својој врсти у нас, јер представља веома осмишљено ликовно дело, сачињено само од текстова у дуборезу, занимљиве садржине везане за призивање моћи Часног крста за заштиту братије од ђавола (Шакота 1984, 284).

Од драгоцених металних предмета потребно је поменути и бронзани полијелеј, некада украшен минијатурним иконама, од којих је сачувано неколико из XVI века. Полијелеј садржи имена својих дародаваца – краља Стефана Душана, а потом и кнегиње Милице и сина јој Стефана, који су дали да се полијелеј поправи, око 1400. године (Тодић и Чанак-Медић 2005, 49).

Коначно, ћивот Стефана Дечанског сматра се најчувенијим у колекцији дрвених предмета у Дечанима и најдрагоценијим делом српског средњовековног дубореза. Иако је неспорно да припада пуном средњем веку, мишљења везана за његово прецизније датовање се размимоилазе. Поред традиције, према којој је у питању првобитни саркофаг, изражено је и мишљење да би он могао бити тек из друге половине XIV века.[63] Сама израда саркофага поклопила се, вероватно, са сликањем ктиторског портрета краља, који је постављен на зиду изнад самог ћивота, као што и натпис на њему каже. Луксузне израде и знатне уметничке вредности, овај ћивот, изрезан у дрвету какав је и данас, првобитно је био опточен сребром. Поред овог средњовековног ћивота и оног у којем данас почивају краљеве мошти, у Дечанима се чувају још два слична примерка ћивота, рад исте дуборезачке школе дебарских мајстора.

околностима за манастир – ради сакупљања прилога у народу, а што се сматрало потврдом постојећег предања а не преваром (Шакота 1984, 181).

[63] Мишљења испитивача о времену настанка ћивота крећу се интервалу од око 1338, када је тело Стефана Дечанског, према Григорију Цамблаку, извађено вз земље, па до доласка у Дечане кнегиње Милице и деспота Стефана Лазаревића, крајем XIV века. Као најважнији, једини, извор за датовање ћивота, у литератури се помиње се Житије Стефана Дечанског, Григорија Цамблака (Шакота 1984, 287).

Први од њих, познат због свог опширног натписа из 1848. године, представља занимљиво сведочанство, будући да су његову израду финансирали два владара из двеју ривалских српских династија – Кнез Милош Обреновић и кнез Александар Карађорђевић (Шакота 1984, 287–288).

Уз ћивоте, потребно је поменути и игуманski сто, један од изузетно ретких примерака манастирског намештаја из пуног средњег века, за који се претпоставља да је онај исти о коме се говори у повељама. По форми врло сличан краљевском престолу у Дечанима, рађеном у мермеру, сматра се да је настао око 1330. године (286). Игумански сто и кивот с моштима светог Стефана сачували су у Дечанима, добрим делом, свој изворни изглед, иако су и они у међувремену измештени, а њихово место заузели су новији и како се веровало лепши примерци (Тодић и Чанак-Медић 2005, 50).

*Високи Дечани кроз историју*. За разлику од низа некада великих манастира који су, након 1690. године, доживевши разарања опустели, Манастир Високи Дечани успео је да одржи континуитет духовних делатности и поседа, упркос бројним и разним невољама које је претрпео под туђинском влашћу (Медаковић 2022, 101). У временима испуњеним кризом централне власти, сменама обласних господара до коначног потпадања под турску управу, манастир Дечани је, захваљујући бризи Лазаревића[64] и Бранковића, био релативно безбедан и постао значајно верско и културно средиште Метохије, стециште многобројних и образованих монаха. У манастирском конаку радила је школа, а у близини је била подигнута велика болница. У испосницама у Белаји, анахорети су преписивали и минијатурама украшавали литургијске књиге. За владавине деспота Стефана Лазаревића, ту су светом Стефану Дечанском саставили богослужбене списе Григорије Цамблак (као настојатељ манастира 1402–1409) – Житије Стефана Дечанског, а именом непознати пи-

[64] Манастир је био знатно оштећен након Косовске битке, али га је обновила кнегиња Милица, те се она у Дечанима помиње као други ктитор манастира (Богдановић 2000, 67–68).

сац – молбени канон, док су други монаси радили на добављању књига (Батаковић 1989, 8; Тодић и Чанак-Медић 2005, 116). Дечани као духовни центар „са широким гравитационим подручјем од Милешеве до Грачанице" дао је српској књижевности овог раздобља дела достојна немањићке традиције (Богдановић 2000, 111).[65]

Након коначног пада под турску власт 1455. године, манастир Високи Дечани успео је да обезбеди значајне привилегије које су му, иако је изгубио своје велико властелинство, омогућиле опстанак у исламској држави. Оне су проистицале из специфичне обавезе дечанског игумана да узгаја соколове за султанов двор, чиме је манастир био изузет од многих намета рајинског пореског система. Ипак, од краја XVI века почиње системска узурпација манастирских поседа од стране досељених Арбанаса, који су, немајући поштовања према светињи, отимали винограде, шуме и воденице. Монаси су десетинама пута одлазили на Порту у Цариград тражећи султанску заштиту од локалних насилника. 1558. године, Султан Сулејман Величанствени морао је указом спречавати рушење цркве, јер је спахија Нуха Топчуоглу, под изговором тражења рудника сребра, то планирао да учини. Честа су била и узнемиравања манастира од стране полицијских чиновника, због убистава која су се дешавала у околини (Тодић и Чанак-Медић 2005, 118).

Пораз аустријске војске у рату с Турцима, 1690. године, донео је Србима тешка разарања уместо ослобођења, па је у једном од турских напада Паша Гашли разорио манастир, а од последица злостављања, том неприликом преминуо је игуман Захарија. Татар-хан покушао је да потурчи дечански храм, а око његовог неуспеха да то учини испредена је читава легенда са заштитничком улогом светог краља у средишту. О размерама крајње угрожености манастира говори чињеница да су се, 1720. године, игуман Мелентије и дванаест јеромонаха заклели пред моштима светог краља да,

[65] Уз писца Житија Стефана Дечанског – Григорија Цамблака, Димитрије Богдановић издваја сликара и писца Лонгина, као и дијака Симеона који је преписујући јеванђеља у Дечанима 1571, оставио у тексту преписа један од најпотреснијих записа о тешком животу под османском влашћу (Богдановић 2000, 111–112, 118).

осим у случају ропства, никада неће напустити манастир. Тако је настала „Књига заклетве", допуњавана све до краја XVIII века новим именима, чиме је спречено да манастир запусти. Истовремено, манастир се одупирао римокатоличком прозелитизму Конгрегације за пропаганду вере, која је преко култа светог краља и на друге начине покушавала да спроведе унију (120–121).

После укидања Пећке патријаршије 1766. године, Дечани су, релативно заштићени султановим повластицама, остали, уз патријаршијски манастир код Пећи, главно жариште верског живота у Метохији. Помаган и од Срба из јужне Угарске, манастир је, у годинама пред први српски устанак, био живи центар националног окупљања, главно место сабора (Батаковић 1989, 12). У Дечанима, најбогатијем и најугледнијем манастиру у Старој Србији, о верским празницима окупљао се народ из околних нахија, док су из разних крајева стизали и ходочасници, поклоници култа Стефана Дечанског (191). Везе са Србима у Аустро-Угарској, током XVIII века, омогућиле су манастиру Дечани да постане мост између модерних културних струјања и традиционалног наслеђа.[66] У складу с тим новим духом, Дечане су почели да походе и људи од интереса за прошлост. Тако је око 1790. године Јован Рајић посетио Дечане и, открившри Фра Витин натпис са годинама завршетка изградње и осликавања цркве над западним порталом из 1348. године, унео исти у своју „Историју", поставши тако „први издавач српских

[66] Ове везе доприносиле су томе да се у духовном и политичком бићу српског народа очува осећање континуитета и целовитости, без обзира у чијој се држави живело. Њима су монаси и исељени Срби једни у другима проналазили духовни ослонац или материјалну подршку, а оне су истовремено и потпомагале лакше прихвање нових културних и уметничких вредности. Везе су нарочито биле подстакнуте многобројним писанијама у које су дечански монаси кренули почетком XVIII века, обилазећи са својим реликвијама готово целокупан простор настањен Србима. Из прекосавских крајева почињу да пристижу у Дечане не само новац, књиге и богослужбени предмети, већ и образовани људи. „За излазак Дечана из далеке забити, што је Метохија била у XVIII веку, и за њихово укључивање у живе токове српске културе, нарочито су били заслужни патријарх Арсеније Четврти Јовановић Шакабента и његов штићеник Јован Георгијевић" (Тодић и Чанак-Медић 2005, 122).

писаних наших записа и натписа" (Радојчић 1952, према Шакота 1984, 31).

Упркос арбанашким побунама (1844), које су увек биле увод у нова насиља над српским народом, као и сталном зулуму, попут оног када је нишки паша на путу из Пећи свратио у Дечане и ту ручао са 150 људи, у манастиру се, око 1863. године, отвара световна основна школа, најпре о трошку братства а потом уз помоћ српске владе и београдске митрополије. Дечански монаси имали су значајну улогу у просвећивању народа и чувању вере. Они су, ишавши од села до села као мисионари, обилазили десет нахија, утврђујући веру, помажући неуке свештенике и саветујући и бодрећи народ да не очајава (Батаковић 1989, 14, 18).

Нове зулуме и велике невоље Дечанима донели су Српско-турски ратови (1876–1878) и оснивање арбанашке лиге у Призрену (1878), када је Порта, настојећи да одржава добре односе са Арбанасима, ове отворено охрабривала у њиховом разрачунавању са Србима. Дечани су, лишени ичије заштите, убрзано пропадали. У овим опасним временима доласци поклоника били ретки, монаси се нису усуђивали да крену у писанију, а запуштени манастирски метоси под ударом Арбанаса нису доносили приходе, те је манастир западао у све веће дугове (Тодић и Чанак-Медић 2005, 126).

Однос са локалним арбанашким моћницима био је парадоксално амбивалентан. С једне стране, манастир је плаћао „војводе", чуваре из фисова Гаши и Шаља, који су пружали „бесу" о заштити манастира од насртаја разбојника из других фисова. Међутим, то је заправо био параван за систематско „рекетирање" братства, јер су трошкови заштите били неподношљиво велики. Најопаснији инструмент финансијског израбљивања манастира било је „плаћање крвнине", арбанашки обичај потраживања новчане надокнаде од манастирског братства, а не од фиса који „дугује крв", за убиства почињена у околини манастира, чак и онда када се она нису тицала сукоба око његове заштите. Ова пракса, уведена још од краја XVII века, као модел за прекидање ланаца крвне освете међу албанским фисовима, а преко манастирске касе, довела је светињу до ивице

банкрота и дужничког ропства. При једном спору манастира са Малисорима који нису одустајали од тражене крвнине, манастир је био под арбанашком опсадом две године са прекидима (1901–1902), упркос обећаној му заштити од највиђенијих арбанашких првака из Метохије. Опсаду манастира користили су и други Арбанаси за бесомучну пљачку манастирских добара, а јуна 1902. године, уследио је и фронтални арбанашки напад на манастир. Арбанаси из фиса дечанских војвода, жалећи се на штету коју су због одбране манастира претрпели од Малисора, захтевали су да се по измирењу крви, уместо одштете из њиховог фиса, 25 чланова упише у турске заптије. У противном, како су упозорили митрополита Нићифора, манастиру ће сва земља бити отета. Покушај да се са првацима из фиса бивших војвода успостави споразум о заштити Дечана пропао је, јер су они тражили троструко веће месечне плате него до тада и нове привилегије. Ускоро је уследио и нови напад Арбанаса на Дечане, паљбом из преко стотину пушака. Тако је постало јасно да се до решења није могло доћи без помоћи руске дипломатије у Цариграду (Батаковић 1989, 63–70).

На пречац донета одлука о предавању управе манастира руским монасима – келиотима из ћелије Св. Јована Златоустог са Свете Горе, имала је далекосежне последице, а сам чин дубоку геополитичку[67] и црквено-политичку позадину.[68] Склапање уговора о предаји манастира руским келиотима на „неограничено располагање", без претходног договора српске и руске дипломатије у Цариграду и мимо јасних услова српске владе, водило је покретању „дечанског питања". Уговор је изазвао оштар отпор српске јавности и јерархије, због страховања од трајне русификације светиње. Упркос

[67] Појачано интересовање руске дипломатије за Дечане и Метохију произашло је пре свега из политичких разлога. Руска дипломатија настојала је да западни и северозападни део Косовског вилајета укључи у рејон који би стајао под контролом њених официра. Русија је намеравала да области у којима је Двојна Монархија имала најјача упоришта и одакле се ширила аустроугарска пропаганда на друге делове косовског и скадарског вилајета, отргне испод њеног утицаја и стратешки јој препречи пут према главном циљу – вардарској долини (Батаковић 1989, 130).

[68] Прави мотив руских келиота био је коришћење Дечана као пута за добијање статуса скита, како би се осамосталили од манастира Хиландара на Светој Гори.

унутрашњим сукобима, веровало се ипак да руска заштита током овог периода представља неки бедем против аустроугарских претензија и локалног арбанашког насиља. Међутим, боравак руских монаха у манастиру, уз готово неограничена овлашћења у његовом управљању, која су прелазила у самовољу, није решио горуће манастирске проблеме последњих деценија – питање дугова, враћање отетих поседа, погром околног српског становништва; напротив, створио је нове проблеме: довео је до поделе у народу и чак до ремећења државних односа Србије и Русије (Тодић и Чанак-Медић 2005, 127). Начелна питања о карактеру руске управе у манастиру и надлежности митрополита као врховног архијереја, прерасла су у озбиљан сукоб који је, ширећи опсег свог реферирања имао тешке последице по општу политику српске владе у Турској, по српско-руске дипломатске односе и по развој националног рада у Метохији (Батаковић 1989, 192). Упркос свему томе, руски монаси су у Дечанима остали све до почетка 1916. године, када су интернирани у логор у Мађарској.

Након објаве рата балканских савезника Турској 1912. године, Арбанаси су, супротстављајући се војсци хришћанских држава, планирали да одмах запале Дечане и Пећку патријаршију, те поубијају преостале Србе. Међутим, предухитриле су их црногорске трупе, које су ослободиле Пећ и свечано ушле у Дечане. Будући да су западни делови Метохије убрзо припојени Црној Гори, црногорска влада је, 1913. године, образовала комисију која је манастиру вратила земљу коју су Арбанаси насилно запосели у селима Истинићу, Црнобрегу и у Дечану, а по манастирским имањима насељени су Срби и Црногорци (Тодић и Чанак-Медић 2005, 127–128).

Ослобођење 1912. године под црногорском управом трајало је кратко, јер је ускоро уследио Први светски рат, током којег су Дечани поново били препуштени насиљу арбанашких банди и окупатора. Након слома српске и црногорске одбране и повлачења српске војске, у јесен 1915. године, Арбанаси су одмах напали Дечане и држали их шест дана, све до доласка бугарске војске, опљачкавши у међувремену манастир и поубијавши заостале

српске војнике. Пред долазак Бугара, Дечане је крајем новембра опљачкао Цани-бег из Ђаковице, син познатог арбанашког феудалца Риза-бега. Са бугарским окупаторима у Дечане је стигла и бугарска војна комисија која је, упркос одредбама Хашке конвенције о законима и обичајима рата, систематски опљачкала манастирску ризницу, односећи непроценљиве драгоцености у Софију, где се и данас налази већина ових српских старина. Бугари су покушали да однесу и мошти светог Стефана Дечанског, али – како је тада забележио један савременик: „сила окупаторска показала се слаба према сили Божјој" (Тодић и Чанак-Медић 2005, 128). Аутомобил којим су мошти транспортоване покварио се и није могао бити покренут, што је у народу протумачено као светитељево одбијање да напусти своју земљу. Аустријска војска, која је сменила бугарску, манастир је користила као војни магацин, без поштовања према његовим светињама и драгоценостима: подови у собама брисани су комадима свештених одежди, а забележен је и покушај крађе манастирских драгоцености и реликвија. Период 1916–1918. остаје забележен као најмрачнији период у историји манастира. Будући да су руски монаси интернирани, није било ни монаха ни свештеника, те је манастир потпуно опустео. То је био једини пут у историји манастира да света литургија није служена три године (Батаковић 1989, 188; Тодић и Чанак-Медић 2005, 128).

Након ослобођења 1918. године, игуман Леонтије Нинковић преузео управу над потпуно запуштеним манастиром, затекавши у њему избеглице, војну посаду и дом за ратну сирочад, опљачкане келије и забатаљену земљу. Игуман је довео манастирске зграде у ред, успео да судским парницама поврати оранице и шуме и да обезбеди покровитељство краља Александра Карађорђевића над манастиром, током краљевог доласка у Дечане 1924. године. Околни Арбанаси и даље су насртали на манастирску земљу и физички нападали монахе, па је манастир морала да штити војна посада. Живот се ипак поново враћао у манастир, па је 1933. године у Дечанима је почела да ради Монашка школа, премештена из Раковице (Тодић и Чанак-Медић 2005, 129).

Када је у Дечане ушла немачка војска 1941. године, монашка школа је распуштена. Српско становништво из околине већином се иселило у Црну Гору, а у манастиру је нашао уточиште народ у збегу. Италијанске трупе су, 2. маја 1941. године, анектирале Метохију и припојиле је фашистичкој Албанији, па је скоро цела Призренска епархија прикључена Албанској аутокефалној цркви, којој су и Дечани постали подређени. Управу над манастиром преузео је архимандрит Теодосије, и уз њега су остала само четири монаха. За све време рата богослужење је непрекидно обављано. Арбанаси су одмах заузели сву манастирску земљу, исекли и спалили већину шуме, а манастиру оставили само башту и воћњак. Братство је било на ивици глади, о чему је Архимандрит Теодосије, у мају 1943. године, обавестио Свети синод, преко епископа Митрофана. Манастир, на срећу, није био опљачкан, јер га је чувао немачки вод војника, које су потом сменили италијански војници. Решењем италијанске команде, сва имовина Дечана сматрана је ратним пленом и могла се издати само по одобрењу италијанског министра спољних послова. Манастирском метоху у Гориочу је, међутим, све одузето, а јеромонах Никодим је убијен (129).

Податак о томе како је 1941. године осујећено арбанашко разарање манастира Дечани, уз помоћ окупационе италијанске војске, намеће идеју аналогије са савременим тренутком. Наиме, према усменом казивању архимандрита Макарија, тада дечанског монаха, он се по налогу свог игумана Теодосија провукао кроз шиптарску блокаду и успео да обавести италијанску команду у Пећи о претњи манастиру (Богдановић 2000, 330).

Након 1945. године, Високи Дечани суочили су се са покушајем антицрквено расположене комунистичке власти да онемогући њихов економски опстанак. Кроз аграрне реформе 1946. и 1954. године, манастиру је одузета скоро сва имовина, а враћено само 15 хектара неплодне земље далеко од манастира, „тачно оно-лико колико су имали после свих отимачина 1912. године" (Тодић и Чанак-Медић 2005, 130). Уз то, манастиру је одређен велики порез, чак и на земљу коју није држао или обрађивао, па су Дечанци били

принуђени да распродају имовину да би га платили, поводом чега су се властима и Синоду много пута жалили тадашњи рашко-призренски епископ Владимир и епископ Павле – будући српски патријарх. Из ризнице је однето тридесетак комада старог оружја, што се може схватити као симболички чин разоружавања светиње. Посебан облик унижења био је покушај власти да манастир претворе у туристички објекат, у којем је плаћени државни чувар обезбеђивао улаз, ограничавајући тако слободу братства. Дечанима су одузете све зграде за потребе дечијег одмаралишта и насељеничких породица, а остављене су им само четири келије, колико је било и монаха, кухиња, трпезарија и салон. Уз сталне арбанашке узурпације и сече шума, страдања манастира кулминирала су и физичким оштећењима, попут великог пожара у манастирској трпезарији, 1949. године. Упркос свим невољама, манастир ни у једном тренутку није био без монаха, и у њему је непрекидно обављано богослужење (130).

Нови процват манастир је доживео 1992. године, доласком великог броја младих образованих монаха, на челу с архимандритом Теодосијем, а већ 1985. године Српска академија наука и уметности обележила је шест и по столећа Дечана, посветивши му угледни међународни научни скуп. Међутим, већ 1998. године, нови ратни вихор захватио је Косово и Метохију, а са њим су се умножавала и интензивирала албанска насиља. Након НАТО агресије на Србију и Црну Гору, 1999. године, албанска насиља попримила су размере организованог албанског терора над српским народом и његов погром, поновљен у марту 2004. године, са прогонима и убиствима преосталог српског живља, уништавањем цркава, гробаља и највреднијих средњовековних сакралних споменика.

Парадоксалну ситуацију у којој се манастир Високи Дечани налази описао је његов некадашњи игуман, садашњи епископ рашко-призренски Теодосије, следећим поентирајућим речима: „Високи Дечани су тренутно једини верски објекат на Косову и Метохији под заштитом КФОР-а, али и једини верски објекат и споменик УНЕСКО у Европи под оваквом војном заштитом” (Vorgučić 2021).

Док чињеница да се манастир налази на Унесковој Листи светске културне баштине потврђује његову универзалну вредност, подаци о бројним нападима на манастир од 2000. до 2016. године, речито говоре о његовој угрожености. Оружано је нападан чак четири пута, уз друге форме атаковања на њега: два минобацачка напада извршена су 2000. године; у време мартовског погрома 2004. године на манастир је испаљено 8 минобацачких граната; 2007. године, извршен је још један минобацачки напад који је судски процесуиран; 2014. године, на манастирским спољашњим зидовима, у непосредној близини, исписани су графити терористичке организације ИСИС и ОВК; јануара 2016. године, испред манастира су у возилу ухапшена четворица наоружаних косовских Албанаца, од којих су двојица били на црној листи симпатизера Исламске државе.[69]

Историја манастира Високи Дечани много је више од историје једног сакралног српског споменика од изузетног значаја; она је својеврсна микроисторија српског народа на Косову и Метохији. Способност Дечана да се, чувајући своју суштину непромењеном, прилагођавају различитим државним системима и угрожавајућим околностима – почев од Отоманског царства и разних окупационих режима, преко комунизма, па до међународног протектората у непријатељском албанском окружењу – на најбољи могући начин описује шта значи континуитет српског трајања. Обједињујући у себи историјско, духовно, културно и уметничко наслеђе српског народа, манастир Високи Дечани представља једно од најважнијих и најкомплекснијих упоришта српског идентитета.

[69] О нападима на манастир Високи Дечани погледати у: https://www.srbija.gov.rs/vest/546295/visoki-decani-najcesce-napadan-objekat-spc-na-kosmetu-php.

### 1.3.3. Црква Светог Николе

Црква Светог Николе у Новом Брду, од које су данас сачувани само археолошки остаци – темељи, доњи делови зидова и стубова – представља веома значајан сакрални споменик средњовековне Србије. Од краја XIV века, катедрала Светог Николе служила је као седиште грачаничких митрополита, који су често носили титулу новобрдских.[70] Будући да су увиди археолошких истраживања везани за историјат, одлике и значај ове цркве најпотпуније представљени у монографији Марка Поповића и Игора Бјелића, под називом „Црква Светог Николе: катедрала града Новог Брда", овај део потпоглавља биће посвећен приказу истраживачких налаза из поменуте монографије.[71]

Историја катедралног храма Светог Николе тесно је повезана са историјом српског града Новог Брда. Међу градовима средњовековне Србије, Ново Брдо заузима истакнуто место, као сведочанство економске моћи и сложене друштвене структуре државе Немањића, а потом и Лазаревића и Бранковића. Захваљујући богатим налазиштима сребрне руде, град је доживео изузетно брз развој током XIV и у првој половини XV века. Предуслови за експлоатацију рудника и настанак града створени су почетком владавине краља Стефана Уроша II (1282–1321), након стабилизације српске власти

[70] Како Поповић и Бјелић наводе, претпоставља се да је до првог привременог пресељења дошло већ 1383. године, када је Грачаница похарана и спаљена, а и у време каснијих турских похода грачанички митрополити су дуже време боравили у Новом Брду. У тим приликама је главна градска црква Светог Николе била катедрални храм митрополије, мада о томе нема сачуваних писаних сведочанстава. Познато је, међутим, да су током XVI и почетком XVII века, грачанички митрополити називани и новобрдским, што је посредно сведочанство о томе да се ово црквено средиште налазило у Новом Брду и пре турског освајања. Последњи који се помиње као митрополит новобрдски био је потоњи патријарх пећки Пајсије (1614–1647/8) (Поповић и Бјелић 2018, 23, 33).

[71] О времену настанка, етапама грађења, одликама архитектуре, као и каснијој судбини катедрале, могуће је, по ауторима, донети и неке доста поуздане закључке. Такође се могу разматрати и разлози за подизање ове монументалне цркве, као и њено значење у оквиру средњовековног града Новог Брда (47).

на овом подручју, а отварање рудника било је подстакнуто досељавањем Саса, рудара немачког порекла (Поповић и Бјелић 2018, 11).

Савременици су овај градски центар описивали с дивљењем, истичући богате руднике који су обезбеђивали опстанак државе у време турских налета. Овај „град сребрни и уистину златни" (9), како га је биограф Деспота Стефана Лазаревића Константин Филозоф окарактерисао, био је значајно привредно средиште српске државе. Осим тога, космополитско Ново Брдо, у којем су живели страни трговци, рудари и занатлије, било је и место сусрета утицаја Византије и западне Европе. Црква Светог Николе, главна православна саборна црква – катедрала, уздизала се у самом центру подграђа, на месту сустицања главних градских комуникација. Она није била само верско средиште, већ и одраз богатства и друштвеног угледа припадника градског сталежа „пургара" и високе црквене хијерархије.

Сложеност друштвене структуре Новог Брда одражавала се у његовој административној управи, где су кључне улоге играли војвода као владарев заступник, кнез задужен за градски поредак, кефалија као заповедник утврђења и веће од дванаест изабраних грађана – пургара (21). У оваквом уређеном градском животу, црква Светог Николе није била само парохијски објекат, већ главни градски православни храм, катедрала која је означавала духовни идентитет већинског српског становништва (13, 17). На њен значај додатно указује улога протопопа, главног православног црквеног великодостојника, који је уз кнеза учествовао у судским споровима, као и постојање црквеног суда, који су уз протопопа чинили и изабрани свештеници (21, 23). Као повремена резиденција грачаничких митрополита, нарочито у временима ратних опасности, када су се поглавари повлачили у сигурност утврђеног града, овај храм је, као што је већ речено, деловао као катедрално седиште митрополије (23, 31).

Главни градски храм, црква Светог Николе служила је и као најпрестижније место за сахрањивање унутар градског ткива

(155).[72] Некропола унутар и око храма указује на високи степен социјалне стратификације новобрдског друштва. У том смислу, посебно се издвајају вишеетажне зидане гробнице, по којима новобрдска катедрала представља за сада јединствену појаву на подручју средишњих српских земаља. Овакве гробнице сматрају се директним увозом приморских погребних обичаја. За разлику од унутрашњости Србије, у приморским градовима сахрањивање градске властеле и имућнијих грађана у породичним зиданим гробницама у црквама, представљало је све до почетка XIX века уобичајену појаву. Из архивских докумената познато је да су у Дубровнику, током прве половине XV века, све градске цркве биле испуњене зиданим гробницама, које су услед тога постале и предмет трговине (173, 175). Ова пракса је, преко бројне колоније трговаца из Котора и Дубровника, донета у Ново Брдо, јер су они у своју нову средину доносили не само економски просперитет већ и специфичне културне моделе.[73] Чињеница да су неки од њих били прихватани сведочи о културној отворености грађана Новог Брда.

Најзначајнији појединачни гробни налаз представља гроб архијереја, чија позиција, уз остатке тканина и литургијских ин-

[72] На основу разматрања гробних конструкција и укопа у оквиру зидова катедрале, односно на основу расположиве документације, у истраживању су издвојена три основна хоризонта сахрањивања, од првих укопа на некрополи, па до сахрана које су вршене у самој катедрали. Најстаријем хоризонту одговарали би укопи уз малу једнобродну цркву, у оквиру првобитног, ограђеног ареала некрополе. Након грађења катедрале, како старијег тако и млађег дела, бројни гробови били су пресечени укопима темеља, или су се нашли у оквиру њених зидова. Низ старијих, добро очуваних гробова откривен је у јужном делу некрополе (155).

[73] Тип вишеетажних зиданих гробница, који је у катедрали заступљен у великом броју, постојао је и у недалекој Сашкој цркви. Двадесетак гробница откривених у овом главном католичком храму Новог Брда, не разликују се према облику и начину грађења од оних из православне катедрале, али им је распоред унутар храма битно различит. Осим Новог Брда, појава двоетажних гробница за сада је посведочена само на два усамљена примера. Једна гробница овог типа, по свему судећи из прве половине XV века, откривена је у призиданом јужном параклису једнобродне цркве у Савову код Студенице. Слична двоетажна гробница пронађена је и у оквиру остатака припрате цркве Ружице недалеко од Милешевца. У питању су, без сумње, гробнице намењене сахрани ктитора, чија конструкција нема ближих паралела у српским владарским или властеоским задужбинама (173).

сигнија, потврђује катедрални статус храма и присуство високих црквених великодостојника, вероватно грачаничких митрополита (169).[74] За покојника сахрањеног у олтару катедрале, у архијерејској одежди, сматра се да је био један од грачаничких митрополита, из времена владавине деспота Ђурђа (172).

У овом уводном делу потребно је навести и научно потврђене податке који сведоче о православном идентитету цркве Свети Никола, као и оне везане за католичке сакралне објекте у њеној релативној близини, који су албанским псеудонаучним историјским ревизијама служили као елемент конфузије којом је маскирана намера кривотворења података везаних за ову српску, православну цркву (опширније о томе видети у потпоглављу 2.1.1). У извештају барског надбискупа Марина Бицију (*Marin Bizzi*), који је 1610. године, током канонске визитације, боравио у Новом Брду, о православној цркви Светог Николе наводи се: „...У овом месту има кућа Латина, 60 кућа шизматика (православних Срба) и 100 кућа што Јевреја, што Турака, који су претворили у мошеју једну лепу и раскошну цркву, која је припадала српским деспотима, а била је израђена у мозаицима у складној архитектури…" (29). Овај изворни податак, потврђен у току археолошких ископавања, омогућио је да се на истраживаној локацији препознају остаци православне цркве Светог Николе, некадашњег катедралног храма Новог Брда (39).

Када је реч о католичким светињама, аутори Поповић и Бјелић наводе да је главна римокатоличка црква Новог Брда, *Santa*

[74] Реч је о налазима из гроба откривеног у јужном делу централне апсиде, у непосредној близини часне трпезе – костима трију покојника, од којих је само најмлађи скелет затечен интактан. Он је био сахрањен у дрвеном ковчегу, од кога су преостали знатни делови. На грудима покојника откривени су остаци архијерејске одежде, изнад главе је нађен динар деспота Ђурђа, а у земљи крај ногу новац кнеза Лазара. У питању је гроб архијереја, сахрањеног у олтару катедрале, негде након 1427. године. Уз скелет овог последњег укопа, откривене су дислоциране кости још два раније сахрањена покојника. Једној од ових ранијих сахрана одговарао би налаз новца кнеза Лазара. На основу сасвим јасних података из теренске документације, може се доста поуздано закључити да оба поменута дислоцирана укопа припадају ранијим сахранама на некрополи, из времена пре доградње источног дела храма (169).

*Maria in Novomonte*, позната као Сашка црква, подигнута током прве половине XIV века и да се налазила у оквиру приградског Доњег трга, непун километар југоисточно од утврђеног подграђа. Друга, мања католичка црква, посвећена Светом Николи, која је првобитно служила као капела (*capella Santi Nicolai*), подигнута је око 1380. године, у утврђеном подграђу Новог Брда (23). Писани извори који потврђују како православни идентитет српске катедралне цркве, тако и постојање истоимене католичке, потичу из 1642. године и везују се за барског надбискупа Ђорђо Бјанкија (Giorggio Bianchi). Он је, боравећи у Новом Брду, записао: „... Ово место се налази на једном високом брду, на којем је изграђена веома снажна тврђава, око које се налази један веома широк јарак, који је постојао од давнина, од Грка, а испод ове тврђаве била је црква Светог Николе, некада катедрална црква, а данас турска џамија, као и једна друга црква, која је удаљена трећину миље од овог места, и посвећена је Светој Марији и била је каноникална црква, и данас је у рукама хришћана, и у реченој цркви налазе се гробови у којима се сахрањују католици, а имају и још једну цркву посвећену Светом Николи, која се налази у селу близу тврђаве…" (29).

*Историјат црквене грађевине: фазе изградње са архитектонским одликама*. На основу закључака до којих су дошли ранији истраживачи, као и исхода новијих истраживања Поповића и Бјелића, издвојено је пет грађевинских фаза које су се у континуитету смењивале од средине XIV до краја XVII века. Три прве сукцесивне фазе, којима ће овде бити посвећена пажња, пратиле су успон самог града, док су последње две етапе уследиле након претварања новобрдске катедрале у џамију. Као најстарија фаза, одређена је некропола са гробљанском црквом, потом следи грађење главног храма, а трећа етапа односи се на доградњу његовог источног дела (47, 209).

Генеза сакралног језгра Новог Брда нераскидиво је везана за економски просперитет средњовековне Србије и нагли урбани развој који је уследио након доласка саских рудара крајем XIII века.

Настанак малог храма, који је претходио подизању катедрале, стога треба посматрати у оквиру развоја урбане структуре Новог Брда, економског јачања и увећања броја становника града (55, 57, 209).[75]

Најранија фаза сакралног живота на овом локалитету започиње у првој половини XIV века, подизањем грађевине скромних димензија, која је одговарало потребама мање заједнице рудара и грађана у почетним фазама развоја рудника. Првенствено је имала функцију гробљанског храма, јер се сматра да тада почиње и сахрањивање око саграђене цркве (49, 51, 59).[76] Археолошка истраживања показала су да се у средишњем делу некрополе налазила мала гробљанска црква од које су, услед каснијих рушења и преградњи, преостали углавном делови темеља. На основу фрагментарно очуваних остатака, могло се закључити да је у питању једнобродни храм правоугаоне основе са полукружном апсидом на истоку, који, према одликама своје архитектуре, спада у ред скромних једнобродних здања, каква су на подручју српских земаља грађена током више столећа (211). Њен конструктивни склоп почивао је на масивним ободним зидовима, грађеним од локалног ломљеног камена и сиве брече. Унутрашње површине биле су прекривене фреско-малтером и живописане, али није познато како су изгледале фасаде. Унутрашњи простор храма био је са два пара малих пиластара подељен на три травеја – пространи централни и два уска са источне и западне стране. Сматра се да је црква најве-

[75] Експлоатација сребра, започета крајем XIII века, била је економска основа за заснивање града у непосредној близини рудника. За само неколико деценија, до средине XIV века, Ново Брдо је прерасло од првобитно мале рударске насеобине у значајно урбано средиште. Овај процес пратио је велики прилив становништва. Уз прве насељенике, рударе – Сасе, убрзо је формирана и трговачка колонија которских и дубровачких грађана, о којима су остала сведочанства у архивским документима њихових матичних градова. Поред ових странаца, у исто време доселило се и домаће, српско становништва о коме, међутим, у изворној грађи нема сачуваних података (55, 57).

[76] „За утврђивање времена настанка цркве, као и некрополе која је око ње образована, нема непосредних података. Ретки налази накита из најстаријих гробова не пружају могућност за прецизније временско одређење. Најстарији примерци новца припадају емисијама кнеза Лазара и Вука Бранковића, што би указивало на осму или девету деценију XIV века, као време првих сахрана на некрополи" (55).

роватније, имала полуобличасти свод, уз могућност постојања куполе над централним травејом (55). Иако је касније ова грађевина била готово потпуно апсорбована и замењена монументалнијим решењима, она је остала конструктивно језгро из којег се развио потоњи репрезентативни храм, служећи као доказ континуитета светог места.

Прву значајну трансформацију у катедрално здање, црква Светог Николе доживљава током друге половине XIV века, у складу са напретком града, растом његовог богатства, а за потребе све бројнијих православних житеља. Ова фаза, везана за период највећег успона деспотовине, јасно указује на постојање потребе за подизањем репрезентативног храма који би одражавао моћ ктитора и значај православне општине. Нови храм био је знатно већи од раније гробљанске цркве. Првобитна структура инкорпорирана је у нови, западни део катедрале, чија је основа решена у виду развијеног уписаног крста, са стубовима којима је био подељен унутрашњи простор храма (63), што је захтевало изузетну инжењерску прецизност (121).

Специфичност ове грађевинске фазе представља монументална купола која је почивала на четири слободна носача. Конструктивни склоп новобрдске катедрале карактерише поставка са четири монументална стуба клесана од брече, која су носила куполу и образовала средишњи простор наоса. Унутрашња припрата је од главног дела храма била одвојена са два нижа, клесана стуба. На истоку се налазила апсида, која је приликом позније доградње источног дела катедрале у целости порушена (211).

Концепција припрате са три просторна одељка и плитким пиластрима на унутрашњем лицу западног зида, са функцијом спровођења оптерећења другачијег дуж поменута три одељка у односу на травеје наоса, обезбеђивала је већу стабилност горњих делова нартекса. На основу тога, изведен је закључак да је изнад њега постојала просторија на спрату. такозвана катихумена (91). Појава катихумене сматра се једном од одлика катедралних храмова у средиштима епископија, што наводи на закључак да је овом храму,

још у време грађења, била намењена и функција будућег црквеног средишта. Сматра се, наиме, да су нагли развој Новог Брда током XIV века и његово прерастање у привредни центар државе, могли бити повод за планирање постепеног пресељења грачаничког архијерејског средишта у урбану средину (217).

Конструкција цркве Светог Николе изведена је у комбинацији византијске и романичке градитељске технике. Припрата са две бочне куполе, ретка у српском сакралном градитељству, повезује се са сличним византијским решењима. За појаву стубова као носача горње конструкције и куполе, блиске паралеле нађене су у низу цркава на тлу Византије, посебно у Цариграду и Солуну. За склоп горњих конструкција новобрдске цркве, ослоњених на камене стубове, као и за коришћену градитељску технику извођења зидова, нађене су паралеле са онима цркве Светог Николе у манастиру Светих архангела код Призрена, (93). Стилске аналогије са Марковим манастиром и манастиром Нова Павлица, указују на доследно преношење решења карактеристичних за уметнички круг XIV века, чиме је западни сегмент храма интегрисан у православну градитељску екумену. [77]

Трећа етапа у изградњи цркве Светог Николе наступила је већ неколико деценија након подизања катедралног здања, јер је оно постало недовољно услед потребе за увећањем литургијског капацитета, због вишеструко повећаног броја грађана Новог Брда. Осим тога, постојала је и тежња богатог слоја српског грађанства да у катедралној цркви обезбеди себи место за сахрањивање. Овом

[77] Конструктивни приступ, примењен у моделовању простора цркве Светог Николе у Новом Брду, подударан је са решењима примењеним на цркви Светог Димитрија у Марковом манастиру и цркви Ваведења Богородице у манастиру Нова Павлица. Реч је најпре о истоветном облику основе цркве у виду уписаног крста, са просторно повезаним наосом и припратом преко тролучног отвора, са средишњим луком ослоњеним на два нижа монолитна стуба, односно појави стубова који су одвајали простор припрате од наоса, уместо уобичајеног преградног зида. Осим тога, уочене аналогије везују се и за појаву поткуполне конструкције ослоњене на клесане камене стубове. Истоветност ових конструктивних решења сматра се значајном за даља разматрања архитектуре новобрдског саборног храма (91, 115).

доградњом источног дела катедралног храма, он је трансформисан у монументалну тробродну базилику, а његова површина значајно је увећана (33 метара дужине), чиме је постао један од највећих храмова у оновременим српским земљама (121). Напуштање претходне куполне схеме у корист простране базиликалне концепције, представља не само стилски, већ и функционални одговор на потребе растуће градске заједнице.

Базиликално решење плана источног дела катедрале, упрошћене тробродне основе, издваја се својим неуобичајеним пропорцијама, односно мањом дужином дограђеног простора у односу на његову ширину (са односом 2:3). Такав пропорцијски однос био је условљен расположивом површином и жељом да се простор катедрале знатније увећа. Несразмерно велика ширина бочног северног брода у односу на централни, довела је до упрошћенијих решења при избору врсте конструкције наткривања, што је утицало на изостанак сводних конструкција. Одликама своје архитектуре, дограђени источни део битно се разликовао од старијег, западног дела храма. У питању је базиликално решење плана, а са тим у вези и решење кровних конструкција – што је било неуобичајено у оновременом српском сакралном градитељству. Употреба система дрвених кровних конструкција, заснованог на традицијама рановроманичких базилика Апенинског полуострва, указује на технолошки помак ка западним градитељским решењима, која су омогућила повећање распона грађевине без потребе за средњим конструктивним ослонцима, као и брже и јевтиније грађење (151, 153).[78]

Највећи технички изазов овог подухвата представљало је конструктивно повезивање простора затечене цркве и дограђеног дела са источне стране. Оно је реализовано увођењем монумен-

[78] „За разлику од српског градитељства, где су доминирали сводови и куполе, дрвене кровне конструкције биле су карактеристичне за једнобродне храмове монашких редова, доминиканаца и фрањеваца, али и за већа сакрална здања. Такво решење наткривања претпостављено је и код дограђеног дела новобрдске катедрале, које је могло бити слично кровној конструкцији на тробродној цркви Светих Сергија и Вакха на Бојани, катедрали Светог Теодора у Бару, као и неким другим храмовима зетског приморја"(153).

талног конструктивног лука који је премостио размаке и омогућио интеграцију старијих и новијих структура различите висине (127, 129). Да би се осигурала стабилност овог споја и спречило пуцање конструкције услед неравномерног слегања или спољних утицаја, средњовековни мајстори применили су специфичан технички куриозитет – употребу оловних спојница – ретку појаву у српском средњовековном градитељству (121).[79]

Унутрашњост храма додатно је артикулисана масивним зиданим ступцима који су носили терет кровне конструкције и делили простор на три брода (125). Археолошке индиције о постојању темеља на јужној страни указују на планирани, али никада потпуно изграђени јужни брод, што сведочи о амбицији да се храм учини још грандиознијим (127, 129). Овај облик, неуобичајен у српској средини, настао је по узору на олтарску мензу оближњег католичког храма *Santa Maria de Nuovomonte*, познате под именом Сашка црква. У питању су готово једнака олтарска постројења у оба ова храма, и то не само по облику већ и димензијама (131).

Дограђени источни део новобрдске катедрале, без ближих паралела у српском средњовековном градитељству, грађен је по узору на слична сакрална здања развијенијих приморских градова. Уз одлике архитектуре, на то указују и зидане гробне конструкције, намењене сахрањивању грађана Новог Брда, што је било новина у српској фунерарној пракси (219).

У свом коначном облику, катедрала Светог Николе била је комплексно здање састављено од два стилски сасвим различита грађевинска корпуса. На старији храм, изграђен у духу српског сакралног градитељства, дограђен је базиликално уобличени део, саздан по узору на романичка здања приморских градова. Ови стилски неповезани делови одсликавали су две различите епохе у развојном путу града Новог Брда, а и уз спорне стилске вредности

[79] „Једини *in situ* очувани остаци фасадне оплате откривени су у спољном лицу централне апсиде. Ту су преостали први редови правилно сложених клесаних квадера, чије су хоризонталне и вертикалне спојнице биле заливене оловом" (121).

дограђеног храма, новобрдска катедрала представљала је један од највећих храмова средњовековне Србије (221). [80]

Питање колико су дуго трајали радови и шта је био разлог томе да јужни брод не буде завршен остаје отворено. Као један од одговора намећу се сложене прилике са којима се Ново Брдо суочавало, будући да је град био изложен повременим турским нападима, од којих је пресудни утицај имала вишемесечна опсада и привремено запоседање града 1441. године, након чега се Ново Брдо тешко опорављало. Такав развој догађаја могао је утицати на прекид даљих радова на катедрали, будући да је њен главни део до тада већ био завршен и оспособљен за богослужење. У време коначног турског запоседања Новог Брда, средином 1455. године, катедрала још увек није била у целости завршена, а 1466, године претворена је у џамију (223, 225).

Исламска богомоља, како су показали исходи археолошких ископавања, није обухватала читав некадашњи простор цркве, већ централни и северни брод и источни травеј старијег дела катедрале. У складу са новом наменом, уз југозападни угао некадашње катедрале прислоњено је минаре. У оквиру ограђеног простора некрополе прекинуто је даље укопавање хришћанског становништва, али је настављено сахрањивање исламских верника уз новоосновану џамију. Нема поузданих података када је џамија први пут пострадала, али се на основу анализе њених рушевина могло закључити да је била тешко оштећена током неког јаког земљотреса. Тада се урушила комплетна унутрашња структура старијег дела некадашње катедрале. Једно време џамија је била у рушевинама, а касније обновљена, али за разлику од старије, која је задржала монументални изглед некадашње катедрале, реконструи-

[80] „У односу на површину унутрашњег простора, она је била мања једино од монументалног манастирског храма у Дечанима, али нешто пространија од цркве манастира Ресаве. У поређењу са катедралама у српским градовима, бар онима које су сачуване или познате према археолошким остацима, дограђена новобрдска црква Светог Николе по својој величини није заостајала за призренском катедралом, црквом Богородице Љевишке, као и которском катедралом Светог Трипуна" (221).

сана џамија остављала је знатно скромнији утисак. Некадашњи молитвени простор је обновљен, али је џамија у целини, добила нови облик. Није познато када је и како пострадала обновљена новобрдска џамија, претпоставља се да је страдала у време Аустро-турског рата, крајем XVII века. Већ почетком наредног, 1705. или 1706. године, на крају западне падине узвишења на коме леже остаци старе катедрале, заснована је нова џамија, која је претрајала све до нашег времена (225, 227).

*Фасада, камена пластика и фрескопис новобрдске катедрале Светог Николе*. Живописна спољашњост цркве Светог Николе остварена је применом зидања фасада редовима тесаника у две боје – од тамноцрвене бреče и од зеленосмеђег андезита – сложених тако да формирају наизменичне, двобојне хоризонталне редове. Осим тога, примењено је и хоризонтално и вертикално рашчлањавање фасада помоћу истурених кордон-венаца и тростепених лезена, као и применом плиткорељефне пластике моравског типа (65, 93). Овај начин обликовања фасадних површина редовима тесаника у две боје карактеристичан је за романичке грађевине на италском тлу и подручјима централне Европе, а и за многе цркве на Приморју.

Појава фино обликованих фасада клесаним каменим блоковима у две или три боје, сложених у правилне редове, одлика је и главних српских владарских задужбина грађених током прве половине и средином XIV века (манастири Бањска, Високи Дечани и Свети архангели код Призрена). У односу на романичке грађевине, црква Светог Николе разликовала се тростепеним пиластрима на фасадама, који су се још раније појавили на владарским и властеоским црквама на тлу северне Македоније, али и на црквама моравског типа у средишњим областима данашње Србије. Применом плитких пиластра, на новобрдском храму остварена је вертикална подела фасада на одређени број поља, која су се у горњој зони завршавала аркадама (95, 115).

Над темељем зидова северног брода налазио сокл од клесаних блокова бреče, који је био без посебне профилације, за разлику

од старијег дела цркве. Изнад сокла, источни дограђени део (трећа грађевинска фаза) имао је двобојну фасадну оплату, рађену по узору на старији део цркве, такође од наизменичних редова квадера брече и андезита. На једном од тесаника спољног лица северног зида угао је засечен, а на његовом месту убачен мањи квадер. Ова појава повезана је са праксом засецања тесаника и доведена у везу са радом приморских мајстора којима је она била својствена (125, 127). Једини остатак источног фасадног платна јужног брода – пиластар уз спој са апсидом, са којом је био у и грађевинској вези – зидан је мањим тесаницима андезита, од којих су неки били неуобичајеног облика. Тако се на лицу пиластра појављују тесаници у облику латиничног слова Л, за које нису пронађене паралеле у сакралној архитектури моравских области Србије (131).

Посматрана у целини, новобрдска црква Светог Николе, грађена је у духу претходних остварења српског сакралног градитељства, уз појаву плетерне пластичне декорације карактеристичне за моравско стваралаштво (113, 115). О карактеру украса на фасади новобрдске катедрале Светог Николе, научни закључци изводе се само на основу проучавања очуваних фрагмената архитектонске пластике са плиткорељефним украсом, откривених у њеним рушевинама приликом археолошких истраживања. Међу њима се важношћу издвајају они на чијим лицима постоје клесани украси са мотивима моравске декорације (77) широког и разноликог репертоара. Реч је најчешће о карактеристичном моравском преплету, сачињеном од двочлане траке, плетеница и чворова, који формирају овалне и кружне форме, као и о „текстилном узорку", уз ретку појаву флоралних мотива у виду полулистова. Главним елементом орнаменталног украса новобрдске камене пластике сматра се управо густо компоновани преплет (83).[81] Мотив тордираног ужета, такође доста чест у декорацији цркава Моравске Србије, јавља

[81] Док најједноставнији има форму плетеница, тј. низа кружних мотива или наизменично нанизаних кругова и елипси, сложенији мотив остварен је преплетом низа укштених, двоструких „осмица", у хоризонталном или вертикалном поретку (83).

се као оквир на једној розети новобрдске катедрале. Да је реч о елементу пластике распрострањеном у Новом Брду, сведоче три розете обрубљене тордираним ужетом које су уграђене, као сполије, у турско ојачање јужне куле Доњег града (85).

На фасадама дограђеног источног дела новобрдске катедрале, за разлику од старијег западног дела, није постојао рељефни украс, нити ритмична вертикална и хоризонтална подела фасада, вишеструко истуреним пиластрима и кордон-венцима, карактеристичним за градитељство Моравске Србије. Сличност постоји једино када је реч о зидању фасадних лица алтернацијом редова камена у две боје, што је наметала тежња да се дограђени део визуелно повеже са старијим делом храма (151, 219).

Уз уочене сличности са каменим украсом моравских споменика, међу изразитим особеностима камене пластике новобрдске катедрале Светог Николе, посебно се истиче превласт геометријског орнамента, док се они флорални јављају спорадично. Изражена геометризација украса сматра се важним елементом за проучавање садржине ове пластике. Као карактеристично својство истиче се и одсуство мотива са људском фигуром, зооморфном или фантастичном представом међу сачуваним фрагментима, иако је реч о добро познатим мотивима моравског декоративног репертоара (85).

На основу резултата анализе сачуваних фрагмената, дошло се до закључка да је новобрдска пластика најсроднија остварењима на фасадама Лазарице и Раванице. Рељефни украс прозора, архиволти на забатима и розете, избором материјала и начином клесања, као и репертоаром мотива, најближи је декоративној пластици на поменутим задужбинама кнеза Лазара. За обликовање фасада новобрдског храма велики значај имало је и угледање на призренску Цркву Светих архангела, али уз уношење нових декоративних елемената који ће до пуног изражаја доћи у моравском градитељству. Дакле, најближе аналогије новобрдској плиткорељефној пластици могу се наћи међу хронолошки старијим споменицима Моравске Србије, док репертоар њених мотива нема много заједничких од-

лика са млађим споменицима – скулптуром Љубостиње, Наупаре и Руденице (85, 115, 117).

Особене налазе, међу пронађеним фрагментима представљају два са натписима историјског и теолошког значаја. Први представља уломак декоративно обрађеног натпрозорника са остацима натписа који је био секундарно уграђен као сполија у јужни зид из времена млађе турске обнове. Реч је о натпису у којем се помињао градитељ цркве – протомајстор, чије име није сачувано. Очувана је само његова лева половина, која гласи: „По милости Божијој маистор" (75). У настојању да се утврди о којој је личности реч, на основу палеографске анализе, као и одлика новобрдске плиткорељефне декорације, изнета је претпоставка да се натпис односио на Рада Боровића, познијег градитеља Љубостиње. Ово мишљење се, међутим, тешко може прихватити.[82] Већи број слова као у нађеним натписима или слова сличних облика, среће се заједно у натписима који су настали у периоду од средине XIV до краја треће деценије XV века. Исти временски оквир подржава и садржај овог другог натписа (238).

Део другог натписа налазио се у доњем делу једне архиволте са фасаде цркве. Десна половина натписа није очувана, тако да је преостао почетни део оба реда, који гласи: „Христос зачело и конац". Натпис представља део уводне теолошке формуле по којој је Христос почетак и крај свега, што се потврђује и крстом као симболичном инвокацијом (77). Натпис на натпрозорнику портала

[82] Са предложеном реконструкцијом изгубљеног десног дела текста, текст почиње симболичном инвокацијом у облику крста и гласи „по м(и)л(о)сти б(о)ж(и)јој маист(о)р Гураг". Аналогије за општи изглед натписа и слова у натпису са лунете могу се пронаћи у датованим старосрпским натписима од средине XIV до краја четврте деценије XV века, у истом или блиском облику. Како истиче Томовић, ауторка прилога из монографије чије налазе овде приказујемо, Љубостињски протомајстор Боровић Раде и новобрдски непознати мајстор могли су да живе и раде у истом или блиском периоду, али су то биле различите личности. У прилогу је предложена могућа реконструкција текста натписа на каменој лунети, према којој би име мајстора могло да буде Ђурађ (Гураг). Она је заснована на писаном извору из тридесетих година XV века, у којем се помиње *Gurag Churaturouich lavora petre* (каменоделац, каменосечац, каменар) (239).

слави Христа, позиционирајући га као духовни улаз у храм и метафизички принцип. У истом облику ова формула јавља се и у записима из друге половине XIV и првих деценија XV века (77). Српска варијанта познате теолошке формуле засноване тексту „Откривење Јованово", која је пратила Христов идеограм: *Ego sum alpha et omega, initium et finis* (238), рефлектује средњовековни поглед на свет и теолошку концепцију храма као места у којем се сусрећу почетак и крај времена. Контекст XV века, када је османска опасност већ била сасвим извесна, даје овом натпису посебну духовну тежину и апокалиптични призвук.

Када је реч о фрескопису, на остацима зидова нису уочене очуване површине са фрескама, али је у шуту откривено мноштво уломака малтера са траговима живописа, на основу чијег је истраживања установљено да су неки зидови у унутрашњости катедрале, како старијег западног дела храма тако и дограђеног источног, били прекривени живописом од кога је малом шта сачувано (65, 67, 139). Једини откривени фрагмент очуван на зиду је остатак фреско-сокла са орнаменталним пољем уоквиреним сликаном траком у виду шаховског поља. Из шута у олтарском простору потиче мали фрагмент главе старијег човека са седом брадом – један од ретких комада живописа са приказом људског лица. На неколико фрагмената сачувани су делови ћирилских сигнатура, изведених белом бојом на тамном позађу. Трагови на неким уломцима препознати су као делови сликаних архијерејских одежди (полиставрион). На једној групи фрагмената, уочени су занимљиви детаљи цветних орнамената, какви се срећу на композицији Лозе Јесејеве, као и они са орнаментом слободних цветова маргарите на белој позадини, за који нема ближих паралела у живопису са подручја српских земаља (139, 141).

У вези са некадашњим живописом новобрдске катедрале посебно је важно и занимљиво откриће јаме у југозападном углу ограђеног простора некрополе, испуњене комадима фреско-малтера, за коју се сматра је реч о укопу у коме су биле „сахрање-

не"[83] фреске уклоњене неком приликом. Налази из поменуте јаме, за коју је утврђено да је била укопана пре претварања катедрале у џамију 1466. године, указују на најмање две до три фазе осликавања цркве или обнове живописа. Након грађења старијег дела катедрале Светог Николе, њена унутрашњост је сасвим извесно била живописана. Затечени живопис је приликом позније доградње вероватно оштећен, што је могао бити повод за делимичну обнову, а можда и израду нових фресака. Са млађом доградњом, када је живопис у питању, ситуација је нешто сложенија. Утврђено је да је у источном делу катедрале, и пре остваривања првобитне замисли у целини, рађено на новом живопису. Остаје, међутим, отворено је питање да ли су све површине зидова у овом делу храма биле осликане у целости или само делимично. Поузданим подацима располаже се само за зидове апсида, који су сасвим сигурно били прекривени фрескама. За остале зидове оба брода, и поред налаза уломака фресака у шуту, није могуће донети поузданији закључак (141, 143).

*Датовање цркве и могућа ктиторства*. За датовање доградње новобрдске катедрале Светог Николе, као и сахрана које су ту вршене, основни хронолошки оквир пружају налази новца. Више од половине од укупног броја идентификованих примерака потиче из времена владавине деспота Ђурђа, што показује да је управо у том раздобљу вршено најинтензивније сахрањивање. Ако се томе дода и новац деспота Стефана, кован након 1403. године, добија се поуздана временска граница за гробне укопе у катедрали. То би значило

[83] Овај занимљив обичај сахрањивања фрагмената фресака, као и богослужбених предмета, потврђен и на другим средњовековним налазиштима, имао је за циљ да спречи профанисање артефаката са култним значењем. Неки од уломака фресака у поменутој јами имали су два слоја живописа. Уколико претпоставимо да они одговарају старијој и млађој фази грађења катедрале, остаје нејасно шта је био повод да се нађу у шуту пре коначног претварања катедрале у џамију, будући да је мало вероватно да су те фреске уклоњене ради новог, трећег живописања храма. Као вероватније објашњење наводи се могућност да су биле оштећене приликом неке од недаћа које су се дешавале током прве половине XV века, и да су након тога њихови остаци брижљиво сакупљени и сахрањени (141, 143).

да су сахране обављане у раздобљу нешто краћем од пет деценија. Ретки старији примерци новца, ковани пре 1389. године, одговарали би старијем хоризонту гробова на некрополи. На основу ових поузданих хронолошких одредница, као и разматрања архитектонских решења источног дела храма, доградња катедрале могла би се оквирно датовати у време владавине деспота Стефана Лазаревића (1403–1427), највероватније у другу деценију XV века (223).

Из угла настојања да се одреди место новобрдске цркве Светог Николе у развоју сакралне архитектуре Моравске Србије, пружена је претпоставка за датовање њеног грађења у другу половину XIV века, од стране истраживача на локалитету (М. Ћоровић- Љубинковић). Важан елемент за датовање представљале су блиске паралеле у декоративној пластици између новобрдске катедрале Светог Николе и задужбина кнеза Лазара (рељефни украс прозора, архиволти на забатима и розете, избор материјала и начин клесања, као и мотиви). Грађење Лазарице доста се поуздано датује у 1376/77. годину, док је манастирски храм у Раваници по свему судећи подигнут нешто касније, али сигурно пре 1381. године.

На основу ових података, грађење цркве Светог Николе оквирно се датује у прву деценију владавине кнеза Лазара (1371–1389). Иако фрагментарна очуваност не пружа могућност за детаљније анализе уочених сличности, наведене паралеле и запажања истраживача поткрепљују ову претпоставку. Остаје, међутим отворена и могућност да је новобрдски храм претходио изградњи наведених кнежевих задужбина. Осим тога, изнета је и претпоставка да су у грађењу и украшавању првих моравских храмова учествовали и новобрдски неимари, којима би се можда могли приписати и активна улога у обликовању моравске пластичне декорације (113, 115).

За разлику од приближно утврђеног времена њеног грађења, остаје непознато ко је био ктитор цркве Светог Николе. Отворено је питање да ли је за тај подухват био заслужан владар, или је то било дело новобрдских грађана. На основу изнетих претпоставки, може се закључити да се подизање првобитне катедрале везује

за ктиторски владарски чин, док се њено касније проширење сагледава као резултат економске снаге и амбиција локалног српског грађанства, односно као колективно ктиторско дело имућних грађана Новог Брда (221). Као највероватнији ктитор цркве издваја се кнез Лазар, који је пореклом био из ближе околине Новог Брда и имао на овом подручју своју баштину и пре него што је постао владар Србије. Уколико би се настанак цркве датовао пре 1371. године, што није искључено, ктитор новобрдског храма могао је бити и цар Урош, чији се двор налазио у области која се граничила са подручјем Новог Брда, или можда његов савладар, краљ Вукашин. Међутим, као и у случају кнеза Лазара, нема изворних података о њиховом учешћу у овом градитељском подухвату. Једино што иде у прилог претпоставци о могућем ктиторству краља Вукашина јесте велика подударност примењеног конструктивног решења са црквом Светог Димитрија у Марковом манастиру, породичној задужбини Мрњавчевића (117, 119).

Када је реч о колективном грађанском ктиторству доградње храма, на њега указују чињенице везане за измењену социјалну структуру становништва у време највећег успона овог српског рударског и економског средишта, током првих деценија XV века. Наиме, уз богате и угледне приморце, и домаћи трговци и имућни људи, међу којима је било и представника властеле, постају све утицајнији социјални слој, чија је тежња да се угледом изједначи са житељима напредних приморски комуна представљала погонску снагу развоја града, као и мотивацију за предузимање подухвата доградње новобрдског саборног храма Светог Николе (221).

Црква Светог Николе у Новом Брду, као један од најмонументалнијих градских храмова средњовековне Србије, представља својеврсну синтезу економске моћи државе и високих достигнућа у архитектури, каменој пластици и сликарству моравске епохе. Као катедрално седиште у највећем српском рударском центру, ова сакрална грађевина означавала је државни и економски просперитет, била је симболички израз владарског легитимитета и показатељ ктиторске традиције. Грађена на прекретници две

епохе, ова црква у свом ткиву хармонично је спајала византијски концепт уписаног крста, репрезентативност рашке полихромије – традицију двобојних фасада и ране облике моравске декоративне пластике у строгом геометризму, као и западне, јадранске конструктивне елементе. Ова стилска синтеза представља аутентичан српски уметнички израз који одражава духовну и културну виталност српског друштва у временима великих политичких искушења у деценијама пред потпадање под османску власт.

Данас сачувани остаци цркве Светог Николе стоје као сублимација моћи, вере и богатства српске државе из времена српских деспота. Као главна градска катедрала, она није само архитектонско ремек-дело, синтеза источних и западних утицаја, већ и трајни симбол најсветлијих тренутака српске средњовековне урбане цивилизације и њене трагичне трансформације под османском влашћу.

## 1.4. Албанске пројекције „косовског идентитета”

У овом потпоглављу биће приказане водеће идеје неких од косовских аутора везане за такозвани „косовски идентитет” у формирању, прецизније за карактер будуће државе као политичке организације и за конструкт такозваног „косоварског идентитета”. Изузев навода из монографије Мехмеда Краље, председника Академије наука и уметности такозваног Косова, који датирају из 2011. године, наводи осталих аутора потичу из зборника са симпозијума под називом „Европски идентитет Косова”, одржаног крајем 2007. године. Временска дистанца између датума објављивања дела датих аутора и периода обухваћеног нашим истраживањем омогућава стварање увида у настанак и развој одређених идеја чији актуелни израз налазимо у јавним изјавама које су предмет наше анализе. Овај временски отклон истовремено пружа и јасан поглед на раскорак између политичких пројекција везаних за такозвану будућу државу и њен идентитет с једне стране, и реалности којој сведочимо, с друге стране.

### 1.4.1. Пројекат самопроглашене државе Косово

Концепт грађанске државе фигурирао је као основа платформе такозваног Косова још у преговорима о његовом статусу. Као што је познато, у средишту овог типа политичке заједнице није нација, већ политичка моћ свих грађана као припадника мултиетничког друштва, која се остварује овим обликом владавине, као и пацификовање конфликтног потенцијала етнонационалних идентификација и интегрисање различитих идентитета.

Политички и културни идентитет државне творевине формиране на сецесијом присвојеној територији српске покрајине, као и идентитет њених грађана – такозваних Косовара, били су једна од водећих тема на горепоменутом приштинском симпозијуму, одржаном уочи предстојећег проглашења независности такозване „Републике Косово". Једна од водећих теза овог научног скупа била је та да разумевање новог идентитета такозваног Косова захтева сагледавање тога како се јавне институције односе према њему, прецизније како оне функционишу и како грађани комуницирају са њима. Јавне институције, како је истакнуто, служе својим грађанима на основу приоритета формулисаних у демократским процесима. Оне „негују и развијају емотивне везе идентитета, власништва и заједничких вредности. Растуће вредности међу грађанима постале су платформа за јавни дискурс који обликује државне политике". Успех на овом плану доприноси друштвеној кохезији, јачајући „представу о заједничкој високој култури или ономе што се на крају може сматрати нацијом" (Andersen 2007, 101).

Политичке амбиције такозване државе Косово везане за њено чланство у Европској унији, како је истакнуто, генеришу процесе идентификације са вредностима Европске заједнице, као што су владавина права, људска права и демократија, повезујући је са централним токовима успешних европских држава. „Да би оправдала и добила подршку за такве политичке амбиције, 'висока култура' или политичка класа често производи знање и промовише емоционалну идентификацију са дотичним циљем" (102). Произ-

водња знања представља кључни инструмент промовисања високе заједничке културе. „Држава промовише производњу знања које описује посебне историје и колективни идентитет људи којима служи. Ово нам помаже да разумемо ко смо и зашто смо овде заједно. Ово заједничко сећање чини високу културу једне нације и важан је идентитет њених грађана" (103), а повезано је са престижом и јавним признањем. Модерна држава мора створити осећај грађанства и припадности међу становништвом да би била сматрана легитимном. „У том циљу, државе усвајају ригорозан скуп симбола, ритуала и јавних наступа који изражавају њихов легитимитет и систем вредности" (103).

Успешна држава која управља својим грађанима једнаких права, временом ће хомогенизовати разнолику популацију, промовишући заједничку високу културу и грађански идентитет. Уколико хармонија државе и културе није могућна, то може резултирати насиљем и протеривањем мањина, те би у том случају било упутно неговање и потенцирање културне идентификације са територијом. Када је реч о Косову, истакнуто је да ову опцију не треба одбацити, будући да је „косовски идентитет заснован на територији и неетнички" (103).

Као посебан изазов за косовско друштво, и услов развијања плодне комуникације са традицијом европске демократије, Мухамедин Кулаши (Kullashi 2007) истакао је важност улагања напора ка успостављању слобода и права мањина; изражавајући уверење да ће то „у очима света, бити важан критеријум за процену степена ефективне међуетничке толеранције у косовском друштву, као и степена постигнутог у успостављању правне државе" (12). Конкретније, Кулаши је инсистирао на прекидању с праксом третирања државе као инструмента етничке већине за угњетавање мањина, којом се „афирмација једног идентитета остварује кроз потискивање или негирање другог идентитета, ограничавајући слободе појединаца са другачијим културним или етничким идентитетом" (12).

Претпоставку за остваривање наведених циљева, Кулаши види у афирмацији грађанске политичке културе у тежњи ка превазилажењу терета „тоталитарних и национал-шовинистичких идеологија и пракси". То би омогућило стварање „јавног простора у коме би се појединци и групе сусрели мимо својих културних или етничких посебности, као грађани друштва који имају заједничке интересе, уместо да замрзавају односе непријатељства. То би такође помогло да се превазиђе међуетничко политичко насиље, јер би добро понашање демократских институција у принципу омогућило да се насиље трансформише у политичко ривалство и надметање". Ова култура, како истиче аутор, може помоћи „да се концепт нације ослободи митолошких терета, да се преиспита однос између државе и грађанског друштва, између власти и оних којима се влада. У супротном, бахатост, неспособност и корумпираност структура власти, на различитим нивоима, биће све већа и већа, што су грађани пасивнији и атомизиранији" (12).

Полазећи од политичког система грађанске државе републиканског типа као најподеснијег у случају Косова, Енвер Хоџај (Enver Hoxhaj) нагласио је да је њиме могуће превазићи супротност између нације и држављанства/грађанства, односно остварити најприкладнији облик њихове међузависности. Као препреку томе, аутор истиче одредбе „Свеобухватног решења статуса Косова" Махтија Ахтисарија, три месеца након његовог доношења. „Ахтисаријевим планом", како је истакао Хоџај (Hoxhaj 2007), „стварају се предуслови да се примена основне идеје држављанства у процесу формирања државе отежа. То је зато што модерна држава захтева снажан и ефикасан ауторитет централне власти, која може вршити власт над целокупним становништвом унутар својих граница" (93). Међутим, етничком и територијалном децентрализацијом, то се, по аутору, доводи у питање, као и усмереност институција локалне самоуправе на мултиетничко друштво и заједничке институције управљања.

Ахтисари је, по мишљењу Хоџаја, „предложио денационализацију или деетнизацију државе која не припада ниједној нацији,

али која треба да функционише као рационално вођени подухват. Међутим, ово се односи на централне владајуће институције Косова. То је зато што је денационализација или деетнизација државе доведена у питање због ванредних права српске мањине: децентрализација само локалне Србе чини власницима локалних општина које су углавном насељене Србима" (95).

Ламентирајући над проширеним правима српске мањине предвиђеним поменутим документом, Хоџај се посебно задржао над онима СПЦ. „Пакет такође предвиђа стварање заштићених подручја за манастире и православне цркве, који заузимају велике просторе; који имају посебна права и привилегије које нема ниједна верска заједница или други споменици културе. Предметни план нуди локалној српској мањини од 7% права која нема ниједна мањина у Европи. Наравно, та жеља за правима превазилази границе свих европских стандарда, чак и када је у питању положај локалних Срба у централним или локалним институцијама власти" (95).

Бројне примедбе на рачун „Ахтисаријевог плана", изнео је и Мехмед Краља, у монографији „Идентитет Косова". Уз децентрализацију, која и по њему Косово чини нефункционалном државом, аутор посебну критику упућује Анексу 5 овог документа. Како је Краља истакао, основни проблем састоји у томе што се њиме све противречности које Косово има, а пре свега „вишевековна контрадикција Косова између албанске стварности и српског мита", не разрешавају већ измештају у замрзнуто стање, ван садашњег времена (302). Третманом који српска културна и верска баштина на Косову добија у овом документу, „српском национализму није признато неотуђиво право на споменике културе (јер то нико неће порећи), већ на идеје Косова као свете земље" (303). То, по мишљењу аутора, „Албанце ставља у позицију историјских криваца, узурпатора права које им не припада: према овом плану Косово наставља да буде српско, да буде поистовећено са српском културом и наслеђем, док су Албанци, због свог непроцењеног наслеђа, илегални или полулегални становници овог простора" (303). Тако овај

анекс Ахтисаријевог плана не остварује свој циљ – промовисање европског концепта културног наслеђа, јер српску културну баштину не третира као идејни генератор потенцијалног српског национализма и не успева да косовско културно наслеђе из политике пресели у историју.

Анексом 5, како истиче Краља, Србији је признато право да политику везану за Косово и даље гради на међународно признатој српској припадности културног наслеђа на овој територији, што он сматра инструментализацијом културе у функцији политике без премца. По њему би логичније и продуктивније решење било „да се наслеђе не укључи ни у један план, ни у један политички и статусни пакет. Треба га доживљавати као културно наслеђе Косова и ништа више од тога" (304).

Оно што, по аутору, у Ахтисаријевом документу посебно боли и вређа Косоваре, и што чини да они српску културну баштину не сматрају прихватљивом за њихов идентитет и државу јесте „успостављање безбедносних зона око српских споменика културе, са јасним описом простора који им припада и са неком врстом унутрашњег суверенитета, који се ни под којим условима не може нарушити" (307). Чак ни преношење безбедносних овлашћења са НАТО-а на косовску полицију не значи, како Краља истиче, излазак из ове ситуације, јер „чим дође до било каквог инцидента, стварног или намештеног, косовска полиција, пажљиво надгледана, биће искључена из одржавања ових безбедносних зона". Стога аутор закључује „да је за српске верске споменике пронађено решење без преседана у свету, екстериторијалност са јаком међународном гаранцијом, са културолошке тачке гледишта потпуно непотребна, са политичке тачке гледишта, трајни, непромењени наставак политизације овог наслеђа, као резултат културне агресије на Албанце и Косово као њихову државу" (307).

Концепт заштите српског културног и верског наслеђа на Косову и Метохији кроз безбедносне зоне, за Краљу је нестабилан и омаловажавајући и за државу и за њене грађане. Такозвано Косово, по њему, не може постати нормална држава, поштована од својих

грађана и међународне заједнице, „ако у основном документу, на коме ће бити изграђени Устав и основни закони, постоји анекс који својим контекстом и подтекстом жигоше косовске Албанце и ставља их на стуб срама као варварске људе (...) који не признају и не поштују цивилизацијске вредности (308).

Основни циљ Ахтисаријевог документа, по мишљењу Краље, није заштита културне баштине Косова, како се трвди, већ српског културног и верског наслеђа на Косову, а то значи да је с овим документом концепт културног јединства Косова доживео неуспех. „Чак се и идеја да је косовско културно наслеђе једно и недељиво већ претворила у илузију" (309). Како Краља наводи, несрпски објекат, или онај на који Срби не полажу право, није обухваћен овом посебном заштитом. „Чак је и Ново Брдо постало заштићено подручје због нових српских претензија на овај средњовековни град, јер да је историја била на њиховој страни, тврђава Новоберда не би постала рушевина након времена њихове владавине на Косову (310).

Хоџајеве и Краљине примедбе везане за Ахтисаријев план, који је био претпоставка стицања независности самопроглашене државе и постао основа њеног Устава, индикативне су по много чему за однос косовске политичке и интелектуалне јавности према законским одредбама проистеклим из њега, а посебно према Анексу 5 везаном за заштиту права и имовине СПЦ на Косову и Метохији. То је видљиво у неким од јавних албанских изјава везаних за српске сакралне споменике на Косову и Метохији, чији су текстови анализирани у наредном поглављу.

### 1.4.2. Инжењеринг косовског идентитета

Стварање косовског идентитета, односно идентитета такозваних „Косовара", од самих почетака са предзнаком политичког инжењеринга, ни деценију и више након проглашења независности такозваног Косова, није резултирало жељеним резултатима. О томе, уз анализе стања у косовском друштву и држави, којих смо

се дотакли у претходном потпоглављу, најбоље сведочи став Аљбина Куртија из 2019. године, времена када је био потенцијални мандатар за састав нове владе привремених институција на Косову и Метохији. Како је наведено у медијима, Курти не само да није признавао заставу и химну самопроглашене државе Косово, већ ни национални идентитет „Косовар", и тврдио је да би требало променити устав привремених институција Косова тако да се Албанцима на Косову врати национални идентитет. „Дакле, по њему, не постоје 'Косовари', како је то дефинисао и Марти Ахтисари у свом предлогу, већ Албанци" (Ristić 2019). Куртију је у међувремену очигледно објашњена разлика између нације и етницитета, те да ова назовидржава мора имати свој национални идентитет другачији од албанског, како би постала чланица Уједињених нација. Тиме се може објаснити тешкоћа у проналажењу његових изјава у складу са горепоменутим ставом, на косовским онлајн информативним порталима.

Уверења сродна Куртијевим изражавали су и албански аутори 2007. године, уочи проглашења независности такозване Републике Косово, на горе помињаном симпозијуму. Заправо, мишљења по питању утемељености „косовског идентитета" била су поларизована. Заговорници албанског идентитета косовски су перципирали као његову неаутентичну, актуелним политичким императивима наметнуту варијанту, док су аутори који су подржавали идеју косоварског идентитета исти повезивали са наднационалним идентификацијама везаним за вредности Европске уније. У наставку текста, приказаћемо неке од водећих идеја поменутог симпозијума.

Стварање косовског идентитета, различитог од албанског или неалбанског, према Ермалу Хасимји (Hasimja 2007) на неки начин је анахрона појава, јер очитује извесне сличности са ранијим моделима изградње националних држава, односно оним класичним, познатим у теорији рађања националних држава. Међу најизразитијим сличностима су: „демистификација матичне земље" (Албаније) и „изградња локалне неомитологије" – локални хероји и симболички догађаји, везани углавном за отпор српском режиму и

„локализација античке историје" (дарданска археологија); „косовоцентричност у третирању новије историје" и у перцепцији узрока и последица рата; прокламовање језичке разлике као вид напада на стандардни језик и „аргументовање вредности народног језика као разликовног и локалног еманципаторског елемента" (113).

Специфични елементи произашли из савременог контекста и новије историје такозваног Косова, такође су, према Хасимји, важни чиниоци стварања новог косовског идентитета. Политички прагматизам очитује се у чињеници да потреба за новоформираним идентитетом представља услов за прихватања нове државе од стране међународне заједнице. Независност би била „лакше прихваћена ако би била избегнута проглашена опасност од Велике Албаније (...) Процес креирања идентитета олакшава недостатак центрипеталних тенденција у условима непостојања албанског центра привлачења на Балкану" (113).

Интеграцијом европских структура, како аутор истиче, процес стварања косовског идентитета значајно би био олакшан, у том смислу што би формалне процедуре и понашање претходитили њиховој интернализацији, односно креирању идентитета, како би се овом процесу пружила неопходна политичка основа. У складу са тим формалним залагањима, која треба да подстакну интернализацију европских вредносних структура, могла би се, по мишљењу аутора ове монографије, тумачити појава свих потоњих, у јавним изјавама највиших државних званичника толико пута понављаних политичких „мантри" о мултикултуралном карактеру косовског друштва; о вери у уједињујући потенцијал такозваног „косовског културног наслеђа", као и о усмерености државе на остваривање међуетничког склада и међуверске хармоније.

Идејну претходницу горенаведених и њима сличних изјава налазимо у излагању Мигјена Кељмендија (Kelmendi 2007) под индикативним насловом „Да ли је реч 'Косовар' друга реч за реч 'европски' – за 'Европу вредности'?". Између косоварског и европског идентитета, Кељменди успоставља две линије повезивања. Прва је њихова надетничност, јер ниједан од њих није етнички ге-

нерисан. Друга линија повезивања су вредности (поштовање људског достојанства; слобода; демократија: једнакост; солидарност и једнакост између жена и мушкараца; владавина права; поштовање људских права; толеранција; разноликост...). Кељменди подсећа да Европа као заједница вредности нуди „супраетничке моделе идентификације", те закључује да уколико је „Косово пронашло снагу да их интернализује и учини их својим вредностима, дебата о 'европском идентитету Косова' непотребна је. 'Косовар' постаје друга реч за 'европски'" (118).

Сагледавању косовског идентитета Ибрахим Гаши (Gashi 2007) приступио је без Кељмендијевих оптимистичких пројекција европских вредности на такозвано Косово. По њему, стварање косовског идентитета треба посматрати више као теоријску могућност него као нешто што би се могло догодити, а још мање као нешто што се дешава. Како је Гаши истакао, „косовски идентитет у овом периоду треба схватити као политички идентитет, који тек кроз сложени историјски процес консолидације државних институција, може попримити обележја мултикултуралног националног идентитета" (119).

У практичном смислу, стварање новог националног идентитета на Косову, по аутору, изгледа немогуће, имајући у виду важност етнокултурних елемената за стварање нације. На Балкану где доминирају језик, вера, писмо и историја, како је истакао Гаши, процес стварања политичких нација веома је отежан. И само дефинисање националног идентитета у мултикултуралним друштвима, по њему је, изузетно тежак чин. Ова дефиниција „не може и не треба да буде неутрална у етничком и културном смислу, јер онда никога не би задовољила и онемогућила би ослањање на историјско памћење" (119).

Постављајући питање о чему се може говорити када је реч косовском националном идентитету, Гаши је искључио културолошке. По њему, карактеристичних културних премиса нације, лингвистички и историјски унутар албанских, изузетно је мало уколико се траже искључиво у географским границама Косова.

Очигледно је, међутим, да су албанске амбиције у изналажењу културних и историјских премиса косовске нације у границама Косова расле, и то на рачун српског идентитета и његових културних премиса. О томе речито говоре албанске јавне изјаве анализиране у оквиру нашег истраживања.

И када је реч о политичкој димензији косовског идентитета, Гаши је на позицијама политичког реализма. Тако аутор истиче „(...) да је процес стварања нације од државе веома дуг процес, чија је дужина чак и веома условљена тиме колико ће та држава бити консолидована и колико брзо ће створити вредности којима ће њени грађани желети да буду идентификовани (...) Процес стварања косовског националног идентитета је само идеолошка фикција" (122).

Таксативно наводећи идентификационе аспекте такозваног „косовског идентитета", Мерџан Авдили (Avdyli 2007) аргументовао је своју тезу о његовој неутемељености у друштвеној, политичкој, етнокултурној и историјској реалности Косова. Наиме, ниједна дефиниција националног идентитета заснована на аспектима које је анализирао, не пружа, по аутору, стварне могућности компатибилности са косовским идентитетом.

Полазећи од тога да косовски идентитет претпоставља да се Косоварима сматрају и Албанци и Срби, два народа са различитим историјским, културним и верским идентитетима, а такође и Египћани, Турци, Горанци, Роми, Ашкалије и други, Авдили закључује да његов етнички аспект није компатибилан. „Као елементарна јединица идентификације народа", ни језик не испуњава критеријуме дистинктивности косовског идентитета, јер „једини повезујући елемент између Албанаца и Словена у лингвистичком аспекту је индоевропеизам" (167).

Историјски аспект такође је проблематичан по Авдилију. Противречности преношене кроз историју, између етничких група које су живеле на Косову близу једна другој, још увек су превише снажне и са израженим тенденцијама међусобног потискивања са садашње територије Косова. „Осећања вековног непријатељства

између Албанаца и Срба су и даље јака. Вековна неспојивост ова два народа разграђује косовски идентитет" (167). Историјска прошлост ратовања, како је аутор истакао, забарикадирала је и држи два народа у њиховим националним тврђавама. Томе треба додати и верски аспект, јер не постоји вера Косовара. Већина грађана Косова је исламске вероисповести, а Срби су православци, и верске разлике међу њима имале су негативан утицај.

Постављајући питање о томе шта је Косово географски, Авдили је истакао да је и само именовање читаве садашње области Косова проблематично. „Косово је добило географско име које обухвата само део простора онога што се данас ономастички назива Косовом. Чак и као таква, ова ознака је и даље дискутабилна, са присвајајућим тенденцијама два највећа народа на Балкану, Албанаца и Срба" (168).

Политички аспект такође је окарактерисан као споран. На политичком плану, како аутор наводи, Албанци су успели да сублимирају и присвоје политички израз Косово, кроз географски израз. „У политичком аспекту, поистовећивање Албанаца са Косовом има своју основу у вишевековним настојањима Албанаца управо да сачувају свој албански идентитет" (168). Борба косовских Албанаца за слободу и независност били су пре свега прожети албанским атрибутима, док су косовски атрибути, по аутору, били и остали међузависни елементи албанског покрета. Руковођен истом идејом, Авдили је разматрао и државотворни аспект косовског идентитета. „Циљеви косовских Албанаца везани за слободу и независност, заједно са свим дериватима које ова два основна концепта доносе, историјски су такође имали јаку основу: стварање заједничке албанске државе. Стварање нових политичких прилика у свету условило је да се државотворна свест косовских Албанаца сведе на стварање државе Косово" (168). По аутору, стварање друге, нове државе Албанаца, која је заснована на вековним албанским тежњама, али у складу са регионалним и европским интеграционим трендовима не потврђује идеју косовског идентитета, нити задире у албански идентитет Косовара.

Посматрајући практични аспект ситуације на Косову, где је већинска популација албанска, Авдили инсистирање на његовом мултиетничком или мултикултуралном карактеру квалификује као покушај преокретања косовске реалности од стране спољних политичких утицаја. Та реалност је за аутора таква да чињеница да у њему живе друге мањине, а посебно српска мањина, не може дати Косову миран карактер. „Дакле, Косово је практично албанска земља. Утицај неповољних околности за Албанце довео је до расправе о практичном идентитету Косова – што је просто албанство" (168).

# II

# АНАЛИЗА АЛБАНСКИХ ЈАВНИХ ДИСКУРСА О СРПСКИМ САКРАЛНИМ СПОМЕНИЦИМА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Као што је већ речено, анализом садржаја одабраних текстова албанских јавних изјава о српским сакралним споменицима на Косову и Метохији, реализовано је његово тематско груписање према теоријски и индуктивно изведеним категоријама. Тематским и значењским уопштавањем издвојених категорија садржаја, установљене су следеће три макротеме под називима: *Порекло, историјат, и културна припадност; Безбедност, права и закони* и *Такозвана држава Косово vs. СПЦ*.

Макротема под називом *Порекло, историјат, и културна припадност*, као што и сам назив указује, обухвата теме везане за историјско порекло и културну припадност српских манастира и цркава на Косову и Метохији. Такозвано „косовско културно наслеђе" представља подразумевани оквир разматрања српских сакралних споменика у оквиру ове макротеме.

Друга макротема, под називом *Безбедност, права и закони*, обухвата тематизовање питања безбедности српских сакралних споменика на Косову и Метохији, као и питања везаних за за-

конске гаранције и праксе њихове заштите и поштовања верских и имовинских права СПЦ. Ове теме развијане су пре свега кроз бављење проблемом (не)примењивања закона тзв. косовске државе произашлих из Анекса 5 Ахтисаријевог плана – Закона о специјалним заштићеним зонама, Одлуке Уставног суда о враћању имовине Манастиру Високи Дечани и поштовања верских права српске мањине.

Трећа макротема под називом *Такозвана држава Косово vs. СПЦ* обухвата теме везане за поларизујуће репрезентације такозване „косовске државе" с једне стране и СПЦ са друге, односно за конфронтирање њихових позиција, са циљем дискурзивног конструисања/перпетуирања идентитета самопроглашене државе Косово. С једне стране, такозвана држава Косово представљена је у хипертрофирано позитивном светлу, као демократска и мултиетничка политичка заједница, усмерена својим законским и институционалним механизмима на очување међуетничке хармоније, мањинских права и универзалних вредности културног наслеђа; с друге стране, репрезентације СПЦ остварене су негативним квалификацијама управе (игумана) манастира, и уопште улоге СПЦ као званичног власника српске верске/културне баштине на Косову и Метохији и носиоца законском загарантованих права. Ова улога редукована је на реализовање „непријатељских" српских интереса и политичке маневре угрожавања суверенитета и интегритета такозване косовске државе.

У оквиру сваке од трију описаних макротема, анализом одабраних текстова, успостављане су интерпретативне релације са одређеним дискурсом као стратешки структурисаним знањем везаним за дату тему; издвајане су конкретније теме, а у односу на њих анализиране су стратегије којима су реализоване одређене дискурзивне репрезентације, односно схеме аргументације изнетих тврдњи у складу са циљевима говорника/аутора исказа у датом комуникативном контексту, у контексту одређене политичке агенде и шире у актуелном друштвено-политичком контексту.

## 2.1. Порекло, историјат и културна припадност српских сакралних споменика

У оквиру дискурзивне макротеме порекла, историјата и културне припадности српских сакралних споменика на Косову и Метохији, албанске јавне изјаве анализиране су опсервирањем различитих комбинација употребљених стратегија које припадају двема, по основним циљевима супротним категоријама макростратегија: макростратегији конструисања косовског идентитета и макростратегији деконструисања српског идентитета. Прву категорију стратегија могли бисмо назвати *конструктивно-перпетуирајућим стратегијама*, имајући у виду да изграђивање „косовског идентитета" на основама присвајања дисонантног српског културног наслеђа[84], представља дискурзивни подухват конструисања и репродуковања одређене „националне" самоперцепције, али и њене одбране, будући да је предмет српског оспоравања. Реч је о такозваном „косовском културном идентитету" као продукту одређених конструктивних стратегија, при чему перпетуирајуће стратегије служе очувању и репродуковању овог спорног, а тиме и „угроженог" идентитета.

Другу категорију стратегија којима се развија горепоменута макротема можемо именовати као *деконструктивно-дискредитујуће стратегије*, иако заправо постоји распон стратегија којима се иде од негативног представљања, преко омаловажавања, до поништавајућег дискредитовања одлика и ознака културно-историјског идентитета сакралног споменичког наслеђа на Косову и Метохији.

Конструктивно-перпетуирајуће и деконструктивно-дискредитујуће стратегије, у конкретном дискурзивном догађају – текстуалном садржају јавне албанске изјаве везане за српске сакралне

[84] Посматрана у светлу политичке агенде такозване косовске државе везане за маргинализацију и присвајање српске културне баштине и институционалних пракси које ову агенду подржавају, упркос званичним тирадама, српско културно наслеђе на Косову и Метохији свакако се може сматрати дисонантним наслеђем.

споменике – неретко се јављају тесно повезане. Њихово раздвајање у аналитичке сврхе показује се у неким случајевима као тешко спроводљиво, будући да пуни смисао једних није лако објаснити без реферирања на ове друге.

Сходно циљевима *конструктивне макростратегије*, ревизионистички историјски наратив о етничком континуитету Албанаца на територији Косова и Метохије развија се *стратегијом континуирања*, која овај континуитет пресупонира или истиче као отелотворен у српском сакралном споменичком наслеђу, коме се псеудоисторијским реинтерпретацијама приписују албанско порекло и припадност.

Најдоминантније теме у оквиру дискурзивне макротеме порекла, историјата и културне припадности српских сакралних споменика на Косову и Метохији представљају водећи српски средњовековни сакрални споменици. На удару псеудоисторијских реинтерпретација нашао се, више од свих других, Манастир Високи Дечани, а уз њега и остали српски споменици са Унескове листе светске културне баштине од изузетне, универзалне вредности, пре свега Црква Богородице Љевишке и Црква Светог Николе у Новом Брду, али и Грачаница, Црква Светих апостола у Пећи и призренски Свети арханђели.

Проглашавање старијих храмова, на чијим су темељима грађене српске цркве у XIII и XIV веку за „хришћанске илирско-дарданске базилике" (Kosovo.online 2021), аргументује се позивањем на „илирску тезу" о Албанцима као потомцима древних Илира, односно на наводни албански староседелачки статус из времена пре сеобе народа. Научно потврђена чињеница да су то били „остаци цркава из византијског доба, што је појава типична за 'Византијски комонвелт'" (Батаковић 2008, 244; Surlić 2017, 112), није представљала препреку кривотворењу идентитета српских средњовековних цркава и манастира на основу ове ненаучне конструкције.[85]

[85] Како Батаковић истиче, „Ова романтична историјска представа, првобитно измишљена у Аустроугарској крајем деветнаестог века, са политичким циљем

До које мере овај псеудоисторијски конструкт и даље доминира у радовима и јавним наступима такозваних косовских историчара показује говор Јусуфа Буџовија из 2020. године у Ђаковици, на промоцији његове књиге под називом „Дарданија – антика, средњи век". Уводећи присутне у тежишне идеје књиге, аутор је нагласио да у њој „тврди да је улога Дарданије као важног античког царства, минимизирана или намерно игнорисана од стране институционалне историографије, идеолошког терета и граница српске историографије", те да је циљ књиге „да је врати на место коме припада и које заслужује, као центар антике и језгро арбероалбанског државног идентитета од средњег века па надаље" [pretendon që rolin e Dardanisë si mbretëri e rëndësishme e antikitetit, e minimizuar ose e anashkaluar qëllimisht nga historiografia jonë institucionale me ngarkesa ideologjike dhe limitet e historiografisë serbe, ta rikthejë në vendin që i takon dhe e meriton, pra si qendër e antikitetit dhe bërthamë e identitetit shtetëror arbëror-shqiptar nga mesjeta e këndej] (Koha.mk 2020).

Истичући наводно православно наслеђе Албанаца као другу важну тематску преокупацију своје књиге, Буџови је изјавио: „'Дарданија' се бави и другим аспектом, који је наша институционална историографија у Тирани и Приштини оставила суспендованим или погрешно протумаченим, хришћанством и улогом православља као дела нашег духовног наслеђа, присвојеног српском хегемонистичком политиком, која је подвела православно хришћанство под Српску православну цркву, чак и са аутокефалношћу у 13. веку, што је лаж, јер је аутокефалност СПЦ обезбеђена 1923. године, односно након седам векова, формирањем југословенске хеге-

проналажења заједничког именитеља који уједињује подељена албанска племена, додатно је разрађена између два светска рата, да би на крају илирска теорија била у потпуности прихваћена од стране албанских историчара, постајући званична идеологија под комунистичким диктатором Енвером Хоџом. Илирска теорија види Албанце као директне потомке предримског илирског племена и означава Србе као „словенске освајаче" који су се на ову древну албанску земљу почели насељавати тек у седмом веку нове ере" (Bataković 2008, 244–245).

монистичке државе прихваћене на Париској мировној конференцији 1920" [Po ashtu, Dardania, trajton edhe aspektin tjetër, të mbetur pezull ose të keqinterpretuar nga historiogrfia jonë institucionale në Tiranë dhe Prishtinë, rreth krishtërimit dhe rolit të ortodoksisë si pjesë e trashëgimisë sonë shpirtërore, e përvetësuar nga politika hegjemoniste serbe, e cila krishtërimin orotodoks e ka konveuar në kishë ortodokse serbe, madje me autoqefali na shekulli XIII, gjë që është një gënjeshtër, ngaqë autoqefalia e kishës ortodokse serbe është siguruar në vitin 1923, pra pas shtatatë shekujsh pasi që të jetë formuar shteti hegjemon jugosllav i pranuar në Konferencën e Paqes në Paris në vitin 1920] (Koha.mk 2020).

Већ на први поглед јасно је зашто је идеја о припадништву Албанаца свим трима конфесијама (православље, католичанство и ислам) током различитих историјских периода од стратешке важности. Логиком *стратегије континуирања*, албанском духовном/културном наслеђу се, уз православно приписује и католичко наслеђе, чијим се делом проглашавају српске цркве и манастири. Тако се, полажењем од тенденциозно пласиране и нетачне тезе да „територија данашњег Косова није била епицентар српског црквеног градитељства у време Немањића" [Territori i Kosovës së sotme nuk ka qenë epiqendra e veprimtarive të ndërtimit të kishave serbe në kohën e Nemanjidëve] , јер се наводно „колевка српских цркава и манастира током две-три генерације владавине Немањића налазила на српским просторима, а не на Косову" [djepi i kishave dhe i manastireve serbe gjatë dy-tre brezave të sundimit të Nemanjidëve gjendej në territoret serbe e jo brenda Kosovës] изводи тврдња да су, у то време, власт и СПЦ узурпирале и многе католичке цркве. (Koha.net 2020a)[86] У складу са овом тврдњом, као истовремено адаптирани и обновљени, наводе се бројни српски сакрални споменици.

[86] Како се у тексту наводи, „Најраније српске цркве подигнуте су углавном на ужој територији Рашке као што су: Студеница (код Новог Пазара), коју је подигао Стефан Немања; Манастир Малешево (код границе Босне), Сопоћани (Нови-Пазар) и Манастир Жича, обновљене касније код Краљева, који је био и седиште српске аутокефалности, подигао је Стефан Првовенчани" [Kishat më të hershme

„Главни споменици хришћанског култа на Косову, који се данас сматрају српским православним црквама или манастирима, као што су манастир Високи Дечани, Грачаница, Црква Светих Михиала и Гаврила и Црква Свете Петке у Призрену, Пећка патријаршија, Црква Светог Стефана у Митровици, древни су и за староседеоце, аутохтоне Арбере и за Србе освајаче на Косову, јер до данас нико од озбиљних истраживача не пориче чињеницу да су у питању цркве и манастири грађени, поново изграђени или обнављани на темељима древних споменика из римског и византијског периода.” [Monumentet kryesore të kultit të krishterë në Kosovë, të cilat sot konsiderohen kisha apo manastire ortodokse serbe, si Manastiri i Deçanit, i Graçanicës, Kisha e Shenjtorëve Mihal e Gabriel dhe Kisha e Zojës Prendë në Prizren, Patrikana e Pejës, Kisha e Shtjefanit në Mitrovicë, janë të moçme si për arbrit autoktonë ashtu edhe për serbët pushtues në Kosovë, meqë deri më sot, nga studiues seriozë askush nuk e mohon faktin se kishat dhe manastiret ne fjalë janë ndërtuar, rindërtuar apo meremetuar mbi themelet e monumenteve të moçme të periudhës romake e bizantine] (Koha.net 2020a).

Осим што се овим исказом пресупонира то да Косово није српска територија, и тежиште српског градитељства помера изван исте, стратегијом предикације потенцира се и староседелачки статус Албанаца. С једне стране Албанци се квалификују као наводни староседеоци, аутохтони Арбери, а са друге се Србима приписује освајачки, дошљачки, статус. Повезано са горенаведеном тврдњом да српски сакрални споменици који изграђени или обнављани на темељима древних споменика самим тим припадају албанском наслеђу, све ово може водити само једном закључку: горенаведене српске цркве „нису сведочанство српске културе, јер су подигнуте пре српског доласка у ове крајеве” [nuk janë dëshmi e kulturës serbe,

serbe u ngritën kryesisht në territorin e ngushtë të Rashës si: Studenica (afër Novi-Pazarit), e ndërtuar nga Stefan Nemanja; Manastiri Maleshevo (afër kufirit të Bosnjës), Sopoçani (Novi-Pazar) dhe Manastiri i Zhicës, i rindërtuar më pastaj afër Kralevës, që ishte edhe seli e Autoqefalisë serbe, u ndërtua nga Stefani i Kurorëzuar] (Koha.net 2020a).

sepse ato janë ndërtuar para ardhjes së tyre në këto treva] (Koha.net 2020a).

Бројни, разноврсни и неупитни историјски подаци и материјални докази везани за српску средњовековну државу на територији Косова и Метохије, у периоду пре, током и након изградње сакралних споменика о којима је реч, нису ни од каквог значаја за гласноговорнике оваквих ревизионистичких теза.[87]

Теза која би требало да утемељује горенаведену, још је апсурднија од ње и гласи да Срби нису имали своју грађевинарску традицију. Она је објашњена и аргументована њеним повезивањем са наводном тврдњом српског историчара Сљепчевића.

„Ово добро објашњава српски историчар Перо Слијепчевић, који пише да ове цркве нису дело оних српских владара чије име носе, јер у то време 'Срби нису имали никакву своју традицију у изградњи, нити у сликарству. Немањићи су градили (финансирали) и далеко од граница српске државе, са циљем да афирмишу своју династију... Финансирали су и такве манастире у Јерусалиму, Истанбулу, Грчкој итд.'"

[Këtë e sqaron mirë edhe studiuesi serb, Pero Slijepçeviqi, tek shkruan se këto kisha nuk janë vepër e atyre sundimtarëve serbë, emrin e të cilëve e kanë ato, sepse në atë kohë „serbët nuk kanë pasur kurrfarë tradite të veten në ndërtimtari, as në pikturim. Nemanjiqët kanë ndërtuar (financuar) edhe larg kufijve të shtetit serb, me qëllim të afirmimit të dinastisë së tyre...Manastire të tilla kanë financuar edhe në Jerusalem, në Stamboll, në Greqi" etj.] (Koha.net 2020a).

[87] Међу поменутим материјалним доказима, у озбиљном историографском истраживању немогуће је заобићи оснивачке повеље српских владара као прворазредне правне и административне документе. Повезујући владаре-ктиторе који су их потписивали, светињу чији се поседи у њој именују и народ поименично попсан у њима, у јединствени систем средњовековног друштва, оснивачке повеље као историјски извори најдиректније сведоче о пореклу и идентитету српских сакралних споменика на Косову и Метохији. О оснивачким повељама српскх владара погледати у: Шуљагић 2023; Мишић и Суботин Голубовић 2003; Арсић 2000; Живковић 1992.

Наведена тврдња представља тенденциозно погрешно изведен закључак из премисе садржане у наводу српског аутора. Јасно је да чињеница из навода не може бити аргумент у прилог овој нетачној албанској тези, и да се читав овај дискурзивни маневар заснива на једноставној логици *основне заблуде*. Аутор горенаведене изјаве је, међутим, материјалну грешку у свом доказу настојао да подржи *стратегијом легитимације рационализацијом*.

Као што је већ истакнуто у поглављу посвећеном методологији нашег истраживања, дискурзивном *стратегијом легитимације рационализацијом* легитимност тврдње потврђује се позивањем на ауторитет стручних знања (Wodak and Rheindorf 2022). Горенаведени пример њеног очитовања одликује специфичност својствена и другим сличним примерима примене ове стратегије. Реч је о појави примећеној у написима албанских аутора да се произвољне и недоказане квазиисторијске тезе аргументују позивањем на библиографију српских научника која би, „као елемент конфузије" (Павличић Шарић 2023, 193), могла да наведе на помисао о њиховој заснованости, због повезивања са шире прихваћеним научним тврдњама.

Пример усложњене варијанте овако коришћене *стратегије легитимације рационализацијом* представља корекција тврдње Јована Цвијића да је саска црква у околини Новог Брда била католичка. Ова Цвијићева теза квалификује се као нетачна у случају саске цркве, како би као исправна била везана за другу цркву – Цркву Светог Николе у Новом Брду. Том циљу служи и појашњење појма *katholikon*, којима се Цвијићу подмеће његово неправилно разумевање, што се представља као узрок погрешне ауторове тезе.

„Али Цвијићев налаз католичке саске цркве је недоследан, јер у католичкој цркви нема националних цркава. Не постоји католичка црква Саса, Дубровчана, Которана итд., али постоји католичка црква као што је етимолошко значење речи, *katholikon* = општа."

[Por ky konstatim i Cvijić për kishën Katolike Sase është i paqëndrueshëm, sepse në Kishën Katolike nuk ka kisha nacionale. Nuk ka kishë katolike sase, dubrovnikase, kotorrase etj., por ka Kishë

katolike siç është dhe vetë kuptimi etimologjik i fjalës, katolikos = i përgjithshëm] (Paljokaj 2019).

Остаје нејасно по којој логици катедрална Цркве Светог Николе јесте католичка а није општа, ако се зна да катедрални храм значи да је у њему била катедра, седиште, новобрдских митрополита. Реч је заправо о аргументативној схеми заснованој на *заблуди циркуларног аргумента* – коришћењу исте тезе и као премисе и као закључка, без увођења нове информације и оправдања.

Будући да се коришћењем *стратегије легитимације рационализацијом,* позивањем на српске ауторе реализује нека врста кривотворења аргумената, оно нужно захтева аргументацију засновану на некој врсти логичке заблуде. Ова појава одликује не само тезе које се подупиру налазима српских аутора. Може се, заправо, говорити о општијој одлици албанског дискурса о историјском пореклу српског споменичког наслеђа на Косову и Метохији, јер је већини овде анализираних изјава својствена нека врста огрешења о правила рационалне аргументације. Међу често коришћеним истиче се функционални спој *заблуде лажног узрока* у форми њене подврсте *Cum hoc ergo propter hoc* и *генетичке логичке заблуде*. Према логици *заблуде лажног узрока*, временска и просторна корелација између два феномена поистовећују се са каузалном везом и суштинским континуитетом, при чему се феномен који претходи неосновано проглашава за одредницу/стварни узрок идентитета онога који следи, иако су они функционално и историјски неповезани. *Генетичком заблудом*, процена актуелног стања ствари остварује се са позиција прећашњег, а преношењем ове евалуације у садашњост, значај датог феномена редукује се на објашњење његовог порекла или генезе, уз игнорисање релевантне промене његове форме и одлика, као и чиниоце његовог садашњег статуса. Тако се успостављена каузална веза на основу просторне близине и временске корелације, иако логички спорна, потврђује *генетичком заблудом* која вредносно и идентитетски квалификује успостављену релацију.

Најочитији пример функционалног споја аргументативних *заблуда лажног узрока* и *генетичке заблуде* представља горе помињани случај да се постојањем темеља древних храмова, на просторима на којима су изграђени неки од српских сакралних споменика, оспорава њихова аутентична историјска и културна припадност. Ревизионистички наративи спајају просторну везу са хронолошком, вертикални просторни континуитет (физичка суперпозиција – слој изнад слоја на истој локацији) користи се за подржавање тврдње да је оно што је старије и лежи у темељима одређујући фактор идентитета објекта који се налази изнад њега, односно припада млађем историјском слоју. Тиме се чиста локацијска коинциденција користи за негирање културно-историјског идентитета средњовековних српских сакралних споменика. Јасно је да то не може бити аргумент против научно утврђених и на проучавању материјалних остатака заснованих увида о историјском пореклу српских сакралних грађевина, чак и да оставимо по страни научну неприхватљивост „илирске тезе" као почетне неистините премисе од које се у аргументацији полази, што је посебна врста грешке у доказивању – *основна заблуда*.

Као што је већ речено, *основна заблуда*, као материјална грешка у доказивању, односно заснивање аргументације на неистинитој – недоказаној и произвољној премиси која стога може водити искључиво погрешном закључку, стоји у основи готово сваке тврдње у изјавама везаним за тему историјске ревизије. Ипак, није на одмет илустровати је примером. Један од екстремнијих свакако је аргументовање тезе да је Црква Грачаница, катедрала Липљанске епископије, служила као католичка парохијска црква, упућивањем на писмо папе Бенедикта XI барском надбискупу Марину из 1303. године. Овај документ, у којем се помињу парохијске цркве у Брскову, Руднику, Рогозни, Трепчи и Грачаници, како наводи византолог Живковић, „односи се на римокатоличке парохије основане у 14. веку, на територији средњовековне Србије" (Kosovo online. com 2021).

Аргументациону схему засновану на *основној заблуди* налазимо и у позивању на извештај которског бискупа и на писмо папе Бенедикта XI као доказе о наводном католичком пореклу и идентитету српске катедралне цркве у Новом Брду.

„Према извештајима које нам је дао Марин Бици, чак и након турске инвазије у каснијим вековима, на Новом Брду, католичко становништво имало је добро изграђену цркву у тој земљи, која је, према његовим речима, могла да прими до 1.000 људи (...) Први записи на западу о Новом Брду потичу из Ватикана, што је уједно и први запис о црквеној организацији ове жупе из 1303. године. Наиме, писмо папе Бенедикта XI бискупу Тиварском барском, у којем се спомињу католичке парохије, тачније у другом писму папе Клемента VI, од 7. јануара 1346, Стефану Душану, краљу Рашке због узурпације католичких цркава Призрена, Новог Брда итд. Из овог писма произилази да је парохијска црква на Новом Брду била под надлежношћу которског бискупа."
[Sipas njoftimeve që na jep Marin Bici edhe pas pushtimeve turke ne shekujt e më vonshëm në Novobërdë popullata katolike kishte një kishë të ndërtuar mirë në atë vend, nga fjalët e tij, ajo mund të pranojë 1000 njerëz (...) Të dhënat e para perëndimore, për Novobërdën na vijnë nga Vatikani, që njëkohësisht janë edhe të dhënat e para mbi organizimin kishtar të kësaj famullie, që datojnë nga viti 1303, përkatësisht nga një letër e Papa Benediktit XI drejtuar argjipeshkvit të Tivarit, ku përmenden famullitë katolike, apo më saktësisht në një letër tjetër të Papa Klementit VI, që mban datën 7 janar të vitit 1346, e që i drejtohet Stefan Dushanit, mbretit të Rashës për uzurpimet që ua kishte bërë kishave katolike të Prizrenit, Novobërdës, etj. Siç del nga kjo letër, kisha famullitare e Novobërdës ishte nën juridiksionin e ipeshkvit të Kotorrit] (Paljokaj 2019).

Манипулативним обликовањем интерпретација историјских података о српском средњовековном споменичком наслеђу руководе јасно одређени стратегијски циљеви. Као најважнији међу

њима, могу се узети три кључна „псеудоисториографска поступка" (Томић и Живковић 2023, 399). Реч је о приказивању српских споменика као задужбина „албанских ктитора", односно њихових илирско-дарданских „предака"; о негирању и поништавању српских идентитетских својстава средњовековне српске споменичке уметности, мењањем или измишљањем стилских категорија којима се споменици описују; и о измештању српских сакралних објеката из културно-историјског хабитуса коме припадају. Сходно горенаведеним стратегијским циљевима, *конструктивном стратегијом избегавања*, историјске чињенице које упућују на аутентично порекло сакралних споменика чија се историја кривотвори, потискују се и/или стављају у позадину. Пуни ефекат ове стратегије остварује се комбиновањем прећуткивања важних података са произвољним датовањем, измишљањем и тенденциозним (пре)именовањима. Један од примера за то су дискурзивне репрезентације историје Цркве Богородице Љевишке којима се остварује њена апропријација, посредством успостављања митологизоване везе са Илирима и Дарданима.

### 2.1.1. Богородица Љевишка као „Света Премта"

Задужбина Краља Милутина, Црква Богородица Љевишка, представља надоградњу старије урушене цркве из 13. века. Истраживањима локалитета установљене су четири могуће историјске фазе његовог постојања.[88] Управо тај вишевековни континуитет сакралног места цркве послужио је као основа за развијање псеудонаучне тезе о њеном дарданско-албанском идентитету. Ова ненаучна теза аргументована је опсенарском манипулацијом подацима о археолошким налазима везаним за различите културне слојеве локалитета. Томе треба додати и подразумевано игнорисање података о ктиторским натписима на фасади и унутрашњости грађеви-

[88] Прва фаза: ранохришћанска грађевина из 6. века; друга фаза: византијска базилика из 10–11. века; трећа фаза: призренска епископија из 13. века; и четврта фаза: црква Богородице Љевишке с почетка 14. века (Павличић Шарић 2023).

не, као и оних о историјским портретима који упућују на ктитора (краља Милутина) и друге чланове династије Немањића, време градње и посвету храма (Павличић Шарић 2023, 187).

Иако се посвета ни из једне од историјских фаза локалитета не може научно довести у везу са паганским светилиштем посвећеним наводној илирској богињи плодности и рађања Преми или Премти (Shënë Premtës)[89], овај податак може се наћи на сајту Министарства културе, омладине и спорта такозване Републике Косово. Ту се такође наводи и да су Срби, након што је краљ Милутин обновио цркву, преименовали исту у Свету Петку, док се име Богородица Љевишка помиње тек као незванично (повезано са хидронимом Бистрица), иако је оно сачувано на зидовима саме цркве у 14. веку, у средњовековним писаним изворима и бројним записима (189–190).

У историографским прилозима тенденциозно провокативних назива „Српско присвајање средњовековних црквених споменика" (Muhadri 2021), „Српска присвајања средњовековних арберијских споменика на Косову" (Koha.net 2020a) и „Срби су градили на древним илирским и арберијским храмовима" (Koha.net 2020b), косовски (псеудо)историчар Мухадри износи низ историјских неистина. Оне су везане не само за историјат Цркве Богородица Љевишка којој је посвећено навише пажње, већ и за Грачаницу и Манастир Светих апостола, али и за историјско трајање Албанаца на овим просторима и њихову конфесионалну припадност у прошлости.

Напис о Цркви Богородице Љевишке почиње информацијом о наводном присвајању цркве „Свете Премте"[90] (Shënë Premtës) од

[89] Како у свом раду истичу Томић и Живковић, нема историјских и археолошких индиција о постојању илирског светилишта на месту цркве Богородице Љевишке, а остаје нејасно на основу којих се извора овај назив може сматрати првобитним називом цркве и повезивати са илирским светилиштем Богиње плодности и рођења Премте (Томић и Живковић 2023, 189).

[90] Како истиче ауторка Павличић, „читав конструкт је вишеструко споран, не само зато што претпоставка о наводном илирском слоју под темељима цркве није прихваћена од шире научне заједнице, а код поменутих извора рачуна се на научну валидност података, већ и зато што изнесене удаљене аналогије нису релевантне за средњовековни идентитет овог споменика, који је најцеловитије и

стране краља Милутина, који јој је променио име и изглед. Сви потом изнесени подаци о историји светог места треба да укажу на богату и живу традицију која је прекинута овим присвајањем, а која свој аутентични континуитет остварује као споменик културног наслеђа такозваног Косова.

„Познато је и да је краљ Милутин 1307. године присвојио саборну цркву Свете Премте (Срби је зову Богородица Љевишка) у Призрену, у којој је било седиште призренске епископије. Црква Свете Премте подигнута је на храму из римског периода и базиликама из 5–6. века. У њему је било седиште призренског епископа које датира из 1019. године. Црква Свете Премте у Призрену један је од значајних споменика културног наслеђа Косова. Налази се на темељу некадашње Цркве Свете Тројице из 11. и 12. века и оних пре ње. Данашњи облик црква је добила реконструкцијом српског краља Милутина (1307), који јој је променио име, посветивши је вазнесењу Богородице"

[Po ashtu është e njohur se mbreti Millutin në vitin 1307 përvetësoi edhe kishën katedrale Shënë Premtës (serbët i thonë Bogorodica Levishka) në Prizren e cila ishte selia e ipeshkvisë së Prizrenit. Kisha e Shën Premtes, është ngritur mbi tempullin e periudhës romake e të bazilikave të shekujve V-VI. Ajo ishte selia e Ipeshkvit të Prizrenit e cila daton që në vitin 1019. Kisha e Shën Premtes në Prizren është një ndër monumentet e rëndësishme të thesarit të trashëgimisë kulturore të Kosovës. Është e vendosur mbi bazën e kishës së mëhershme trianiatëshe të shekujve XI e XII dhe të atyre paraprakë. Trajtën e sotme kisha e fitoi përmes rindërtimit të mbretit serb, Milutinit (1307), i cili ia ndryshoi emrin, duke ia përkushtuar të ngriturit të Zonjës në qiell] (Muhadri 2021).

У наставку текста сви подаци о ранији фазама локалитета повезују се искључиво са Светом Премтом. На крају навођења низа различитих назива који су се користили у разним раздобљима

---

највредније сведочанство о уметничким, историјским и културним приликама једног времена" (Павличић 2017, 501).

постојања цркве, износи се закључак да су они израз њених културних слојева који су чували основни назив цркве Свете Премте.

„Ова црква носи неколико различитих назива који су се користили у различитим временима и језицима током живота цркве, а то су: албански: Shën Prenda, Shën Prena/Shëneprena, Shën Premtja, kisha Greke [Света Пренда, Света Прена/Шенепрена Света Премтја, Грчка црква]; српски: Света Петка, Света Богородица Љевишка; турски: Xhuma Xhamia Џума Џамија. Различити називи цркве Свете Премте истовремено су израз њене старине и културних слојева сакралног објекта, увек чувајући основни назив цркве Shën Prenda-Shën Premtja (ШенПренда-Шен Премтја)"
[Kjo kishë mban disa emra të ndryshëm që u përdorën në kohë dhe gjuhë të ndryshme gjatë gjithë jetës së kishës e që janë: shqip: Shën Prenda, Shën Prena/Shëneprena, Shën Premtja, kisha greke; serbisht: Sveta Petka, Sveta Bogorodica, Levishka; turqisht: Xhuma Xhamia. Emrat e ndryshëm të kishës së Shën Premtes janë njëkohësisht shprehje e lashtësisë së saj dhe e shtresimeve kulturore të objektit sakral, gjithnjë duke ruajtur emrin bazë të kishës, Shën Prenda-Shën Premtja] (Koha.net 2020b).

Манипулативним интерпретацијама историје промене имена овог сакралног споменика, као и порекла појединих његових назива, доприноси се основном циљу овог и свих сличних написа – потискивању историјских слојева који указују на његову српску прошлост и истицању оних исконструисаних који га везују за илирску/албанску. То се остварује и самим редоследом навођења имена који почиње оним албанским, наставља српским и завршава турским.
„Према археолошким и историјским истраживањима истраживача Е. Шукрију, доказано је да је развој Цркве Свете Петке у Призрену имао девет фаза развоја, закључујући да је овај храм постојао и пре римског периода до данас. Током османске владавине, 1756. године, црква је претворена у џамију. Од тада се сакрални објекат

Свете Петке називао џамија Фатих Султана Мехмеда. У народу је сачувана под именом Џума џамија (Петка џамија). Године 1912, након уласка српске војске у Призрен, џамија је поново претворена у цркву".
[Sipas hulumtimeve arkeologjike e historike nga studiuesja E. Shukriu, vërtetohet se zhvillimi i Kishës së Shën Premtes në Prizren kishte nëntë faza të zhvillimit, duke konstatuar se ky tempull ka ekzistuar edhe para periudhës romake deri më sot. Në kohën e sundimit otoman, në vitin 1756, kisha u shndërrua në xhami. Nga kjo kohë, godina sakrale e Shën Premtes u quajt xhamia e Fatih Sulltan Mehmedit. Në popull u ruajt me emrin Xhuma Xhamia (Xhamia e së Premtes). Në vitin 1912, pas hyrjes së ushtrisë serbe në Prizren, xhamia u shndërrua sërish në kishë] (Koha. net 2020b).

Име „Света Петка" које налазимо у наводу изнад, на сајту Министарства омладине, културе и спорта самопроглашене Републике Косово помиње се као преображена форма првобитног имена паганског храма Свете Премте, коју су Срби наводно користили након обнове цркве у време краља Милутина. Стручна мишљења указују да је вероватније управо супротно – да је назив храма наводног илирског божанства изведен из назива цркве Света Петка (Павличић, Шарић 2023, 189).[91]

Већ помињана, *стратегија легитимације рационлизацијом* позивањем на наводне аргументе у радовима српских аутора, остварује у овим написима своју пуни смисао, а не преза се ни од реконтекстуализације навода из писаних докумената, или, што је још горе, цитирања лажних, како би се аргументовала псеудоисторијска теза о илирско-дарданском пореклу цркве.

[91] Како Павличић и Шарић наводе, „Богородица Љевишка се називала црквом Свете Петке тек од 1912.године, након ослобођења Призрена од Османлија. Таква промена имена приостекла је из њеног претходног назива – 'Џума џамија', односно Џамија Петка, какав је носила према дану када се у њој клањало у периоду турског владања Призреном, односно када је била преобраћена у џамију" (Павличић, Шарић 2023, 189).

„Археолошким и архитектонским истраживањима која је спровео истраживач С. Ненадовић у периоду 1950-1952, установљене су три фазе градње: рановизантијска базилика, византијска базилика 13. века и обновљена црква из 1306/07. Повеља Стефана Дечанског каже: 'Црква Свете Прене (Свете Премте) постоји још од времена древних краљева', цитира Шукрију. Истраживач С. Ненадовић, који је годинама водио радове на њеној рестаурацији и конзервацији, како наводи Шукрију, истичући присуство најстаријих фрагмената и споменика раног хришћанства, каже: '... мислим да је ова црква вероватно била подигнута на још старијем храму, јер истраживања нису спроведена до те мере да можемо бити сигурни да испод ове старе цркве нема још старијих темеља'. Такође, И. Јастребов потврђује чињеницу да је овај манастир 'из предсрпског доба'. Што се тиче обнове цркве Свете Премте на темељима паганског храма, треба напоменути да архиепископ Данило краља Милутина назива 'градитељем и обновитељем урушених и порушених храмова'. Чињеница о постојању претходне цркве је и натпис на коме је исписано: '... обновио из темеља краљ Стефан Урош...'" (Koha.net 2020b).

[Hulumtimet arkeologjike e arkitekturore i bëri studiuesi S. Nenadoviq gjatë viteve 1950-1952. Ai ka konstatuar tri faza të ndërtimeve: bazilika e hershme bizantine, bazilika bizantine e shekullit XIII dhe kisha e rindërtuar e vitit 1306/07. Në kartën e Stefan Deçanit thuhet: „Kisha e Shën Prenës (Shën Premtes) ka ekzistuar që nga kohërat e mbretërve të stërlashtë", citon Shukriu. Hulumtuesi S. Nenadoviq, që udhëhoqi punët rreth restaurimit dhe konservimit të saj gjatë viteve, sipas Shukriut, duke theksuar praninë e fragmenteve më të vjetra dhe të monumenteve të krishterimit të hershëm thotë: „…duhet të parashohim se kjo kishë ndoshta është ndërtuar mbi një tempull edhe më të vjetër, sepse nuk janë zhvilluar hulumtimet në atë masë që të jemi të sigurt se nën këtë kishë të vjetër nuk ekzistojnë themele edhe më të vjetra". Po ashtu, edhe J. Jastrebov konfirmon faktin se ky manastir „është i kohës paraserbe". Për rindërtimin e Kishës së Shën Premtes mbi themelet e një tempulli pagan duhet cekur se kryepeshkopi Danilo e quan mbretin

Milutin „ndërtimtar dhe ripërtëritës të tempujve të rrëzuar e të rrënuar". Fakt mbi ekzistimin e kishës së mëparshme është edhe mbishkrimi i vendosur në të cilin shkruan. „…e ripërtëriu që nga themelet mbreti Stefan Uroshi…"..

Понирање у историјске дубине трајања храма, послужило је још једној важној сврси – историјском аргументу за супротстављене наводно „погрешним" претпоставкама о продору арбанашког елемента у ове просторе тек у турско доба.

„У овом случају умесно је позајмити изјаву Константина Јиречека, истраживача српске историје, који нуди следећи јасан приступ: 'Погрешно је мишљење, које се у наше време често среће, да је арбанашки елемент продро у турско доба на истоку, као нпр. на простору Призрена'. Овим Јиречек потврђује присуство арбанашког етноса у Призрену и региону, где се живот развио веома рано и много пре словенског прилива на Балкан. Црква Свете Премте једно је од сведочанстава"

[Me këtë rast, është me vend huazimi i thënies së Konstantin Jireçekut, studiuesit të historisë serbe, i cili ofron qasjen e qartë vijuese: „Është i gabuar mendimi, i cili ndeshet shpesh në kohën tonë, se elementi arbanas ka depërtuar tek në kohën turke në lindje, si p.sh. në hapësirën e Prizrenit". Me këtë, Jireçeku pohon prezencën e etnitetit arbanas në Prizren e rajon është zhvilluar jeta shumë herët dhe shumë kohë para dyndjes sllave në Ballkan. Kisha e Shën Premtes është njëra nga dëshmitë] (Muhadri 2021).

Својим дугим историјским трајањем и променама њених верских функција, Црква Богородице Љевишке послужила је утемељењу још једне албанске тезе о припадности албанског народа свим трима конфесијама, којом се, као што је већ речено, албанском културном поседу приписују не само исламски, већ и католички и православни сакрални објекти.

„Историја цркве Свете Премте одражава историјску стварност кроз коју је прошло становништво у коме је настала и опстала. Био је то

паганski храм, који је касније претворен у цркву. Доживела је превирања поделе хришћанства, на православно и католичко, и остала једно време православна. Најездом Немањића њено свештенство је насилно протерано, а српско свештенство постављено. Црква Свете Петке радила је и за време османске владавине, опстајући све до година када је претворена у џамију."
[Nga historia e Kishës së Shën Premtes pasqyrohet realiteti historik nëpër të cilën kaloi popullata ku u krijua dhe mbijetoi. Ishte tempull pagan, që më pas u shndërrua në kishë. Përjetoi katrahurë me ndarjen e krishterimit, në atë ortodoks e katolik, dhe një kohë mbeti ortodokse. Me pushtimin nga Nemanjidët, me dhunë u përzu kleri i saj, duke u instaluar kleri serb. Kisha e Shën Premtes veproi edhe në kohën e dominimit osman, duke i mbijetuar kohës deri në vitet kur u shndërrua në xhami] (Muhadri 2021).

Навод изнад, а и наредни, указују на још једну важну албанску тезу која прожима све написе албанских аутора на које се у овде анализираним текстовима изјава реферира – освајачки, присвајачки и угњетавалачки карактер српске владавине на овим просторима.
„Закључно, можемо рећи да је материјална култура народа Арбера дуго била плен странаца, посебно Срба. На територији Косова током средњег века коегзистирали су многи споменици католичког, православног и словенског хришћанског култа, служећи народу Арберима и осталом локалном становништву. У време Немањића, Српска православна црква је присвојила старе илирско-арберске цркве, градећи их или обнављајући од 13. века."
[Në përfundim, mund të themi se kultura materiale e arbërve që prej kohësh ishte pre e të huajve, në veçanti e serbëve. Në trevën e Kosovës gjatë mesjetës kanë bashkëjetuar shumë monumente të kultit të krishterë katolik, ortodoks dhe sllave që shërbyen për arbrit dhe për popullatën tjetër të këtushme. Gjatë kohës së Nemanjiqëve kisha ortodokse-serbe përvetësoi kisha të moçme iliro-arbërore, ndërtoi apo rindërtoi mbi to që nga shekulli XIII] (Muhadri 2021).

Како би се показало да није реч тек о пукој научној конструкцији, истинитост горенаведене тезе потврђује се, *стратегијом легитимације митопоезом*. Реч је о навођењу фрагмената наративних структура о прошлости испуњеној доказима о великој популарности овог наводног илирског божанства у албанском народу све три конфесије.

„Крајем 16. и почетком 17. века Ф. Кордињано је на територији данашње Албаније, међу 275 других католичких цркава, идентификовао 38 цркава посвећених Светој Премти. Из ових података се види да је света Премта била једна од најомиљенијих богиња међу Албанцима католичке вероисповести. Светој Премти на Косову посвећене су католичке цркве у Приштини, Ромаји и Шеђечу у Хасу, у Рачи у Ђаковици (Црква у Урошевцу), Мушникову, Дреснику у Клини, Кијеву, Цераји у Лепосавићу и Дунаву у Гњилану." [Në fund të shekulli XVI dhe në nismë të shekullit XVII, F. Cordignano evidentoi në territorin e Shqipërisë së sotme 38 kisha të përkushtuara Shën Premtes, në mesin e 275 kishave të tjera katolike. Nga kjo e dhënë shihet se Shën Premtja ishte njëra ndër hyjneshat më të preferuara edhe ndër shqiptarë e besimit katolik. Shën Premtes në Kosovë i janë përkushtuar kisha katolike në Prishtinë, Romajë dhe Shëgjeç të Hasit, në Raç të Gjakovës (Kisha e Ferizëve), Mushnikovë, Dresnik të Klinës, Kijevë, Carajë të Leposaviqit dhe Dunav të Gjilanit] (Muhadri 2021).

Навођење низа имена поменутих цркава посвећених наводном божанству Светој Премти, заокружено је причом о једној од њих, у чијем су дворишту сахрањивани католички верници села Дедај. Када је, наводно, по налогу Реш паше ђаковачког од камена ове цркве сагрђен мост, који се данас зове „Шна Премта мост", кип свете Премте од Рамаје (Shën Premtes e Ramajës) пренет је у заштићеније подручје.

Закључак да „изнети подаци онемогућавају потврду анахроне истине да црква Свете Премте припада само једној етничкој групи, српској" [Të dhënat e parashtruara pamundësojnë njëmendësinë

anakronike se Kisha e Shën Premtes i takon vetëm një etniteti, atij serb] (Muhadri 2021), крајње је смерање свих горе анализираних дискурзивних „маневара" *стратегије континуирања* и *стратегије избегавања*. Заједно са осталим, у прилогу раније изнетим псеудонаучним тврдњама о појави и историјском трајању Албанаца свих трију вероисповести на простору Косова и Метохије, ова тврдња пружа пожељне ослонце тези о етничком континуитету Албанаца на овим просторима.

### 2.1.2. Манастир Дечани: храм православних Албанаца на темељима илирско-дарданског храма

У периоду обухваћеном овим истраживањем, Манастир Високи Дечани био је у фокусу пажње локалне и међународне јавности због нагомиланих проблема везаних за њега. То су пре свега изградња магистралног пута кроз специјалну заштићену зону манастира; неврађање манастирског земљишта манастиру, годинама након пресуде Уставног суда (2016) у корист манастира; и доспевање манастира Високи Дечани на листу седам најугроженијих локалитета културног наслеђа у Европи. Сходно томе, овај манастир је, у текстовима јавих изјава који су били предмет наше анализе, и био највише на мети псеудоисторијских интерпретација његовог културно-историјског идентитета.

Изјаве у јавности о Манастиру Високи Дечани више су условљене ситуационим контекстом него оне о другим сакралним споменицима, будући да су се јављале као директна реакција на актуелне догађаје и изјаве међународних званичника и српске стране везане за горенаведене проблеме. Ова чињеница речито говори о томе какве је размере попримила политизација теме српских сакралних споменика на Косову и Метохији, и у којој је екстремној мери она (по)остала одређујућа за албанске јавне дискурсе о њима.

Као један од примера који потврђује горенаведену тезу наводимо реакцију Удружења историчара „Аљи Хадри", у дневнику информативног програма Гласа Америке, на изјаве игумана мана-

стира Дечани поводом проблема нерешеног питања манастирског земљишта.

„Неистина је да манастир Дечани припада српској цркви, већ је манастир Дечани верски храм православних Албанаца, који је обновљен на темељима илирско-дарданског храма" (Kossev.info 2019).

Након именовања игумана манастира „антиалбанским српским свештеником Савом Јањићем", који служи у „албанском православном манастиру Дечани", истиче се да је „овај манастир узурпиран од стране српских освајача још од средњег века" [antishqiptarit Igumenit Sava Janjiqi, i cili shërben në Manastirin ortodoks shqiptar të Deçanit, manastir ky i uzurpuar nga pushtuesit serbë që në periudhën mesjetare] (Koha.net 2019).

Псеудоисторијске тврдње уводе се, дакле, као псеудоаргумент у јавној расправи која нема никакве везе са историјском проблематиком, како би се албанским „историјским правом" легитимизовало непоштовање пресуде Уставног суда у корист манастира. По истом принципу, обраћајући се отвореним писмом премијеру Хотију, са захтевом да не прихвати тему манастира Дечани током преговора у Бриселу, ови (псеудо)историчари су истакли: „(…) манастир Дечани је културно и духовно наслеђе косовских Албанаца. Саградили су га Албанци и то на албанској земљи. На овом месту служиле су читаве генерације албанских свештеника. Дакле, Манастир Дечани је наша културна вредност" [I nderuar Kryeministër Hoti, Manastiri i Deçanit është trashëgimi kulturore e shpirtërore e shqiptarëve të Kosovës. Ai është ndërtuar nga shqiptarët dhe në tokë shqiptare. Në këtë vend, kanë shërbyer gjenerata të tera priftërinj shqiptarë. Pra, Manastiri i Deçanit është vlere e jona kulturore] (Telegrafi.com 2020).

Упућујући премијеру исти захтев, председник Лиге историчара Дечана Имерај саопштио је да се у околини манастира налазе историјски трагови његовог албанског порекла, повезујући ову

чињеницу са забраном изградње пута у заштићеној зони манастира, иако је општепозната чињеница да ова забрана произлази из Закона о специјалним заштићеним зонама који је саставни део законодавства такозване државе Косово.

„Манастир стога не дозвољава не само пут[92] већ и археолошка ископавања која се налазе у његовој близини" [Manastiri prandaj nuk lejon jo vetëm rrugën por as gërmimet arkeologjike që ndodhen në afërsi të tij] (Telegrafi.com 2020a); „светском баштином назван манастир Дечани који смо сами изградили и сачували" (Kossev.info. 2021b).

У основи аргументације везане за научно неутемељене тврдње о албанском културно-историјском идентитету манастира Дечани и албанском „историјском праву" на њега, могу се уочити две кључне псеудоисторијске тезе. Према првој тези, главна улога у подизању и украшавању овог манастира припада градитељима албанског порекла. Друга теза везана је за заштиту коју је манастиру током историје пружао управо албански народ католичке, православне, па чак и муслиманске вероисповести.

Првонаведену псеудонаучну тезу налазимо у делу приштинског аутора Дранћолија, честе референце у албанским изјавама за јавност заснованим на ревизионистичким интерпретацијама српског културног наслеђа. Логиком грубих историјских фалсификата, фра Вита, фрањевац из Котора, постао је Албанац дом Вита Чучи

[92] Поводом теме пута, наилазимо на веома сличну тезу у још једном напису, с тим што су у њему „историјски трагови" конкретизовани у виду стена у околини манастира које „крију" кулу и замак Ћелије – древно илирско насеље албанских предака. „'Кула Ћелија' је током протеклих векова имала много различитих имена, према нестварним апетитима освајача, предвођених сада особљем дечанског манастира, са Јањићем на челу, где је сваки од њих имао за циљ да преко ових старих објеката верског култа, покаже своју старину и превласт у овим просторима" [„Kulla e Qelisë" gjatë shekujve të kaluar pati shumë emërtime të ndryshme sipas apetiteve jo të vërteta të pushtuesve në kryen me stafin e Manastirin të Deçanit në krye me Janjiqin, ku secilit prej tyre synonte që nëpërmjet këtyre objekteve të vjetra të kultit fetar, të tregonin lashtësinë dhe dominimin e tyre në këto troje] (Hasanramaj 2020).

(Кучи), а Михоје (Миха) из Бара – Албанац Михо Тивараси (Томић и Живковић 2023, 385, 388). Ову бесмислену тврдњу о натпису са наводним албанским именом „дом Вите" на јужном порталу дечанског католикона – такође честом аргументу псеудоисторијских тврдњи везаних за манастир Дечане – побија елементарна чињеница да је дати натпис исписан „ћириличним словима на средњовековном српском језику" (385).

Без обзира на лаку оспоривост горенаведене тезе, налазимо је у бројним јавним албанским изјавама. Чак је и косовски министар спољних послова Бећет Пацоли, током свог говора у Бечу изјавио пред европским министрима да „цркве на Косову нису само српске, већ српске и албанске" [kishat në Kosovë nuk janë vetëm serbe, por serbe dhe shqiptare] и да за цркву у Дечанима постоје докази да су је заједно изградили Срби и Албанци [për kishën në Deçan, ka dëshmi se është ndërtuar së bashku nga serbët dhe shqiptarët] (Kohaislame 2018).[93]

Сличне тврдње у заоштренијем облику налазимо и у ТВ прилогу индикативног назива „Како су Срби крали албанску историју". У њему наводни људи од струке (један археолог и два историчара) тврде да је од великог броја старих српских цркава само мали број њих грађен од стране Срба. За потписане српске градитеље, који се иначе ни не помињу у псеудоисторијским изјавама, једноставно се каже да су неки Срби исписивали имена на тим црквама, уз додавање овде већ поменуте, проблематичне тезе да Срби нису имали традицију грађења цркава.[94]

„Манастир Дечани обновљен је у 14. веку у близини ране црквене зграде. Нове радове је извео албански каменорезац, који је био из

[93] Иако ова изјава три месеца претходи периоду обухваћеном нашим истраживањем, навели смо је због контекста исказивања – међународни дипломатски састанак. Ова чињеница упућује на то колики су летитимитет и простор добиле псеудоисторијске тврдње у такозваној држави Косово.

[94] Будући да је садржај овог ТВ прилога имао и енглески превод, у наводима изјава из њега служићемо се енглеским преводом.

Котора, данашње Црне Горе. Звао се Вита Кучи. Овде је радио са многим другим радницима. Овај елемент се тешко може избрисати, јер је уклесан у камену једне од манастирских капија. То показују и архитекте и стручњаци за средњовековну уметност. На пример, манастир Дечани припада романском стилу. То је католички стил. Нема никакве везе са овим. Исто важи и за цркву у Грачаници. Такође, друге познате цркве, попут цркве Арханђела у Призрену, добро су познате. Упркос томе што су трансформисане у српске цркве, њихов основни облик има елементе романске архитектуре, црквене романске уметности, тако да припадају католичкој цркви." [The Decan Monastery was reconstructed in the 14th century near early church building. The new works were made by an Albanian stonemason, who was from Kotor, today's Montenegro. His name was Vita Kuci. He worked here with many other workers. This elememnt can hardly be erased, as it is carved in the stone of one of the monastery gates. This is also shown by architects and medieval art scholars. For example, the Decan Monastery belongs to the Romanesque style. It is a Catholic style. It has nothing to do with this. The same goes to the Gracaniza one. Also, the other known churches, such as the Arhangel Church in Prizren. It is well known. They have the elements dispite being transformed to Serbian churches. Their basic shape has elements of the Romanesque architecture, ecclesiastical Romanesque art, so they belong to the Catholic Church] (Gjurmë Shqiptare 2020).

Како би се манастир Високи Дечани што више издвојио из корпуса српског споменичког наслеђа, у псеудоисторијске тврдње о његовом пореклу и одликама уводе се и нове, измишљене стилске категорије, попут „елемената далматинско-арберијске архитектуре са приморја" [elemente nga ndërtimtaria dalmate - arbërore e ardhur nga bregdeti] (Koha.net 2020a), или реинтерпретирају постојеће – елементи готичког и романички стила као разликовни елементи у односу на православни стил градње.[95]

[95] О синтези западних стилова као специфичној вредности уметности дечанске архитектире већ је било речи у делу послевећеном Манастру Високи Дечани у

„Дечанску цркву пројектово је и надгледао реализацију њеног пројекта албански католички свештеник, брат Вити Куђи из Котора. Црква манастира Дечани је веће дело које чува елементе далматинско-арберског градитељства са приморја. На архитраву јужног портала нартекса налази се и уграви рани натпис арберског архитекте дом Вите Куђија, који је заједно са 18 вајара и клесара изградио цркву манастира Дечани, пише Јаҳја Дранчоли у књизи „Религија на Косову у средњем веку."
[Kishën e Deçanit e ka projektuar dhe e ka mbikëqyrur zbatimi i projektit të priftit katolik shqiptar frati Vita Kuqi nga Kotorri. Kisha e Manastirit të Deçanit është vepër më e madhe që ruan elemente nga ndërtimtaria dalmate - arbërore e ardhur nga bregdeti. Në arkitraun e portalit jugor të narteksit gjendet edhe mbishkrimi i gdhendur i arkitektit arbëror dom Vita Kuqi, i cili së bashku me 18 skulptorë e gurskalitës ndërtoi Kishën e Manastirit të Deçanit, shkruan Jahja Drançolli në librin, „Feja në Kosovë gjatë mesjetës"] (Koha.net 2020a).

„Српска православна црква је институционализовала манастир Дечане. Сам градитељ цркве Вито Куки – радни архитекта из Котора, унео је дух романичког стила" [Kisha ortodokse serbe e institucionalizoi Manastirin e Deçanit. Vet ndërtuesi i kishës, Vitia Kuqi – një arkitekt punëtor prej Kotorit e ka sjellë frymën e stilit romanik] (Reporteri.net 2020b).

„Што се тиче културне тачке гледишта, у периоду од осам година, његова изградња је рађена у готичком и романичком стилу, који се разликује од осталих православних стилова [Sa i përket

оквиру потпоглавља „Српске светиње на Косову и Метохији као идентитетска упоришта", али није на одмет потсетити се овде да је тај нови, синтетички стилски израз био последица програмског опредељења Стефана Немање да своје позније задужбине заодене романичком одором и тиме приближи западноевропској архитектури. Тако је национална црква, заснована на византијском градитељском програму и структури са романичком спољном обрадом, одражавала окренутост ондашње Србије источнохришћанској духовној заједници и уједно отвореној према тековинама уметности Запада (Тодић и Чанак-Медић 2005, 175 ).

këndvështrimit kulturor, për një periudhë tetë vjeçare, ndërtimi i tij është bërë me stilin gotik dhe romanik, që dallon nga stilet e tjera ortodokse] (...) Манастир Дечани има још једну конотацију која се ретко помиње, јер је овај крај био ван утицаја манастира Рашка. С правом можемо рећи да у смислу историје уметности манастир Дечани припада далматинско-арберијској школи" [Manastiri i Deçanit ka konotacion tjetër që rrallë herë përmendet, sepse kjo zonë ishte jashtë ndikimit të Manastireve të Rashës. Mund të themi me plotë të drejtë se në aspektin e historisë së artit, Manastiri i Deçanit i takon shkollës arbërore dalmatine](Telegrafi.com 2022).

Када је реч о другој горенаведеној базичној тези, према којој се припадност манастира Дечани изводи из података о томе да му је током историје заштиту пружао управо албански народ, њено пласирање треба посматрати кроз употребу *стратегије сингуларизације*. Њеним коришћењем у комбинацији са *стратегијом легитимације митопоезом*, инсистира се на позитивној националној јединствености Албанаца, односно на позитивности албанског модалног карактера кога је у прошлости одликовао заштитнички однос према светињама, чак онда када су их Срби узурпирали и променили им идентитет.

„(...) грађани Дечана су поштовали и поштоваће манастир Дечане јер је он главна вредност овог града у погледу историјског, културног, верског наслеђа које смо чували традицијом и вековима"
[(…) qytetarët e Deçanit e kanë respektuar dhe do ta respektojnë Manastirin e Deçanit sepse është një vlerë e shtuar dhe është vlera kryesore e këtij qyteti në aspektin e trashëgimisë historike, kulturore, fetare e që ne vet e kemi mbrojtur me traditë e me shekuj] (Koha.net 2019b).

„Албанци нису штитили цркве зато што су биле српске, односи са Србима су добро знани, али колективни менталитет Албанаца, њихова колективна свест била је повезана с тим грађевинама, иако су прихватили ислам. Штитећи цркве, ризикујући чак и животе, Албанци су доприносили заштити традиције, које су потпуно били

свесни. Тако је Руста фамилија у Дечанима штитила манастир Дечане и цркву, а фамилија Ругова у пећким планинама, штитила Пећку патријаршију"
[Albanians weren't protecting chuches because they were Serbian. The relations between Serbians and Albanians are well known. We can say with certainty that the collective mentality of Albanians, although they had accepted Islam, their collective conscience was tide to those monuments. By protecting chirches, by even risking their lives…Albanians contributed to the preservation of a tradition, about which they were fully aware. Thus, certain families, , such as Rusta family in Decan, or the other families in Rugova, the Peja mountins…they have protected the Peja Patriarchate. The Rusta family has protected the Decan Monestery, the church] (Gjurmë Shqiptare 2020).

„(...) традиција заштите цркава од стране Арбера-Албанаца није била случајна, у овом чину видели су и заштиту вредности сопствених објеката које су други присвојили у одређеним историјским околностима" [(...) se tradita e mbrojtjes së kishave nga arbritshqiptarët nuk ishte e rastësishme, ata në këtë akt shihnin mbrojtjen edhe të vlerave të objekteve të veta te përvetësuara nga të tjerët në rrethana të caktuara historike] (Koha.net 2020a).

„На почетку изградње било је притужби на раднике, а и да се мештани опиру због присвајања њихове цркве. Јер је постојала и друга црква" [Në fillim të ndërtimit ka pasur ankesa ndaj atyre punëtorëve se banorët vendas po rezistojnë për shkak të përvetësimit të kishës së tyre. Sepse aty ka qenë edhe një kishë tjetër] (...) Манастир Дечани је културно наслеђе Косова, а не Срба" [Manastiri i Deçanit është trashëgimi kulturore e Kosovës dhe jo e serbëve] (Reporteri.net 2020b).

Из једног релативно маргиналног историјског факта – као што је формирање институције црквених војвода ради организовања заштите локалних православних светиња, које су сачињавали и неки угледнији Албанци – развија се аргументација за тако

смелу тврдњу да је манастир Високи Дечани православни храм косовских Албанаца. Осим тога, као што је Батаковић (1989) показао у својој студији, институција војводства, бар када је у питању манастир Високи Дечани била је нужно зло које је манастирско братство морало да прихвати како би уопште опстало у непријатељској средини окружено арбанашким разбојништвом и под сталним нападима. Може се рећи да је арбанашка заштита била нека врста рекетирања манастира од стране једног фиса, како би манастир био штићен од разбојништва другог. О цени такве „заштите" довољно говори чињеница да је манастир плаћајући и „заштиту и „крвнину" западао у такве дугове који су морали бити решавани иницијативом влада и дипломатије. О томе је доста већ речено у потпоглављу у оквиру уводних разматрања посвећеном манастиру Високи Дечани.

### 2.1.3. Црква Светог Николе као католичка катедрала

У претходним деловима овог потпоглавља, у којима смо се бавили албанским изјавама везаним за културно-историјски идентитет Манастира Високи Дечани и Цркву Богородица Љевишка, *деконструктивно-дискредитујуће стратегије* разматране су у повезаности са, њима комплементарним *конструктивно-перпетуирајућим стратегијама* континуирања такозваног „косовског идентитета". У наставку текста, сходно потребама анализе албанских изјава везаних за Цркву Светог Николе у Новом Брду, аналитички фокус биће пре свега на деконструктивно-дискредитујућим стратегијама и њиховим ефектима. Ова врста раздвајања само је условно спроводљива, јер је у случајевима тумачења вербалног присвајања српских споменика тешко раздвојити деконструктивно-дискредитујуће стратегије од стратегија континуирања, односно конструисања албанске историје и такозваног „косовског културног наслеђа", као руководећег циља.

Као што је већ примећено, у изјавама везаним за историјат српских сакралних споменика, у оквиру маргинализације улоге

српских владара – ктитора датих манастира и цркава, наглашавана је наводна негативна, освајачка и „присвајачка" димензија њихових подухвата, уз потпуно минимизирање или оспоравање обновитељске и ктиторске улоге. *Стратегија омаловажавања* представља корак даље у односу на ову *стратегију негативног представљања*.

Један од начина омаловажавања српског идентитета на Косову и Метохији јесте оспоравање званично прихваћене српске историје везане за ову територију и њену културну баштину. Тако се, у светској науци прихваћени налази српских историографских и археолошких истраживања српских сакралних споменика на Косову и Метохији, квалификују као инструменти прикривања и фалсификовања историјских истина у служби наводне српске хегемонистичке и шовинистичке политике. Овде је заправо реч о комбинацији *стратегије омаловажавања* са *стратегијом инверзије улога жртве и починиоца*, јер је оно што се критикује код другог истовремено и оно што се том истом и ради.

Реагујући на основане критике српских званичника везане за одржавање мисе на остацима православне Цркве Светог Николе, као и за присвајање Новог Брда као албанског средњовековног градског и рударског средишта, вршилац дужности заменика премијера Косова Енвер Хоџај упутио је у јавност изјаве чији се садржај може узети као дословна илустрација примене горепоменутих стратегија.

„Поред светски признатих шовинистичких пројеката Срба, већ је позната једна од најстаријих српских професија и једна од политичких и националних мисија – фалсификовање историје! Када су вам недостајали компетентни људи из области историје, нашли сте неке осредње историчаре који су се ставили у службу тадашње политике и шовинистичких и експанзионистичких идеја" [Përveç projekteve të njohura botërisht shoveniste të serbëve, i njohur tashmë është edhe njëri ndër profesionet më të vjetra serbe dhe një nga misionet politike e kombëtare – falsifikimi i historisë! Atëherë kur ju kanë

munguar njerëzit kompetentë në fushën e historisë ata kanë gjetur ca historianë mediokër që i kanë vënë në shërbim të politikës së ditës dhe ideve shoviniste e ekspansioniste] (Ekonomija online 2019).

„Српска опсесија присвајањем свега учинила ју је узроком толиких ратова и сукоба на Балкану! Српска политика у својим играма против косовских Албанаца често је укључивала људе из науке, манипулишући чињеницама. Не мислим да смо у 14. и 15. веку, када датира Новобрдска црква, имали посла са етаблираним народима, па је њено присвајање као „српске" смешно! Цркве, џамије, други објекти културног, историјског и верског наслеђа Косова припадају Косову и његовим грађанима! Политизација културе, науке, историје, данас је смешна и апсурдна игра коју игра Србија! Косово је свршени чин!"
[Obsesioni i Serbisë për të përvetësuar gjithçka e ka bërë atë shkaktare të sa e sa luftërave e konflikteve në Ballkan! Politika serbe në lojërat e veta karshi shqiptarëve të Kosovës shpesh i ka përfshirë edhe njerëzit e shkencës, duke manipuluar me faktet. S'do mend se në shekullin e 14 e 15 prej kur daton Kisha e Novobërdës nuk kishim të bënim me kombe të krijuara, kështu që përvetësimi i saj si 'serbe' është qesharak! Kishat, xhamitë, objektet tjera të trashëgimisë kulturore, historike e fetare të Kosovës i takojnë Kosovës dhe qytetarëve të saj! Politizimi i kulturës, shkencës, historisë, sot, është lojë qesharake e absurde që bën Serbia! Kosova është fakt i kryer!] (Telegrafi.com 2019).

Цео телевизијски прилог посвећен теми наводног српског присвајања албанске историје, о коме је већ било речи, у знаку је екстремне примене *стратегија омаловажавања и дискредитације*. Следећа изјава илуструје смерање читавог његовог садржаја. „Да би легитимисали своје пројекте на Косову, српски историчари и политичари увек су користили велику превару. Присвајање хришћанских култних објеката на Косову, који су чак и данас презентовани као српски од стране националистичке пропаганде – широка је, снажна и толико добро планирана манипулација, да је

чак и међународно мњење пало у њену замку. Данас су ови културни објекти сматрају, промовишу, па чак и штите као српско наслеђе" [The Serbian historians and politicians have always used great deception. The appropriation of Christian cult objects in Kosovo, which even today are presented as Serbian by nationalistic propaganda. This manipulationa was so wide, strong and well palned…that had even international opinion fall onto this trap. Today, this cult objects are considered, promoted, and even protected as Serbian heritage] (Gjurmë Shqiptare 2020).

Према истој логици омаловажавања српског идентитета, Ахтисаријев план тумачи се као легитимизовање наводне српске историографске обмане везане за припадност српског православног наслеђа на Косову и Метохија. „Овај неправедни историјски покушај био је толико успешан да је српска пропаганда утицала на постизање међународног споразума 'Свеобухватни предлог за решење статуса Косова ' (...) где су православни манастири изграђени у средњем веку препознати као заоставштина Српске православне цркве" [Kjo orvatje jo e drejtë historike ka pasur sukses, saqë propaganda serbe ndikoi në marrëveshjen ndërkombëtare e arritur me „Propozimin Gjithëpërfshirës për Zgjidhjen Statusit të Kosovës", (…), që manastiret ortodokse të ndërtuara në mesjetë t'i njihen si trashëgimi Kishës Ortodokse Serbe] (Koha.net 2020a).

Објашњење узрока ове наводне неправде учињене косовским Албанцима Анексом 5. Ахтисаријевог плана, и свих последица исте, у једној од јавних изјава своди се на следеће: „Мислим да закон који је донет врши позитивну дискриминацију улоге цркава. Није дат простор историјском, већ само правном аспекту. Српска православна црква је то знала максимално да искористи" [Mendoj se ai ligj që është bërë e bën një diskriminim pozitiv për rolin e kishave. Nuk i është dhënë hapësirë aspektit historik, por vetëm aspektit juridik. Kisha ortodokse serbe ka ditur ta shfrytëzojë në maksimum këtë gjë] (Reporteri.net 2020b).

Драстичне манифестације примене *стратегије дискредитације* ознака српског идентитета на Косову и Метохији налазимо у изјавама званичника Владе такозваног Косова, којима се отворено поништава српски културно-историјски идентитет Цркве Светог Николе[96] у Новом Брду. Тежини ових вербалних чинова доприносе истовремени физички чинови поништавања српског идентитета. Реч је о свечаном присуству косовских званичника на остацима ове црквене грађевине, поводом конзерваторских радова изведених на њима. Подухватима изведеним на овом српском историјском објекту, његов православни карактер присилно је измењен непрописним и недозвољеним интервенцијама. Ове фалсификаторске акције, под покровитељством Владе тзв. Државе Косово, спровођене су упркос чињеници да је локалитет заштићен Законом о специјалним заштићеним зонама, без икаквог договора са надлежним инстанцама, а уз подршку Амбасаде Немачке.

Говор премијера такозване државе Косово Рамуша Харадинаја, поводом изведених конзерваторских радова на остацима Цркве Светог Николе, очитује здружено дејство *стратегије дискредитације* једног важног маркера српског идентитета и *стратегије позитивног самопрезентовања*, уз истовремено пресупонирање етничког континуитета Албанаца на овим просторима.

Истичући ревидирани албански и католички идентитет ове православне српске цркве, Харадинај је изразио добар осећај поводом подршке једне „пријатељске државе у идентификацији и об-

[96] На сајту косовског министарства културе, омладине и спорта, Црква Светог Николе нетачно је представљена као римокатоличка црква, без икаквог помињања аутентичне историје храма и досадашњих резултата археолошких истраживања. На основу облика грађевине, тврди се и да припада римском стилу. „На основу археолошких истраживања откривено је да је пре него што је катедрала изграђена ту постојала једна мања црква око које су се налазила гробља. Такође, тврди се да су Дубровчани уместо цркве изградили катедралу, уздижући је за метар изнад зидина старе цркве" (Павливић Шарић 2023, 199). О томе погледати и на:https://kossev.info/erp-zabrinuta-zbog-najave-gradnje-na-zasticenom-verskom-lokalitetu/; https://lat.sputnikportal.rs/20190605/crkva-sveti-nikola-novo-brdo-haradinaj-nemci-falsifikat-srbialbanci1120023412.html. Опширније о историографским и археолошким проучавањима Цркве Светог Николе у: Поповић, Бјелић 2018.

нови косовског културног наслеђа", наглашавајући да „артанска катедрала као културно и верско наслеђе" обогаћује идентитет и „доказ је суживота у овим областима" (Rakočević 2019).

Одређујући наводну католичку катедралу[97] као заједничку вредност Немачке и Косова, у време када су постојали трговински односи и друге сарадње, и посебно истичући у вези са њом „вредност суживота на Косову", Харадинај у свој исказ уводи тему албанског порекла.

„На Косову има много заједничких вредности које не деле, већ уједињују, уједињују све оне који су овде живели, али и наше партнере, наше савезнике у прошлости" [Në Kosovë ekzistojnë plot vlera të përbashkëta, pra nuk ndajnë, por janë vlera që bashkojnë, bashkojnë të gjithë ata që kanë jetuar këtu, por edhe partnerët tanë, aleatët tanë në të kaluarën] (Koha.net 2019a).

„(…) Занима нас наше порекло, о томе ко смо били хиљадама година, јер постоји 8000 забележених година, доказа о постојању живота и континуитета на овим земљама. Случај ове катедрале је заједничка вредност са Немачком и тадашњим Косовом, у време када су постојали трговински односи и друге сарадње, али и суживот на Косову" [Kurioz për origjinën tonë, se kush kemi qenë nëpër mijëra vjet, sepse janë 8000 vjet të shënuara, të evidencave të ekzistencës së jetës dhe të një vazhdimësie në këto treva.Rasti i kësaj katedraleje, është vlerë e përbashkët me Gjermaninë dhe Kosovën së atëhershme, në kohën kur ka pasur marrëdhënie tregtare dhe bashkëpunime të tjera, por edhe bashkëjetesë në Kosovë] (Kallxo 2019).

Поништавање идентитета Цркве Светог Николе симболички је довршено вршењем католичке мисе на њеним остацима, поводом свечаног прослављања Дана дијаспоре. У изјавама тим пово-

[97] Катедрални храм значи и да је овде била катедра, седиште, новобрдских митрополита. Није реч о катедрали са значењем католичка црква, као што су они који су вршили радове написали поред рестаурисаних темеља (Kossev.info 2019a).

дом, стратегије дискредитације српског идентитета на Косову и Метохији доведене су до крајњих ефеката. Наводна црква „Светог Колије у Артани" (Kishën e Shën Kollit në Artanë), у изјавама бискупа Дорда Ђерђија окарактерисана је као место које доказује да су Албанци били ту пре него што су и имали религију а потом и да су хришћани. Како је истакао:

„(...) били смо овде пре рођења Христовог, били смо овде чак и пре него што су Османлије дошле са Мухамедом, били смо овде чак и пре него што су дошли Словени. Били смо овде, иако нам је сећање можда избледело, имамо ово камење које доказује да смо и ми веровали, веровали смо у оно што смо чули у Јеванђељу [(…) ne ishim këtu para lindjes së Krishtit, ne ishim këtu edhe para se të vinin otomanet me Muhametin, ne ishim këtu edhe para se të vinin sllavët. Ne ishim këtu, edhe pse memoria jonë ndoshta është fshi, i kemi këta gur që dëshmojnë se ne edhe besonim, besonim në atë që e kemi dëgjuar në Ungjill] (Drita.info 2019).

Повезивање савремених Албанаца са њиховом древношћу, неутемељеном у историјској реалности, као и са јеванђеоским заповестима којих су се наводно држали кроз историју, врхуни одређењем њихове мисије у садашњости: „да се држимо заповести љубави, да бисмо били носиоци мира и помиритељи прошлости са будућношћу" [t'i mbajmë urdhërimet e dashurisë, që të jemi bartës të paqes dhe pajtues të së kaluarës me të ardhmen] (Drita.info 2019).

Ако се осврнемо на скорије ерупције албанских насиља и терора над Србима 1999. и 2004. године, као и на чињеницу да су горенаведене речи изговорене на остацима православне цркве, чији је изворни идентитет поништен у циљу њеног присвајања, безобзирност изговорених неистина, поприма готово циничне димензије. Предумишљај читавог подухвата такође је очит.

*Стратегијом континуирања* кривотворени албански идентитет православне српске цркве Светог Николе доследно се користи као својеврсно сведочанство о наводном дугом историјском трајању Албанаца на овим просторима. Тиме се истовремено

остварује и дискредитовање њеног српског културно-историјског идентитета, што представља корак даље у односу на једноставно пређуткивање аутентичних историјских и археолошких података. Иронично је то што управо у изјавама директора косовског Института за заштиту споменика (Исмета Хајрулахуа) налазимо примере употребе стратегија континуирања и дискредитације, реализоване кривотворењем чињеница.

„Налазимо се у католичкој катедрали за коју имамо опсежну историографију која говори о њеној древности. То је мост између наше садашњости и наше историјске прошлости. Треба да постане трајна традиција, да једном годишње дођете, посветите мису целој дијаспори, мученицима, мученицима нације, којих није мало, хиљаде и хиљаде. Ми као Косовски институт за заштиту споменика, максимално смо посвећени очувању и заштити нашег културног наслеђа" [Është një urëlidhëse mes të tanishmes dhe të kaluarës sonë historike. Ajo që pak më herët u tha, se do të duhej të kthehej në një traditë të vazhdueshme, që njëherë në vit të vini të paktën, të kushtoni meshë gjithë diasporës, martirëve, dëshmorëve të kombit, të cilët nuk janë të paktë, janë me mijëra e mijëra. Ne si Institut i Kosovës për mbrojtjen e monumenteve, angazhohemi në maksimum për ruajtur dhe mbrojtur trashëgiminë tonë kulturore] (Drita.info 2019).

### 2.1.4. Култура и културно наслеђе такозваног Косова

Конструкт такозваног „косовског културног наслеђа", заједно спорном и ненаучном албанском тезом о јединственој култури Косова која стоји у његовој основи, представља важну компоненту културне димензије косовског идентитета који се дискурзивно конструише, (по)држава и репродукује у јавној сфери самопроглашене државе Косово. Релевантан је у том смислу и концепт наводне аутохтоне илирске културе на територији Косова и Метохије, пренете и од стране Албанаца наслеђене у средњем веку, када је

наводно дошло до њеног мешања са српском културом, а затим и са османском.

Идеју о јединственој култури ових простора, односно тезу о немогућности њеног „дељења" „на албанску, српску, османску или неку другу" истакао директор археолошког института такозваног Косова Енвер Реџа (Enver Rexha).

„Ако тако идемо остаћемо без праисторије или антике. Ако кажемо да је ова култура римска, византијска, османска, шта ће да раде са историјом или културом Албанци, Срби, Бошњаци и други. Моје мишљење је, а бавим се историографијом и то највише средњовековном историјом, да је та култура била за све људе који су живели овде. Није битно да ли су Албанци, Срби, Грци, Црногорци, то је била једна култура" (Ćup 2022).

Горенаведена теза, као саставни део албанских јавних дискурса, фигурира у јавној сфери такозваног Косова више од једне деценије. Тако је Енвер Реџа (Enver Rexha) још 2009. а потом и 2014 писао:

„Одбацујући ставове и тенденције које је представила српска историографија, на основу горе наведених података, данас можемо рећи да на Косову имамо споменике хришћанског богослужења који су грађени током времена од антике до данас, и то не само хришћанске, католичке и православне из средњег века, већ и исламске културне споменике којих данас имамо велики број, данас их третирамо као наслеђе локалне културе и они припадају људима и грађанима који живе и делују на Косову, не правећи никакву разлику у културном наслеђу ни у ком погледу. У том смислу, додаћемо и мишљење да је друштвена, интелектуална, институционална и државна обавеза да се споменици културног наслеђа, какви год они били, штите, конзервирају, рестаурирају итд., одржавају у животу, јер припадају материјалној и духовној култури човечанства, у нашем случају локалног становништва Косова и универзалној светској култури."

[Duke i hedhur poshtë qëndrimet dhe tendencat që paraqiten prej historiografisë serbe, nga të dhënat e sipërshënuara, sot mund të themi se,

në Kosovë kemi monumente të kultit të krishterë që janë ndërtuar nëpër kohë që nga antika e deri më sot, dhe jo vetëm ato të krishtera, katolike e ortodokse të mesjetës, por edhe duke vazhduar me monumentet kulturore islame që sot i kemi një numër të madh të tyre, sot i trajtojmë për trashëgimi të kulturës vendëse dhe ato i takojnë popullit dhe qytetarëve që jetojnë dhe veprojnë në Kosovë, pa bërë dallime të trashëgimisë kulturore në asnjë aspekt. Në këtë drejtim do të shtojmë edhe mendimin se, është obligim shoqëror, intelektual, institucional e shtetëror, që monumentet e trashëgimisë kulturore, çfarëdo qofshin ato, të mbrohen, konservohen, restaurohen etj., të mbahen në jetë, sepse i takojnë kulturës materiale dhe shpirtërore të njerëzimit, në rastin tonë popullatës vendëse të Kosovës dhe kulturës universale botërore] (Rexha 2014).

Са становишта историјске и културолошке науке, теза о јединственој косовској култури сматра се потпуно неприхватљивом. Како истиче историчар Јован Алексић, „(...) на Косову и Метохији постоји културно наслеђе различитих заједница, различитих народа који на њему живе. Дакле, постоји српско културно наслеђе, албанско културно наслеђе, османско, односно, турско културно наслеђе, горанско културно наслеђе, бошњачко, односно, муслиманско културно наслеђе, постоји културно наслеђе некадашње Византије, постоји античко културно наслеђе, дакле, наслеђе Старога Рима. Тако да, у том погледу не постоји јединствено, аутентично, објективно посматрано целовито косовско културно наслеђе" (Ćup 2022). Инсистирање на овој ненаучној тези, које очитују јавне изјаве косовских историчара, показују до које мере политички императиви удаљавају албанске јавне дискурсе о културном наслеђу на територији Косова и Метохије од упоришта у науци и историјској реалности.

Покушаји да се научно неодржив концепт косовске културе утемељи на некаквој аргументацији неретко се у јавним албанским изјавама своди на пресупонирање одбацивања научно неспорних чињеница везаних за српску историју и културно наслеђе на простору Косова и Метохије као нечег саморазумљивог и готово

нужног. Тиме се ненаучни историјски ревизионизам албанске стране афирмише, *стратегијом инверзије улога жртве и починиоца*. Пример за то налазимо у критици перцепције српског културног наслеђа у Ахтисаријевом плану, историчара Мухадрија.

„Мислим да су историјски документи занемарени. Наше делегације у дебатама са међународном заједницом увек разговарају о компромису и коначном циљу, а идући ка компромисима, ови историјски документи нису дошли до изражаја у погледу средњовековног културног наслеђа на Косову. Не кажемо да они не припадају српском становништву Косова, али не можемо рећи да су део српског православног наслеђа. Грађевине су изграђене на Косову и становништво на Косову је обављало своје обреде. Историја показује да је на Косову постојало православно становништво. Познато је да су ови манастири, институционално, сачувани од стране становништва из различитих породица. Овај део, ово средњовековно наслеђе, треба посматрати као косовско, треба га представити као косовско наслеђе"
[Unë mendoj se janë anashkaluar dokumentet historike. Delegacionet tona në debate me bashkësinë ndërkombëtare gjithherë po flitet për kompromis e një qëllim final, e duke shkuar nga kompromiset këto dokumentet historike s'kanë ardhur në pah sa duhet sa i përket trashëgimisë kulturore mesjetare në Kosovë. S'po themi se s'janë të popullatës serbe të Kosovës, por s'mund të themi se janë pjesë e trashëgimisë ortodokse serbe. Ndërtimet janë bërë në Kosovë dhe popullata në Kosovë ka kryer ritet e veta. Në Kosovë historia tregon se ka pas popullatë ortodokse. Është njohur që këto manastire, në mënyrë institucionale, janë ruajtur nga popullata nga familjet e ndryshme. Kjo pjesë, kjo trashëgimi mesjetare duhet të shihet si e Kosovës, duhet të prezantohet si trashëgimi e Kosovës] (Kosovaime.net 2020).

Као разумно решење поменутог „превида" у Ахтисаријевом плану, Мухадри види „историјску процену" српских споменика током преговора Косова и Србије, „како би се сензибили-

зирала јавност, како домаћа тако и страна, да се суочи са историјским питањима" [arsyeshme që të bëjë vlerësimin historik rreth këtyre monumenteve në kohën e negociatave mes Kosovës e Serbisë me qëllim që opinioni të sensibilizohet, si vendor edhe ai i huaj, që të përballen me çështjet historike] (Kosovaime.net 2020).

У изјавама косовских званичника, концепт косовског културног наслеђа фигурира, дакле, као појам неспорног садржаја. Насупрот њему, појам српског културног наслеђа избачен је из употребе, или боље рећи проказан у јавним дискурсима такозваног Косова. Сваки његов помен у званичној комуникацији изазива узбуну у косовској јавности. Пракса параноичног реаговања на сваки јавни помен српске културне баштине на Косову и Метохији, своју драстичну манифестацију добила је у протестној ноти косовске министарке спољних послова Харадинај Стубла, упућеној Европској комисији.

Бурну реакцију премијерке узроковала је појава књиге „The Christian heritage of Kosovo and Metohija – The historical and spiritual heartland of the Serbia". Она се нашла на столу, током састанка комесара ЕУ за проширење и суседство Оливера Вархељија и председника Србије, у Бриселу, јула 2020. године, и тако постала део фотографија са састанка које је Вархељи приказао у јавности.

Искази албанске премијерке примери су екстремне политизације теме културног наслеђа. У њеним изјавама панично се брани конструкт културне димензије такозваног „косовског идентитета", уз истовремено афирмисање његове политичке димензије, што је реализовано коришћењем *стратегије позитивне самопрезентације и негативне презентације Другог*, уз аргументацију засновану на *топосу претње*, *топосу катастрофе* и *топосу историје*.

У премијеркиној вербалној ноти, поменута публикација посвећена српском хришћанском наслеђу на Косову и Метохији оквалификована је као „књига која промовише етничку мржњу са увредљивим садржајем и неприхватљивим називом за Косово" (Kosovo online.com 2020f). За њу, дакле, наведена негативна својст-

ва имају саме по себи чињенице везане за културно-историјски идентитет српске баштине на Косову и Метохији.

Истичући да је такозвана држава Косово надалеко позната „по свом мултиетничком карактеру, толеранцији и међурелигијској хармонији", као и пружању проширених права и снажне заштите свим етничким и верским заједницама које живе на Косову, министарка је нагласила да књига има супротну мисију „да подстиче мржњу и да се злоупотреби од стране машинерије српске пропаганде против независности и суверенитета Косова" (Kosovo online.com 2020f).

У наставку изјаве премијерка је своје негативно квалификовање српске стране поентирала историјским реминисценцијама:

„Док управо обнављамо напоре за последње фазе дијалога са Србијом, снажно осуђујемо промоцију пропагандног материјала који је намерно приказан током састанка Вархељија са Вучићем. Таква пропаганда уопште не доприноси процесу помирења, већ служи само да би се негирали злочини Србије и да рехабилитује идеологе машинерије за ратне злочине који су подржавани и оркестрирани од највиших власти у Београду" (Kosovo online.com 2020e).

Како је премијерка истакла, „намерно излагање шовинистичких књига више је од дипломатског скандала" (Kosovo online.com 2020f), од провокације и од пристрасности, „са намерним приказивањем шовинистичких књига, са именима која су пројекција етничког чишћења и територијалних претензија према сада већ независним и сувереним државама" (Kosovo online.com 2020f).

Употребом *топоса претње и топоса катасрофе*, појава дотичне књиге, именована је као „дезинформациона кампања" која је, прерастајући својим злоделом конкретну ситуацију, „постала претња регионалној стабилности и миру на Западном Балкану" (Kosovo online.com 2020e).

Пренаглашену и параноичну реакцију на наводно намерно излагање дотичне књиге налазимо и у изјави приштинског историчара, у чијој су аргументацији њене опасности такође ангажовани

*топос претње* и *топос катастрофе*. У овој изјави не само што се истиче то да је реч о „политичком скандалу" већ се и тврди да се „европски комесар појављује као подршка српске тезе о културној баштини Косова и, штавише, сутра би могао да изнесе конкретне идеје попут добро познатих као 'Ахтисари плус'; 'нужне горке компромисе за косовску страну' и друге, које очигледно могу политички да осмисле свакакве врсте стандарда теоријски и практично непознате у политичкој основи Европске уније, представљајући их као '*sui generis*' или као решење '*modus vivendi*'."
[… jo vetëm se është skandal politik, por komisionari evropian shfaqet përkrah tezës serbe për trashëgiminë kulturore të Kosovës dhe, për më tepër, nesër mund të shpërfaqë ide konkrete, të tilla të njohura: „Atisaari plus"; „të domosdoshme kompromise të hidhura nga pala kosovare" e të tjera, që qartë politikisht mund të konceptojnë lloj-lloj standardesh të panjohura teorikisht e praktikisht në bazamentin politik të Bashkimit Evropian, duke e paraqitur këtë vetëm „*sui generis*" apo si zgjidhje „*modus vivendi*"] (Koha.net 2020a).

И премијеркина и историчарева изјава, иако у бити апсурдне, добијају смисао неке врсте нехотичне потврде опстајања и важности српског идентитета на Косову и Метохији. Примери прекомерне негативне реакције на сваку његову ознаку и манифестацију, као и аутоматизам његовог негирања у тим реакцијама, наводе на закључак да, ма колико био деконструисан албанским јавним дискурсима, он је стваран и одређујући како за Србе тако и за Албанце.

У јавним албанским изјавама о српским сакралним споменицима на Косову и Метохији често се као аргумент за различите присвајачке тврдње и тежње користи теза о измењеним околностима. Неретко је у питању *стратегија дисконтинуирања* која се заснива на истицању разлике некад– сад.

За пример коришћења *стратегије дисконтинуирања* са циљем образлагања присвајачких тежњи везаних за српске светиње, узети су изводи из текста званичног писма такозваног косовског државног врха упућеног Унеску. Коришћењем *топоса*

*измењених околности* и *топоса надређеног циља* као аргументационих схема, у писму се образлаже захтев да се у својству државне странке одговорне за српске сакралне споменике на Косову и Метохији уместо Србије региструје такозвана Република Косово. „Данас имамо нову чињеничну стварност, крајња одговорност за заштиту свих добара културног наслеђа, укључујући и четири предметна споменика, припада државним институцијама Косова. Иако је Србија наведена као држава – странка на листи светске баштине за ова четири споменика о којима је реч, нема стварну или законску контролу над њима, те сходно томе не може да испуни своје обавезе према Унеску. У име три државне институције Косова желимо да вас уверимо да ћемо се, као и до сада, као и у будућности, залагати за заштиту, промоцију и развој манастира Дечани, Пећку Патријаршију, манастир Грачаницу, Цркву Свете Петке у Призрену и све православне цркве и манастире на Косову. Из тог разлога, судећи према чињеничној стварности, тражимо да започнете процес промене државне странке одговорне за ове споменике, уклањања Србије и стављања Косова у ову одговорност" (Kossev.info. 2021c).

„Имамо неопходну спремност, капацитет и вољу да преузмемо додатне међународне одговорности у вези са овим споменицима. Интензивно радимо на заштити и развоју добара културне баштине у нашој земљи поштујући пуна права и интересе свих заједница, посебно мањинских" (Kossev.info. 2021c).

На крају овог дела рада потребно је скренути пажњу на важност коју међу средствима језичке реализације *стратегије континуирања* и *стратегије дискредитације* културно-историјског идентитета српских сакралних споменика има *номинациона стратегија*. Њоме се остварује систематско избегавање употребе етнонима „српски" у именовању српске културне баштине, коришћењем религионима „православни", или присвојних придевских конструкција „од етничке мањине", а наилазимо и на синтагму „православни сакрални објекти које су Словени заузели и узурпирали". У овде

издвојеном примеру, дата синтагма употребљена је за именовање српских сакралних споменика на Косову и Метохији, у контексту помена њихове појаве у преговорима између такозваног Косова и Србије као тачке коначног споразума [(...) kjo ngase tashme po flitet se në njërën nga pikat e marrëveshjes përfundimtare në mes të Kosovës dhe Serbisë do të jenë edhe objektet sakrale ortodokse të okupuara dhe uzurpuara nga sllavët] (Insajderi.org 2020).

У опису средњовековних српских светиња, како у историографским текстовима приштинских аутора тако и на сајту Министарства културе и спорта самопроглашене државе Косово, придев „српски" не стоји уз имена њихових ктитора – владара и архиепископа – који се помињу искључиво у улози „обновитеља" албанских старина. Династија Немањића наводи се без ознака српског етничког идентитета и државности. Још екстремнији пример примене ове стратегије налазимо у појави преименовања српских цркава чији се идентитет кривотвори. Тако Црква Светог Николе у Новом Брду постаје католичка катедрала „Светог Колије", или „артанска катедрала", у складу са преименовањем средњовековног српског градског и рударског центра Ново Брдо у „Артану" (од албанске речи злато). Томе треба додати и манипулисања у тумачењу порекла и редоследа промена назива Цркве Богородица Љевишка, током различитих фаза њеног постојања, у циљу њеног повезивања са наводним албанским предачким божанством.

У избору навода из анализираних текстова албанских изјава, који су се нашли у овој књизи као илустрација увида везаних за коришћене стратегије и схеме аргументације, руководили смо се и резултатима анализе стратегије предикације. Реч је о приписивању одговарајућих својстава и карактеристика српским светињама, у језичкој форми имплицитних или експлицитних предиката, које подржавају жељене дискурзивне репрезентације њиховог порекла и историје у датим албанским јавним изјавама.

## 2.2. Безбедност, права и закони

Условљеност стања безбедности и степена заштићености српских сакралних споменика на Косову и Метохији, као и верских и имовинских права њиховог власника – СПЦ, од подухвата институција самопроглашене државе Косово саморазумљива је чињеница. Ова проблематика представља главни садржај друге дискурзивне макротеме нашег истраживања. Теме заштите безбедности српских сакралних споменика и заштите права СПЦ, као и закона којима је ова заштита регулисана повезане су у једну макротему јер их обједињује оквир институционалног ангажовања самопроглашене државе Косово на овом пољу. У вези са сваком од наведених тема (безбедност, права и закони) разматрани су начини на које је репрезентовано проблематично деловање надлежних институција, односно негирана одговорност или аргументоване тезе у прилог одбрани њихових одлука и поступања.

Како бисмо аналитички сагледали дискурзивне репрезентације ове проблематике у албанским јавим изјавама чији су текстови одабрани за анализу, ову макротему разложили смо на три теме, према централним ситуацијама које су генерисале расправе у јавној сфери. Овде анализиране изјаве косовских званичника, политичара и публицистички експонираних (псеудо)историчара, везане за три горенаведене теме односе се на два од три главна случаја флагрантног кршења закона самопроглашене „Републике Косово" којима се гарантује безбедност српских сакралних споменика и заштита верских и имовинских права припадника СПЦ. Реч је о законима насталим на основу одредби прописаних Анексом 5, „Свеобухватног предлога споразума о статусу Косова", тзв. Ахтисаријевим планом.

Први случај непоштовања законских прописа из Анекса 5 Ахтисаријевог плана јесте изградња магистралног пута у непосредној близини Манастира Високи Дечани, упркос ранијим договорима са управом манастира да пут буде или другачијих размера (локални пут) или да се на његовој деоници близу манастира изгра-

ди заобилазница (решење договорено 2014. године са тадашњим премијером Хашимом Тачијем). Изградња овог пута у директној је колизији са Законом о специјалним заштићеним зонама којим се у околини манастира забрањују подухвати ове врсте.

Други случај непоштовања горепоменутих закона представља истрајавање локалних институција у неспровођењу одлуке Уставног суда самопроглашене „државе Косово" од 2016. године, о враћању земљишта Манастиру Високи Дечани, након вишегодишњег правног спора.[98] Током читавог периода обухваћеног нашим истраживањем (2019–2022) овај проблем није решен, упркос бројним међународним притисцима.[99]

Трећи случај огрешења о законе из Ахтисаријевог плана везан је за кршење верских права припадника СПЦ. Наиме, одржавање спасовданске литургије у Храму Христа Спаситеља у Приштини 2021. године изазвало је бурно негодовање представника привремених власти на Косову и Метохији, као и албанске јавности. Наредне године одржавање је забрањено, односно спречено. Текстови албанских јавних изјава везаних за (не)одржавање литургије у храму Христа Спаситеља анализирани су, међутим, у оквиру треће дискурзивне макротеме, а налази њихове анализе представљени у наредном делу овог поглавља. Овакав избор

[98] Спорне парцеле представљају део манастирског имања који је 1946. године национализован, а у процесу реституције 1997. враћен манастиру од стране Владе Србије. Након рата, на интервенцију УНМИК-а, спор око власништва над земљиштем упућен је суду. Одлуком из 2012. Врховни суд Косова пресудио је у корист манастира, али је због притиска јавности Апелационо веће Врховног суда 2015. укинуло ову пресуду и одлучило да Врховни суд није надлежан, те је предмет враћен на поновно суђење Основном суду. СПЦ се потом обратила Уставном суду Косова који је 2016. потврдио првобитну одлуку да земљиште припада манастиру, као коначну и обавезујућу.

[99] Како сазнајемо из изјаве за јавност Епархије рашко-призренске, марта 2023. године, спорно земљиште је коначно уписано у катастар као посед Манастира Високи Дечани. Имајући у виду да је самопроглашена „Република Косово" остварила низ политичких успеха на путу постизања чланства у међународим организацијама Европске заједнице, као и у парламенту НАТО-а, са великим изгледима да постане чланица Уједињених нација, постаје јасно какав је политички улог представљало коначно извршење ове одлуке Уставног суда.

условљен је значењем тумачених текстова о датој теми, као и смислом историјских референирања у истим, који су одговарајуће тумачење добили у оквиру разматрања конфронтирајућих репрезентација самопроглашене државе Косово и СПЦ.

Као логична последица горенаведених огрешења институција такозване „државе Косово" о законе везане за заштиту (имовинских) права СПЦ и безбедност њеног сакралног споменичког наслеђа, чије је поштовање загарантовано Уставом ове самопроглашене државе, уследило је номиновање Манастира Високи Дечани за Листу 7 најугроженијих споменика културног наслеђа у Европи. Номинација је покренута од стране паневропске организације за очување културног наслеђа „Европа Ностра" (Europa Nostra), крајем 2020. године.

Доспевање манастира Дечани на горепоменуту листу и задржавање на њој и наредне године, интензивирало је у јавној сфери такозваног Косова дискурзивне праксе везане за тему безбедности српских сакралних споменика и тему институционалних и правних гаранција њихове заштите од стране самопроглашене „државе Косово", као и оспоравања одлуке о номинацији манастира Дечани. Стога су текстови изјава везаних за наведене теме такође анализирани у оквиру ове дискурзивне макротеме.

Једна од заједничких одлика албанских јавних изјава везаних за свако од горенаведених огрешења косовских институција о поменуте законе јесте константно инсистирање на супериорности усвојених формално-правних и институционалних механизама који гарантују заштиту права СПЦ и безбедност[100] српског културног наслеђа, као аргументу у свакој расправи везаној за ова питања. Притом је сваки од случајева кршења конкретних закона интерпретиран као јединствени случај чија комплексност налаже специфич-

[100] Према изјави Данијеле Ванушић, помоћнице министра за културно наслеђе и дигитализацију, у протекле 22 године на овом простору је уништено и оштећено више од 136 цркава и манастира, више од пет хиљада надгробних споменика, а уништено је или украдено 10.000 икона, црквено-уметничких и богослужбених предмета. О томе видети на: https://kultura.gov.rs/vest/sr/9172/-ministarstvo-povodom-objavljenog-spota-vljore-osmani-na-drustvenoj-mrezi-tviter.php

на решења, другачија од оних која подразумева једноставно поштовање прописаних закона. Ово заобилажење закона подразумевало је увођење различитих система оправдања.

Посматрано у дискурзивним категоријама, реч је о комбинацији стратегија перпетуирања – одбране и репродуковања „угроженог" идентитета такозваног Косова: *стратегије оправдања* и *стратегије инверзије улога жртве и починиоца*, као и стратегија својствених политичком дискурсу: *стратегије избегавања кривице*, *стратегије порицања проблема* и *стратегије одрицања одговорности*.

Одбрана „угроженог" конструкта „косовског идентитета" који се дискурзивно (п)одржава и репродукује, овде се пре свега односи на његову политичку димензију. Подсетимо се, реч је о потврђивању суверенитета самопроглашене државе Косово и њеног права да самостално решава своја интерна питања, као и њене способности да усвојеним институционалним и законским моделима гарантује безбедност целокупног мултиетничког културног наслеђа на територији и заштиту права свих мањинских заједница и СПЦ.

### 2.2.1. Специјална заштићена зона манастира Дечани на удару изградње пута

Изградња магистралног пута Дечани – Плав имала је и у времену које претходи периоду обухваћеном овим истраживањем фазе прекида и настављања. Будући да је једна његова предвиђена деоница требало да пролази кроз заштићено подручје Манастира Високи Дечани и то у његовој непосредној близини, 2012. године постигнут је договор о заобилазници. Договор није испоштован, па су средином августа 2020. године, интервенцијом КФОР-а радови привремено заустављени, поново настављани 2021, те под притиском захтева дипломатских представника Квинте поново прекинути. У међувремену је реаговао и председник Србије, захтевајући да се радови на путу прекину и истичући да ће Србија, на састанку

у Бриселу, тражити хитну и трајну обуставу радова у заштићеном подручју манастира. Тако је бојазан о могућем увођењу проблема (српског) културног наслеђа на територији такозваног Косова у агенду преговора између Београда и Приштине постала саставни елемент бројних албанских јавних изјава не само о проблему изградње пута, већ и о сваком питању везаном за српску културну баштину.

Већину анализираних јавних изјава косовских званичника везаних за изградњу пута Дечани – Плав одликује доминација *стратегија порицања проблема* и *стратегија одрицања одговорности*. Оне су комбиноване са *стратегијом инверзије улога жртве и починиоца*, *стратегијом позитивне самопрезентације и негативног представљања Другог.* Аргументација је неретко заснивана и на дискредитацији противника псеудоаргументима (*argumentum ad hominem*). Наведене чињенице већ на први поглед говоре о третману који је овај проблем добио у јавним албанским дискурсима. Наиме, овакви дискурзивни маневри указују на велики напор уложен у заобилажење чињеничне реалности, са циљем порицања одговорности властите стране у насталом проблему. Осим тога, постаје јасно и то колики проблем у албанској самоперцепцији представља (законима наметнута) нужност прихватања посебног статуса који у овој самопроглашеној држави имају СПЦ и српски сакрални споменици.

Следећи навод из текста јавног апела властима удружења албанских историчара такозваног Косова „Аљи Хадри" очитује употребу *стратегије порицања проблема* и *стратегије инверзије улога жртве и починиоца* у комбинацији са коришћењем аргументационе схеме засноване на *заблуди позивања на последице* –на корисност:

„Позивамо локалну власт у Дечанима да настави радове на путу Дечани-Плав, јер је овај сегмент од посебног значаја, не само за Косово и Црну Гору, већ за цео регион Балкана. Осуђујемо мрски језик представника Манастира Дечани Саве Јањића, који својим језиком и деловањем штети како општој безбедносној ситуацији

тако и у општини Дечани [Ne ju bëjmë thirrje pushtetit vendor në Deçan, që të vazhdoj punimet në rrugën Deçan-Plavë, sepse ky segment është i një rëndësie te veçante, jo vetëm për Kosovën e Malin e Zi, por për gjithë rajonin e Ballkanit. Në, dënojmë gjuhën urrejtëse të përfaqësuesit të Manastirit të Deçanit, Sava Janjiç, i cili me gjuhën dhe veprimet e tija, është duke e dëmtuar rendë situatën e sigurisë dhe atë të përgjithshme në Komunën e Deçanit] (...) истовремено вас позивамо да не наседате на Јанићеву дволичну политику [dhe në të njëjtën kohë ju benën thirrje që të mos bien preh e politikave dyfytyrëshe të Janjiçit] (…) политизација пута Дечан-Плава је неприхватљива. Пут Дечан-Плаве, осим што је важан за цео регион Балкана, такође је од великог значаја за економски развој општине Дечани [politizimi i rrugës Deçan-Plavë, është i papranueshëm. Rruga Deçan-Plavë, përveç që është e rëndësishme për gjithë rajonin e Ballkanit, ajo ka një rendësi të madhe edhe për zhvillimin ekonomik të Komunës së Deçanit] (Orainfo.net 2020).

Контранапад, реализован *стратегијом инверзије улога жртве и починиоца* очитује и изјава у којој је акценат на штетности српског „прављења мита од историје, против Косова" (Kosovo online.com 2020), док се упозорења манастирске управе о угрожавању безбедности манастира предузетим акцијама третирају као поновљива и пролазна препрека изградњи пута. У изјави у којој се упозорава да расправе на политичкој сцени не би смеле да одврате пажњу косовског тима са предстојећег састанка у Вашингтону, иста стратегија јавља се у комбинацији са *стратегијом кохезивације*, реализованом апеловањем на политичко јединство: „(...) српска држава има софистициран механизам, као и агресивну дипломатију против Косова, због чега је потребно уједињење на косовској политичкој сцени" (Kosovo online.com 2020).

У изјави која пледира за одлагање изградње пута, очита је тежња ка виктимизовању позиције такозване „државе Косово", те можемо рећи да је обликована *стратегијом инверзије жртве и починиоца*, мада се овде не реферира директно на СПЦ, већ на

Србију, за коју се каже да јој не треба дати материјал да ситуацију искористи у политичком смислу.
„’Не треба да журимо, ако је чекало до сада, може да чека и дуже.’ ’Државни лидери треба да се окупе и разговарају о овом питању не само са нашим властима, већ и са међународним.’ ’Они [Београд] веома добро играју улогу као да смо у непријатељском окружењу, али не смемо да упаднемо у њихову замку’“ [„Nuk duhet të ngutemi, nëse ka pritur deri më tani, mund të pres edhe më tutje”.„Duhet të mblidhen përgjegjësit shtetërorë dhe ta diskutojnë këtë çështje jo vetëm me instancat tona, por edhe me ndërkombëtarë”. „Ata [Beogradi] po e luajnë rolin shumë mirë kinse jemi në një ambient armiqësor, por ne nuk duhet të biem në gracën e tyre”] (Klankosova.tv 2020).

Комбинацију *стратегије одрицања одговорности, стратегије инверзије улога жртве и починиоца* уз употребу аргументације *ad hominem* напада на управу манастира налазимо у следећим двема изјавама. Увредљиво апострофирање лудила као мотивације ставова манастирског руководства и инсистирање на његовим огрешењима о законе везане за заштиту манастира помера фокус са питања одговорности институција такозване „косовске државе”. „Када ’лудак’ води манастир Дечане, лудило се повећава за нашу општину. А посебно када се жеље лудака услише, резултати су више него шовинистички. Много сам образлагао и тврдио да су наши циљеви потпуно мирољубиви. Изградња пута Р-108, који пролази кроз посебно заштићено подручје, у суштини има само концепт економског развоја и благостања грађана, то је све!” [Kur i „çmenduri” udhëheqë Manastirin e Deçanit, çmenduritë sa vijnë e shtohen për komunën tonë.E sidomos kur të çmendurit i dëgjohen dëshirat rezultatet janë më tepër se shoveniste. Kam arsyetuar e argumentuar shumë, që objektivat tona janë krejtësisht paqësore. Ndërtimi i Rrugës R-108, e cila kalon në zonën e veçantë të mbrojtur, në thelb e ka vetëm konceptin e zhvillimit ekonomik dhe mirëqënien e qytetarëve, vetëm kaq!] (Epokaere.com 2020a).

„Пут је објекат који не штети манастиру, а његова обнова није у супротности са Законом о специјалним заштићеним областима на који се позива представник манастира. Ако је неко направио прекршај, то је сам манастир који је дао сагласност за изградњу индустријског објекта хидроелектране тик уз зидине Манастира" [Rruga është objekt i cili nuk i bën dëme Manastirit, si dhe rinovimi i saj nuk bie ndesh me Ligjin e zonës së veçantë në çka thirret përfaqësuesi i Manastirit. Nëse dikush ka bërë shkelje, është vetë Manastiri i cili ka lëshuar pëlqim për ndërtimin e objektit industrial të hidrocentralit mu pranë mureve të Manastirit] (Koha.net 2020).

Комбинацијом *стратегије пребацивања одговорности* и *стратегије инверзије улога жртве и починиоца*, уз манипулисање чињеницама, ситуација везана за поновни прекид изградње спорног пута репрезентована је у потпуној супротности са реалношћу. Наиме, договор са манастиром био је успостављен, али у њему није било речи о изградњи магистралног пута, већ локалног пута значајно мањих размера. У изјави коју наводимо, тврди се, међутим, да је манастирска управа напрасно одустала од договора без икаквих разлога и аргументације, али са крајњом злонамерношћу. „Унутар овог подручја почели смо пре месец и по дана да радимо реновирање овог пута, проширење пута, заштитних зидова и тако даље, а када смо стигли у завршну фазу добили смо реакцију манастира Дечани, према којој кршимо Закон о специјалним зонама (...) У овој теми нема ничег ненамерног" [Brenda kësaj zone, ne kemi filluar para 1 muaj e gjysme që t'i bëjmë renovimet e kësaj rruge, zgjerimin e rrugës, muret mbrojtëse e kështu më radhe dhe kur kemi ardhur në fazën përfundimtare kemi pas një reagim prej Manastirit të Deçanit, kinse jemi në kundërshtim me Ligjin për Zonat e Veçanta (…) Asgjë nuk ka të paqëllimshme në këtë temë] (Reporteri.net 2020).

Везано за штету коју ће туризам претрпети због прекида радова на путу, истиче се негативна намера манастирске управе: „То је само по себи циљ, лош и негативан, а наша идеја је да дамо под-

стицај економском развоју ове општине и да остваримо добробит за грађане Дечана и целог Косова" Është qëllim në vete, i keq dhe negativ dhe ideja jonë është që t'i japim hov zhvillimit ekonomik të kësaj komune dhe poashtu ta kemi një mirëqenie për qytetarët e Deçanit por edhe krejt Kosovës,". (Reporteri.net 2020).

Порицање проблема коришћењем аргументације засноване на *заблуди позивања на последице*, очито у овом наводу, такође је често коришћена стратегија, било да се истичу негативне последице у случају заустављања изградње пута, или оне позитивне везане за његову изградњу. За проблем дискурзивног (п)одржавања конструкта жељеног идентитета суверене, демократске државе, од посебног су значаја изјаве у којима се истичу негативне политичке последице престанка радова на путу, као и оне постизања споразума око изградње заобилазнице.

У изјавама чији садржај наводимо у наставку текста, посредством оптужби на рачун власти, у први план истиче се значај очувања суверенитета државе и заштите интереса грађана у решавању овог проблема. Поштовање Закона о специјалним заштићеним зонама уграђеног у Устав такозване државе Косово, који забрањује изградњу магистралног пута у непосредној близини манастира, изједначено је са непатриотским чином повлађивања непријатељу – Србији и њеном наводном експоненту, СПЦ.

Аргументативном заблудом *позивања на последице*, одлука о грађењу заобилазнице пута интерпретирана је као „опасан преседан", основа за развијање бојазани да „где год постоји заштићена зона, тражиће се заобилазница" (Kossev.info 2021a).

Логиком позивања на последице, од заустављања развојних процеса и препрека туризму, стиже се до закључка да је свака одлука која се односи на обустављање изградње пута вишеструко штетна.

„Одлука да се обуставе радови на изградњи пута Дечани-Плав је изузетно штетна, не само у економском и инфраструктурном већ и у политичком и државном смислу. Влада Косова има одговор-

ност да заштити и афирмише интересе државе Косово и њених грађана одговорна је за заштиту и афирмацију интереса државе Косово и њених грађана" [Vendimi për të ndërprerë punimet në ndërtimin e rrugës Deçan-Plavë është jashtëzakonisht i dëmshëm, jo vetëm në aspektin ekonomik e infrastrukturor, por edhe në atë politik e shtetëror. Qeveria e Kosovës e ka përgjegjësi mbrojtjen dhe afirmimin e interesave të shtetit të Kosovës dhe të qytetarëve të saj] (Reporteri. net 2020a).

Политичка штетност примарно се везује за отварање простора деловању непријатељских српских захтева. Из странке Алъбина Куртија (Самоопредељење) инсистирано је стога на захтеву да премијер Хоти да објашњење одлуке о обустави радова на путу Дечани-Плав.

„Вучић поставља захтеве, Хоти и његови партнери их спроводе. Ово се десило и у случају обуставе радова на правцу Дечани-Плав. Сада је постало уобичајено да ова власт спроводи захтеве Србије, што није у супротности са њеном равнодушношћу према захтевима народа Косова" [Vuçiq bën kërkesa, Hoti me partnerët, i zbatojnë. Kështu ndodhi edhe me rastin e ndërprerjes së punimeve në aksin rrugor Deçan-Plavë. Tashmë është bërë e zakonshme për këtë qeveri të zbatojë kërkesat e Serbisë, gjë që në kontrast të plotë me indiferencën e saj ndaj kërkesave të popullit të Kosovës] (Prishtina press 2020).

„Институције Косова морају пронаћи компромис прихватљив за обе стране и наставити рад. Али власт која зависи од Српске листе и Београда, која је позната по својој неспособности, у сваком случају ствара могућност да Србија интервенише на Косову. Ова влада мора да направи пут, како за добробит становника Дечана и Плава, тако и за добробит Косова. Са сваким даном који прође, постаје прекасно. Немамо времена за губљење са политичарима и политикама у последњих 20 година. Морамо се вратити добром управљању и достојанственом представљању" [Institucionet e Kosovës duhet të gjejnë kompromisin e pranueshëm për palët, dhe të vazhdojnë

punimet. Por një qeveri e varur nga Lista Serbe dhe nga Beogradi, e cila shquhet për paaftësinë e saj, në çdo rast po krijon mundësinë që Serbia të ndërhyjë në Kosovë. Kjo qeveri duhet të lëshojë udhë, edhe për të mirën e banorëve të Deçanit e Plavës, edhe për të mirën e Kosovës. Çdo ditë që kalon, bëhet shumë vonë. Nuk kemi kohë për të humbur me politikanët dhe politikat e 20 viteve të fundit. Duhet të rikthehemi te qeverisja e mirë dhe përfaqësimi dinjitoz] (Prishtina press 2020).

Припадници Лиге историчара Косова, огранак „Аљи Хадри" у Дечанима, упућујући критике на рачун потеза премијера Хотија, навели су да „овај споразум није ништа друго до контрола имовине грађана Дечана од стране Манастира Дечани" [kjo marrëveshje nuk është asgjë me shumë se sa vënie nën kontroll e pasurive të qytetarëve të Deçanit nga Manastiri i Deçanit], истичући да је обустављање изградње пута заправо „капитулација премијера Хотија пред манастиром Дечани" [kapitullim i kryeministrit Hoti para Manastirit të Deçanit] (Insajderi.org 2020).

Пројекције штетности споразума повезују се са једним од највећих албанских страхова везаних за проблем српских сакралних споменика на Косову и Метохији – његово увођење у коначне преговоре између такозване државе „Косово" и Србије: „Било какво преусмеравање пута Дечани – Плава обилазницом или чак алтернативном рутом – преусмеравањем са постојећег пута – неприхватљиво је и изузетно штетно за будућност Дечана, јер се већ говори да ће једна од тачака коначног споразума између Косова и Србије обухватити православне светиње које су Словени окупирали и узурпирали" [Çdo devijim i rrugës Deçan-Plavë me bypass apo edhe me rruge alternative-devijues nga rruga ekzistuese janë të papranueshme dhe tepër të dëmshme për të ardhmen e Deçanit, kjo ngase tashme po flitet se në njërën nga pikat e marrëveshjes përfundimtare në mes të Kosovës dhe Serbisë do të jenë edhe objektet sakrale ortodokse të okupuara dhe uzurpuara nga sllavët] (Insajderi.org 2020).

Министар Љибурн Алију, који је у време исказивања следеће изјаве био је копредседавајући Савета за примену и надгледање примене Закона о специјалним заштићеним зонама, на састанку Скупштине такозваног Косова истакао је: „Ово је грешка, јер смо направили опасан преседан. Тамо где имамо посебне области под заштитом, Црква ће тражити од нас да направимо одступања. Црква тражи заобилазницу, ми пристајемо на заобилазницу, заправо прихватамо њену извесну екстериторијалност. Црква може да тражи обилазницу у било којој земљи"( Maxharraj 2021).

У горенаведеном смислу дискурзивног (п)одржавања представе о суверености такозване државе Косово, за наше истраживање свакако су релевантне и изјаве које садрже критику закона везаних за заштиту безбедности српских сакралних споменика и (имовинских) права СПЦ. Наметнути од стране међународне заједнице, као услов стицања независности такозваног Косова, ови закони перципирају се као део прескупих компромиса који постају озбиљна препрека развоју, али и суверенитету такозване државе. Највише критикован је управо Закон о специјалним заштићеним зонама – узрок забране изградње спорне деонице пута, односно разлог грађења заобилазнице око заштићене зоне манастира.

Уз стандарно истицање да је пут у најбољем интересу државе због потенцијала који има, наводи се да је „нерегулисање овог пута (...) дискриминаторно према становницима овог подручја" [e mosrregullimi i kësaj rruge (...) është diskriminues për vet banorët e kësaj ane]; јер, како се истиче, „пут је у супротности са Законом о специјалним заштићеним зонама, због санкционог карактера овог закона" [rruga bie ndesh me një ligj për zonat e veçanta të mbrojtura për shkak të karakterit sanksionues të këtij ligji] (Zeri.info 2020).

Осим дискриминаторног карактера Закона о специјалним заштићеним зонама како према грађанима Дечана, тако и према концепту развоја, помињу се и „други посебни спорови везани за ово подручје", као и „мешање одлуке Уставног суда са темом пута" [Diskriminues ndaj qytetarëve të Deçanit, konceptit zhvillimor dhe

poashtu janë një mori kontestesh tjera që janë krejt të veçanta që ka të bëjë me ato zonë atje dhe vendimi i Gjykatës Kushtetuese jorrallë herë po përzihet me temën e rrugës] (Zeri.info 2020).

Међу тим другим, наводно спорним законима, који се у општини Дечани виде као „нагомилане неправде", „катастрофа за град", који „онемогућавају развој нормалног живота" и који су „у супротности са концептом развоја грађана ове општине и њиховог благостања" [Komuna e Deçanit, në të cilën janë akumuluar shumë padrejtësi që janë edhe fatkeqësi për këtë qytet, të cilat e pamundësojnë zhvillimin e jetës normale e që bie ndesh edhe me konceptin zhvillimor të qytetarëve të kësaj komune dhe mirëqenies se tyre] посебно се апострофира Закон о националном парку Проклетије.

„Закон о националном парку, којим су интереси грађана Дечана и општине најдрастичније повређени, кршећи њихову основну слободу коришћења имовине и управну власт над имовином из највиталнијег потенцијала, а то су наше планине; остављајући манастир Дечане као једини правни објекат у том подручју" [Ligji për Parkun Nacional në të cilin Ligj qytetarëve të Deçanit dhe Komunës iu shkelen në formën më drastike interesat e tyre duke ju cenuar liria elementare e shfrytëzimit të pronës dhe autoriteti administrativ mbi pronën nga potenciali më jetik që janë bjeshkët tona; duke e lënë Manastirin e Deçanit si objektin e vetëm legal në atë pjesë] (Epokaere.com 2020).

Наредна изјава председника општине Дечани сажето илуструје велику нелагоду коју међу Албанцима изазивају дати закони, али и став уверености да такозвана суверена држава има начина да их се реши. У представљеном негативном поретку ствари, употребом пресупозиције, манастиру Дечани приписана је улога непоштовања потреба грађана, док се поштовање његових, законима заштићених права, третира као нешто што зависи од добре воље државних функционера.

„Таоци смо многих споразума, многих закона, многих повреда које се, једна по једна, морају детаљно испитати. Живећемо заједно у овом граду и увек сам тражио од манастира да поштује потребе грађана општине Дечани, а ја сам као градоначелник спреман да поштујем и штитим потребе и интересе манастира" [Ne jemi peng i shumë marrëveshjeve, i shumë ligjeve, i shumë lëndimeve të cilat një nga një duhet të shqyrtohen në detaje. Në këtë qytet do të jetojmë bashkë dhe nga manastiri gjithmonë kam kërkuar që t'i respektojë nevojat e qytetarëve të komunës së Deçanit, dhe po ashtu edhe unë si kryetar jam i gatshëm t'i respektoj dhe t'i mbroj edhe nevojat dhe interesat e manastirit] (RTV 21.tv 2020).

На крају овог потпоглавља, осврнућемо се и на пример изјава које одударају од општег обликовног тренда својственог оним горе анализираним, али не и од оног везног за политички смисао исказаног. Реч је саопштењу кабинета косовског премијера Абдулаха Хотија, обликованом *стратегијом балансирања једне ствари против друге*.

„Премијер Хоти цени витални значај овог пута за грађане овог краја а и шире, међутим, закон на снази који је усвојила Скупштина Републике Косово, као и одлука Уставног суда Косова морају се поштовати [Kryeministri Hoti e vlerëson rëndësinë jetike që ka kjo rrugë për qytetarët e kësaj ane dhe përtej saj, megjithatë duhet respektuar legjislacioni në fuqi i miratuar nga Kuvendi i Republikës së Kosovës, si dhe vendimi i Gjykatës Kushtetuese të Kosovës] (...) Свесни директног утицаја овог пута на економију и на квалитет живота становника општине Дечани, премијер Хоти подржава разматрање свих законских и практичних могућности на терену за завршетак овог пута који повезује Републику Косово са Републиком Црном Гором" [Duke e ditur ndikimin e drejtpërdrejtë të kësaj rruge në ekonominë dhe në cilësinë e jetës së banorëve të Komunës së Deçanit, kryeministri Hoti e mbështet shqyrtimin e të gjitha mundësive ligjore dhe praktike

në terren për ta kompletuar këtë rrugë që e lidh Republikën e Kosovës me Republikën e Malit të Zi] (Evropaelire.org 2020b).

Навод из саопштења премијеровог кабинета, уважавајући на први поглед подједнако нужност поштовања закона и важност изградње пута, нуди, језички крајње неодређено нека решења у оквиру законских и практичних могућности. Поставља се питање: ако се закон који је усвојила Скупштина мора поштовати, и ако он забрањује изградњу магистралног пута у близини манастира, које су то онда законске могућности уопште доступне да обезбеде наставак његове изградње? Као премијер такозване „државе Косово" која претендује на широко међународно признање и интеграције у важне европске организације, Хоти мора инсистирати на владавини права, иако текст саопштења показује да у балансирању два супротстављена интереса не само што претеже онај супротстављен закону, већ је аргумент закона укључен у исказ само због императива политичке коректности.

### 2.2.2. Дијагноза безбедносног стања: Манастир Дечани на листи 7 најугроженијих

„Европа Ностра", еминентна европска организација посвећена заштити европских споменика културног наслеђа, номиновала је крајем 2020. године Манастир Високи Дечани за листу 7 најугроженијих европских споменика културног наслеђа за 2021. годину. У образложењу ове номинације наведене су следеће чињенице: пет покушаја напада на манастир од периода рата; стални ризик од изградње неодговарајућих урбаних објеката у близини манастира, а посебно од актуелног плана изградње аутопута Дечани – Плав у непосредној близини објекта, и опасност од експропријације земљишта које припада манастиру. Сматрајући важним повећавање видљивости овог проблема који је, како се наводи, већ велики, будући да је овај манастир на најзначајнијој листи светске баштине у опасности, ова организација истакла је потребу да се

проблем културног наслеђа поново врати у разговоре између Београда и Приштине (Kosovo online.com 2020a; Kosovo online.com 2020b; Kosovo online.com 2020c).

Наредне 2022. године, иста организација констатовала је да су и даље валидни раније наведени разлози за номинацију манастира Дечани. Коначно решење у вези са последицама које изазивају планови за повећање саобраћаја у посебној заштићеној зони манастира и око ње није постигнуто, као ни у вези са другим најављеним подухватима који би могли негативно утицати на манастир. Одлука Уставног суда којом је потврђено власништво манастира над спорним земљиштем још увек није спроведена, а манастир је, због сложених безбедносних изазова, под непрекидном заштитом КФОР-а. Осим тога, наведено је и то да се Високи Дечани „повремено суочавају са неоснованим покушајима ревизије културног и историјског идентитета овог верског наслеђа" (Kossev.info 2022a).

Доспевање Манастира Високи Дечани на листу 7 најугроженијих европских споменика културног наслеђа уз горенаведену аргументацију, покренуло је ланац негативних реакција у косовској јавности. Критика организације „Европа Ностра", оспоравање њених процена и пружање (псеудо)аргумената у прилог тврдњи о безбедности манастира Дечани доминантан је садржај јавних албанских изјава руковођених циљем одбране суверенитета такозване државе Косово у решавању интерних питања, али и жељене репутације демократске државе, способне да усвојеним институционалним и законским моделима гарантује заштиту целокупног мултиетничког културног наслеђа на територији. Тако је у бројним јавним изјавама инсистирано на великој штети која је овом номинацијом нанета угледу такозване „Републике Косово", као и на потреби за извињењем од стране ове организације. Интересантна је у том смислу изјава извршног потпредседника организације „Европа Ностра" везана за размере љутње испољене у реакцијама званичника Косова. „У ових 43 примера никада нисмо имали реакцију сличну овој или боље да кажем 'прекомерну реакцију' у смислу јавних изјава" (Patrik 2021).

Заштита културног наслеђа на „властитој" територији, сматра се интерним питањем, упркос наметнутом законском оквиру њених гаранција и надзору међународних институција. Јавне изјаве званичника обилују стога тврдњама о великој посвећености државе и њеној супериорној институционалној и законској „инфраструктури" заштите културног наслеђа мањинских заједница, а посебно православног. Као пример наводимо део текста циркуларног писма које је премијер Аљбин Курти упутио на адресе више од педесет премијера, негодујући у њему због одлуке организације „Европа Ностра" да Манастир Високи Дечани уврсти на листу угроженог европског културног наслеђа. Истовремено Курти је и истакао да је управо „богато културно наслеђе као један од најјачих аргумената додатне вредности" којом косовска држава „доприноси глобалној заједници нација, народа и културе" (Kosovo online.com. 2021d).

„Конкретно, желим да вас уверим у нашу систематску опредељеност да марљиво спроводимо уставне и законске гаранције за заштиту културног наслеђа мањинских заједница. Желим да истакнем наш свакодневни рад у пружању пуног обезбеђења православним црквама и манастирима на Косову. Након проглашења независности, Влада Косова одобрила је све уставне, законске, институционалне и политичке гаранције за заштиту и унапређење права свих мањинских заједница у нашој земљи. Те гаранције проистичу из дугог међународног процеса за одређивање статуса Косова и заснивају се на најнапреднијим међународним конвенцијама и пракси" (Kosovo online.com. 2021d).

У албанским јавним дискурсима о заштити и безбедности српских сакралних споменика на Косову и Метохији, конструкт политичке димензије косовског идентитета, на удару немилих догађаја и јавних критика, (п)одржаван је различитим комбинацијама *стратегија перпетуације*. Као једна од изразитијих, издваја се снажна поларизација позиција „ми" – „они", односно црно-бела пројекција позитивних самопрезентација („ми", државне институ-

ције) и негативних презентација Другог (СПЦ, Србија, организација „Европа Ностра"). Уз овај дискурзивни маневар, најчешће коришћене стратегије су *стратегије избегавања кривице*, а посебно *стратегија пребацивања одговорности*.

У критикама организације „Европа Ностра" и њене процене о небезбедности манастира Дечани, уочљива је аргументациона схема заснована на *заблуди критичара издајника*. Овом заблудом, као што је речено, уместо одговарања на аргументе саме критике, имплицира се да су критичарове процене мотивисане наклоностима или припадношћу другој/противничкој групи, и да би стога требало да избегава дато питање или тему. Одлука „Европа Ностре" о номинацији одбацује се, у највећем броју јавних албанских изјава, без улажења у озбиљнију полемику са њеним аргументима и у свакој од изјава она се повезује са политичким утицајем Србије и деловањем СПЦ.

Неретко се као главни политички циљ номинације истиче увођење питања српске културне баштине у преговоре Београда и Приштине – извор сталне забринутости и лајтмотив бројних јавних албанских изјава. У њима се износе тврдње да иницијатор номинације „није следио професионалну аргументацију већ је скренуо на садржај са политичким оптужбама неутемељеним у изворима" [nominuesi nuk ka ndjekur linjë profesionale argumentimi por kadevijuar në një përmbajtje me ngarkesa politike dhe krejt të pabazuara në burime] (Telegrafi.com 2021).

„Реномирана организација за културно наслеђе „Европа Ностра" инструментализована је од стране Србије и Српске православне цркве када је одлучила да уврсти манастир Дечане међу седам најугроженијих споменика наслеђа у Европи [Organizata e njohur e trashëgimisë kulturore „Europa Nostra" është instrumentalizuar nga Serbia dhe Kisha Ortodokse Serbe, në momentin kur vendosi ta përfshinte Manastirin e Deçanit në mesin e shtatë monumenteve më të rrezikuara të trashëgimisë në Evropë] (…) крајњи циљ ове одлуке је да се питање наслеђа учини још актуелнијим, да се подигне свест

о проблемима на Косову и да се стави на дневни ред дијалога. То је била позадина увршТавања манастира Дечане на ову листу [qëllimi final i këtij vendimi është që çështja e trashëgimisë të aktualizohet edhe më shumë, të ketë perceptim për problemet në Kosovë dhe të futet në agjendën e bisedimeve në dialog. Kjo ka qenë prapavija prapa që Manastiri i Deçanit të përfshihet në këtë listë"] (Koha.net 2021a).

У једној од изјава инсистира се на разоткривању српске пропагандне завере: „Мора се отворено рећи да је 'Европа Ностра' постала жртва српске пропаганде, било од људи унутар организације или од оних који су лобирали споља" [Duhet thënë hapur se 'Europa Notra' ka rënë pre e propagandës serbe qoftë nga njerëz brenda organizatës, qoftë nga ata që kanë lobuar nga jashtë"], а у наставку се поменута хронична албанска бојазан уводи кроз тврдњу да Косово не би требало да прихвати да културно наслеђе постане део дијалога између две државе, „јер су споменици које користи српско свештенство позитивно дискриминисани косовским законима, као ниједан други споменик у земљи" [pasi monumentet që shfrytëzohen nga kleri serb janë të diskriminuara pozitivisht nëpërmjet vetë ligjeve të Kosovës si asnjë monument tjetër i vendit] (Koha.net 2021b).

Логиком *стратегије одрицања одговорности* и *инверзије улога жртве и починиоца*, у интерпретацији насталог проблема, као један од главних његових узрочника, означава се управо СПЦ. „Ово долази као резултат блокаде коју је манастир Дечани направио на пројекту националног пута који повезује Косово са Плавом, за који су се стране у међувремену договориле око решења које ни на који начин не утиче на манастир. Истина је да је манастир Дечани веома безбедан" (Kosovo online.com 2020c).

Тврди се, дакле, да забринутост „Европа Ностре" за безбедност манастира није узроковала изградња недозвољеног пута, већ они који су ту изградњу „блокирали". Овакав резон је разумљив ако се има у виду преовлађујуће мишљење у јавности да је, од проглашења независности такозваног Косова, Србија покушава-

ла да створи слику како су „културни и верски споменици српске мањине на Косову угрожени". Како је то сумирао бивши званичник владе и политичар Енвер Хоџај: „Медији под утицајем Београда и дипломатска кампања већ неколико месеци у вези са српском црквом на Косову и циљ је врло јасан" (Kossev.info 2021b).

Као што је већ речено, увођење проблема културног наслеђа у дијалог истиче се као основни циљ наводне српске медијске кампање, потпомогнуте деловањем цркве. Главни оптужени за настали проблем је свакако Србија, која се доживљава као константна претња такозваној држави Косово.

„Сасвим је јасно да српска страна користи културно наслеђе као политички инструмент за постизање својих политичких циљева, какви год они били: дестабилизација Косова, замрзнути конфликт, подела или нешто друго. Неретко, српска страна пропагира такозвано 'угрожавање српског културног наслеђа' на Косову и нема сумње да се у многим случајевима њена пропаганда показала успешном. Најновији такав случај је увршатавање манастира Дечани на Листу седам најугроженијих споменика у Европи, коју је објавила 'Европа Ностра' (...) морамо имати на уму да ће Србија наставити да користи дипломатију и друге облике притиска и лобирања да би нападала и поткопавала улогу и легитимитет државе Косово у очувању културног наслеђа на својој територији."
[Është shumë e qartë që pala serbe është e duke e përdorur trashëgiminë kulturore si instrument politik për t'i arritur qëllimet e saja politike, çfarëdo që të jenë ato: destabilizimi i Kosovës, konflikti i ngrirë, ndarja apo diçka tjetër. Jo rrallë, pala serbe propagandon për të ashtuquajturin 'rrezikim të trashëgimisë kulturore serbe' në Kosovë dhe s'ka dyshim që në shumë raste propaganda e saj ka rezultuar të jetë e suksesshme. Rasti i fundit i tillë është përfshirja e Manastirit të Deçanit në Listën e shtatë monumenteve më të rrezikuara të Evropës, të publikuar nga 'Europa Nostra' (...) ne duhet ta kemi parasysh që Serbia do të vazhdojë ta përdorë diplomacinë dhe format e tjera të presionit dhe lobimit për

ta goditur dhe minuar rolin e legjitimitetin e shtetit të Kosovës karshi ruajtjes së trashëgimisë kulturore në territorin e saj] (Koha.net 2021c).

*Стратегија инверзије улога жртве и починиоца*, уз коришћење аргументационе схеме засноване на *заблуди црвене харинге*, може се уочити у појави да се у контексту приче о заштити српских сакралних споменика помињу подаци везани за уништавање такозваног „косовског културног наслеђа" током рата, од стране српских снага.

„Има много важних питања и ја ћу споменути само неколико њих. Први је уништавање косовског културног наслеђа у рату 1998-99. Постоји преко 1000 споменика које су српске снаге намерно уништиле као напад на албански идентитет на Косову" (Kossev.info 2022b).

Чак и у званичном писму државног врха упућеном Унеску, са захтевом да се четири српска православна споменика уклоне са листе светске баштине у опасности, наилазимо на исту реминисценцију. У овом контексту, продубљен је и заоштрен горепоменути смисао виктимизације косовске стране и негативног представљања српске.

„ (...)док је најтежи ударац задат током рата 1998-1999, када су српске снаге оштетиле и уништиле хиљаде добара косовске културне баштине. Ова разарања косовских културних добара у пресудама о изрицању пресуде Међународног кривичног суда за бившу Југославију у Хагу описана су као злочини против човечности које је починила Србија. И после свега овога, није било прихватања одговорности, извињења, надокнаде штете од Србије, већ само интензивирање битке другим средствима, укључујући инструментализацију културног наслеђа у политичке сврхе" (Kosovo online.com 2021b).

Критике упућене „Европа Ностри" своде се на неколико главних (псеудо)аргумената. Негативним квалификовањем језика којим се предлагач користио, говорећи о нападима на манастир,

као „нетачног, тенденциозног и неприхватљивог" [Në sulmet e pretenduara ndaj manastirit, gjuha e përdorur nga nominuesi është e pasaktë, duke qenë edhe tendencioze dhe e papranueshme], аргументује се тврдња да „текст предлагача није следио професионалну линију аргументације, већ је скренуо ка политички и пропагандно обојеном садржају". Као најбољи доказ за то истиче се „недостатак поузданих извора на којима би се могле заснивати ове тенденциозне тврдње" [Kjo gjuhë na bën të besojmë se teksti i nominimit nuk ka ndjekur linjë profesionale të argumentimit, dhe ka devijuar në përmbajtje me ngarkesa politike dhe propaganduese. Dëshmia më e mirë është mungesa e burimeve të besueshme mbi të cilat bazohen këto konstatime tendencioze] (Koha.net 2021d).

Некоришћење адекватних извора за доношење безбедносне процене, издваја се као један од најважнијих приговора „Европа Ностри". „Уверено тврдимо да се 'Европа Ностра' ниједног тренутка није позвала на званичне извештаје које су издали релевантни безбедносни механизми, укључујући КФОР као директног одговорног у овој области [E themi me bindje që 'Europa Nostra' nuk u është referuar në asnjë moment raporteve zyrtare të nxjerra nga mekanizmat relevante të sigurisë, përfshirë KFOR-in si përgjegjës i drejtpërdrejtë në këtë zonë] (...) Оцењујемо да је 'Европа Ностра' требало да се позабави аспектом правне безбедности са више компетенције и професионализма, позивајући се на међународне организације које у свом мандату имају праћење спровођења законитости, као што су ОЕБС, ЕУ, ИМЦ, као тела за праћење и релевантна документа која општина Дечани поседује" [Vlerësojmë se 'EuropaNostra' është dashur që të trajtojë me më kompetencë dhe profesionalizëm aspektin e sigurisë juridike, duke iu referuar organizatave ndërkombëtare që në mandatin e tyre e kanë monitorimin për zbatimin e ligjshmërisë siç është OSCE-ja, BE-ja, KZM-ja si trupë monitoruese dhe dokumenteve relevante të cilat i posedon komuna e Deçanit] (Zeri.info 2022).

Пристрасност организације „Европа Ностра" у третирању проблема безбедности манастира Дечани у албанским јавним изјавама представљена је из више аспеката. Као један од њих истиче се претеривање у одређењу угрожавајућих фактора. Тако се ознака „локални екстремисти" квалификује као „намерно преувеличавање", док се за навод о нападу терористичке организације „ИСИС" тврди да је „неоснован", из чега се изводи закључак да је читав садржај који је предлагач изнео „политички обојен и неутемељен на изворима" [Cilësimi „ekstremistët lokalë" është ekzagjerim i qëllimshëm, sulmi i pretenduar nga organizata terroriste „ISIS" është i pabazuar në fakte, andaj kjo na bën të besojmë se nominuesi nuk ka ndjekur linjë profesionale argumentimi por ka devijuar në një përmbajtje me ngarkesa politike dhe krejt të pabazuara në burime ] (Telegrafi.com 2021).

Пристрасност организације уочена је чак и у случајевима помињања унутрашњих карактеристика зграде, јер су, како се наводи, „референце у потпуности узимане из српске историографије, док се Косово помиње у фусноти!" [Në arsyetimin e kësaj organizate shihet qartë njëanshmëria e saj kur referencat i merr kryekëput nga historiografia serbe në rastet kur përmend karakteristikat e brendshme të objektit, derisa Kosovën e përmend me një fusnotë!] (Telegrafi.com 2021).

Реаговање на два спорна „предрасуђивања" у тексту номинације примери су најексплицитније одбране конструкта политичког идентитета такозване косовске државе. Прво предрасуђивање односи се на израз „нерешени статус Косова". Оно је изазвало реакције забринутости и навођење низа званичних података везаних за стицање и међународно потврђивање независности ове такозване државе.

Друго наводно предрасуђивање, окарактерисано као „закамуфлирана политичка намера", узроковало је још полемичнији тон изјава у којима је критиковано, јер се односи на повезивање питања манастира Дечани са политичким дијалогом између такозва-

ног Косова и Србије. Ова могућност је, као што је већ речено, у албанским јавним дискурсима о српским светињама на Косову и Метохији означена као велика политичка опасност. Стога све јавне изјаве о овој теми воде истом закључку – категоричној тврдњи о непристајању такозване државе Косово на поновно отварање питања културног наслеђа у дијалогу.

„Екстремна политизација културног наслеђа не служи праведним циљевима, већ посебним интересима држава које злоупотребљавају европске и међународне платформе за културну сарадњу у служби мира и општег просперитета [Politizimi i skajshëm i trashëgimisë kulturore nuk u shërben kauzave të drejta, por interesave të veçanta të shteteve që keqpërdorin platformat europiane dhe ndërkombëtare të bashkëpunimit kulturor në shërbim të paqes e prosperitetit të përgjithshëm] (...) Стога, манастир Дечани нема и не би требало да има никакве везе са политичким дијалогом између Косова и Србије. Покушај изградње везе између њих двоје је вештачки и неутемељен и као такав мора бити одбачен" [Pra, Manastiri i Deçanit nuk ka dhe nuk duhet të ketë asnjë lidhje me dialogun politik mes Kosovës dhe Serbisë. Përpjekja për të ndërtuar një lidhje mes këtyre të dyjave është artificiale dhe e paqëndrueshme, dhe si e tillë duhet të refuzohet] (Koha.net 2021d).

Када је реч о критичким судовима изнетим на рачун стручности процена организације „Европа Ностра" и њеног рада, приметно је заоштравање оцена у јавним изјавама, након објављивања одлуке да манастир Дечани остаје на листи и у 2022. години. Тако се за ову организацију која је „на парадоксалан начин прогласила манастир Дечани за једно од најугроженијих места у Европи" (Kossev.info 2022b) и која „крши принципе професионализма и објективности", каже да је „изгубила кредибилитет након што је била подвргнута политичком утицају државе Србије" (Kosovo online.com 2022). Истиче се и њено наводно лицемерје, јер је у ис-

тој години када је уврстила манастир Дечане на листу, одбацила номинацију тврђаве у Новом Брду као кандидата за исту.

*Стратегије позитивне самопрезентације* у албанским јавним дискурсима усмереним на одбрану угроженог имиџа такозване косовске државе очитују се, пре свега, у двема врстама афирмативних тврдњи. Прва врста тврдњи су оне о високој ангажованости и ефикасности косовских институција, као и о супериорности законских модела у области заштите безбедности културног наслеђа, са акцентом на безбедности православног наслеђа а посебно манастира Дечани. Друга врста тврдњи односи се на велику посвећеност државе пружању гаранција заштите права свих мањинских заједница у земљи.

У бројним изјавама у јавности и неколицини дипломатских писама упућених „Европа Ностри", страним амбасадама и Унеску, уочљиво је понављање истих формулација о високом нивоу безбедности који уживају православне цркве на Косову, као и о уставним/законским, институционалним и политичким гаранцијама заштите и унапређивања права СПЦ и свих невећинских заједница у земљи. Уз ове тврдње, стратегија позитивног представљања такозване косовске државе укључује неретко и негативно представљање намера и деловања представника СПЦ. Тако, на пример, објашњење да су у оквир, који је држава изградила на уставним и законским одредбама, укључене све одредбе Ахтисаријевог плана, осим афирмације државно-правног система такозваног Косова, има још један додатни смисао. Овај увод служи као фон негативним чињеницама везаним за став и одношење СПЦ према привилегијама и правима који су јој дати.

„Посебно је важно овде подсетити се одредбе Ахтисаријевог плана, која изричито захтева да ова права, привилегије и имунитети СПЦ долазе са обавезом и одговорношћу да се поступа у складу са законодавством Косова и без кршења права других и нашег устава. Дозволите нам да вас обавестимо да је СПЦ добила права само из Ахтисаријевог пакета, док је одбацила одговорности. Дакле, она

ужива све гаранције и привилегије које произилазе из Ахтисаријевог пакета (и Устава Косова), али одбија да призна државу Косово, што је предуслов за уживање права."
[Është me rëndësi të veçantë të rikujtojmë këtu dispozitën e Planit të Ahtisaarit, e cila shprehimisht kërkon që këto të drejta, privilegje dhe imunitete të KOS-it vijnë bashkë me detyrimin dhe përgjegjësinë për të vepruar në pajtueshmëri me legjislacionin e Kosovës si dhe pa i cënuar të drejtat e të tjerëve dhe kushtetutën tonë. Na lejoni t'ju informojmë që Kisha Ortodokse Serbe ka marrë vetëm të drejtat nga Pakoja e Ahtisaarit, duke i refuzuar përgjegjësitë. Pra, ajo i gëzon të gjitha garancitë dhe privilegjet që dalin nga Pakoja e Ahtisaarit (dhe Kushtetuta e Kosovës), por refuzon ta njohë shtetin e Kosovës që është parakusht për t'i gëzuar të drejtat] (Koha.net 2021d).

Албанске јавне изјаве о безбедности манастира Дечани одликује такође понављање истих фраза о високом нивоу његове безбедности, загарантоване институционалним и правним механизмима, с тим што је у овом случају безлични административни језик понекад обогаћен отужним изразима о привржености манастиру.
„Манастир Дечани је у добром стању, са пуним уставним и законским гаранцијама, са потпуном безбедношћу и без опасности по њега – један је од споменика којим се држава и друштво Косова поносе и, као и кроз историју, наставићемо да га и убудуће чувамо са пуно љубави и посвећености" [Manastiri i Deçanit është në gjendje të mirë, me garanca të plota kushtetuese e ligjore, me siguri të plotë e pa asnjë rrezik që i kanoset – është një nga monumentet me të cilat mburren shteti dhe shoqëria e Kosovës dhe, sikurse përgjatë historisë, ne do të vazhdojmë ta mbrojmë me shumë dashuri e përkushtim edhe në të ardhmen] (Koha.net 2021d).

„Као што сви знамо, Манастир Дечани део је богатог културног мозаика Косова" (Koha.net 2022).

„(...) манастир Дечани, драгуљ светске архитектуре и један од најзаштићенијих споменика у нашој држави, који је у изванредно до-

бром стању, проглашен је једним од најугроженијих споменика у Европи" (Kosovo online.com 2021d).

У једном од примера екстремне примене *стратегије позитивне самопрезентације*, базични принцип замене теза, према којем се потенцирају установљени закони о заштити сакралних споменика, уз истовремено игнорисање њиховог изневеравања у пракси, досеже размере апсурда. Реч је о тврдњи да је овај „манастир међу најбезбеднијим местима на Косову, јер објекат и простор око њега обезбеђују снаге НАТО алијансе" (Kossev.info 2022d). Након више озбиљних оружаних напада на манастир и вишегодишњих и огрешења о законе везане за његову безбедност и заштиту његових права, тешко да би било која чињеница могла да пружи уверљив доказ о његовој безбедности, а камоли податак да га и даље морају обезбеђивати међународне снаге.

Супериорни карактер саме заштите потенцира се истицањем њеног међународно потврђеног квалитета: „(...) манастир Дечани ужива пуну правну заштиту у складу са међународним конвенцијама, чиме се обезбеђује очување интегритета вредности наслеђа, које се вреднује као део светске баштине" (Kossev.info 2022c).

Раније помињано позивање на посвећеност одбрани свих светиња, а посебно манастира Дечани, као одлику модалног карактера Албанаца, јавља се и сада, као још једна у низу гаранција безбедности манастира Дечани. „Албанци никада нису нападали културне и верске вредности, већ су их штитили по сваку цену и у сваком тренутку [vlerat kulturore e fetare asënjëherë nuk janë sulmuar nga shqiptarët, por janë mbrojtur me çdo çmim e në çdo kohë] (…) Изгледа да се многим људима не свиђа хармонија и историјска брига грађана Дечана за њихов манастир" [Duket se shumë kujt nuk i konvenon harmonia dhe kujdesi historik i qytetarëve të Deçanit për manastirin e tyre] (Gazeta expres.com 2021).

Наведена тврдња уопштава се до нивоа историјског континуитета: „Манастир Дечани је у свим етапама наше историје чувало

и поштовало локално албанско становништво" (Kossev.info 2022d). Чак и дипломатско писмо садржи референцу на заштитничке склоности Албанаца према српским светињама. „То су споменици којима се косовска влада и друштво поносе. Као и раније током историје, исто тако ће и у будућности ти споменици бити заштићени са великом љубављу и посвећеношћу" (Kosovo online.com 2021d).

Афирмативним тврдњама гореописаног типа неретко се у изјавама супротстављају негативне актуелне чињенице везане за злонамерност представника СПЦ. Док се у првонаведеној изјави не именују, у другонаведеној се „злонамерна политика поглавара манастира, игумана Саве Јањића" (Kossev.info 2022d) истиче као једини фактор угрожавања безбедности манастира Дечани. Позитивним чињеницама о побољшању безбедносне ситуације у земљи такође се супротстављају негативне тврдње везане за СПЦ и Србију.

„У последњих 14 година није се десио ниједан озбиљан инцидент, не само у манастиру Дечани, већ ни у једном православном манастиру. Србија тражи 'Ахтисари плус', тражи посебан статус за православну цркву" [Në 14 vjetët e fundit nuk ka ndodhur asnjë incident serioz, jo vetëm në Manastirin e Deçanit, por në asnjë manastir ortodoks. Serbia po kërkon një 'Ahtisaari Plus', po kërkon status të veçantë për kishën ortodokse] (Klankosova.tv 2022a).

Најконкретнији вид доказивања безбедности српског културног наслеђа у самопроглашеној држави Косово представљају „подаци са терена". Реч је о позивању на ангажовање специјалних полицијских снага у заштити и очувању безбедности српских сакралних споменика, као и на званичне извештаје и статистике који говоре о тренду смањења броја инцидената.

„Полиција Косова има посебну јединицу за културно наслеђе која чува православне цркве. Од 201 припадника јединице, 30 (15%) су косовски Срби. Према подацима полиције КС и мисије КФОР-а на Косову, последњи озбиљан инцидент у близини православне цркве догодио се 2007. године (...) Полиција Косова обе-

збеђује око 200 православних места (присуство 24/7 у 24 од њих)" (Kosovo online.com 2021c).

Како се наводи из косовског министарства културе, када су у питању верски објекти на Косову, безбедносна ситуација је побољшана, што потврђују наводни извештаји органа безбедности, Косовске полиције и Мисије КФОР-а на Косову. Од 537 случајева инцидената у верским објектима пријављених Косовској полицији у периоду 2014 –2021. године, свега 6% њих било је у православним објектима. „Према најновијим статистикама специјалне јединице Косовске полиције, у периоду јануар–јун 2022. године, забележено је 5,88% мање случајева у односу на исти период 2021. године". Стога се изводи закључак: „Безбедносна ситуација у споменицима верског наслеђа је задовољавајућа, без озбиљних случајева (инцидената)" (Kossev.info 2022c).

У извештају Стејт департмента о стању верских слобода, међутим, уз извештаје Косовске полиције наводе се и подаци из других извора, па и оних српске стране, који указују на то да се догодило више инцидената него што полиција наводи (Kossev.info 2022c). Један од разлога за ова неподударања лежи у чињеници да је полиција већину инцидената класификовала као крађу, иако су неки подразумевали оштећење гробаља или друге имовине (Kosovo online.com 2021e).

У извештају мисије ОЕБС-а на Косову и Метохији, регистрован је пораст инцидената почињених на црквама и на гробљима који припадају Српској православној цркви и српској православној заједници. Како се наводи, у периоду јануар 2014 – децембар 2020. године, пријављено је 247 инцидената на културном наслеђу и верским локалитетима. Међу њима, 112 случајева су биле крађе новца или имовине, а 86 инцидената вандализма догодило се на верским објектима. Више од половине њих – 48 случајева, било је усмерено против верских објеката Српске православне цркве. Међу инцидентима у којима су мете културно наслеђе и верски локалитети, 57 одсто од преосталих 135 инцидената почињено је

у црквама и на гробљима који припадају Српској православној цркви (Novosti 2022).

Кратки екскурс у статистичке податке на крају овог дела рада, требало је да илуструје то до које мере је албански дискурс о заштити и безбедности српских сакралних споменика на Косову и Метохији оптерећен нужношћу (по)државања угроженог конструкта политичке димензије „косовског идентитета". Стога чак и баратање чињеницама, које су крајње егзактне и проверљиве, подлеже својеврсној дисторзији, како би се оне уклопиле у одређене стратегијски пласиране конструкције које подржавају тврдње о (повећаној) безбедности српских сакралних споменика у самопроглашеној косовској држави.

### 2.2.3. Политичка воља изнад Уставног закона: непримењивање одлуке о враћању земљишта манастиру Дечани

Третман који је тема (не)примењивања одлуке Уставног суда о враћању земљишта манастиру Дечани добила у албанским јавним изјавама значајан је за проблем којим се овде бавимо из више разлога. Наиме, он упућује не само на одношење према правима СПЦ загарантованим посебним законима, и правним нормама уопште, већ и на начине потврђивања „суверености" такозване „државе Косово" у ситуацији када се у питање доводи функционисање њене институционалне сфере и поштовање усвојених закона. Важност је утолико већа јер је реч о осетљивој области заштите верских права и културне баштине мањинске српске заједнице, који су, бар декларативно, под будним оком међународних институција. Влада такозваног Косова настоји да пред међународном заједницом, на све доступне начине, створи репутацију државе која је вољна и способна да заштити мањинска права и мултиетничко културно наслеђе Косова као универзалну вредност, и да истовремено, што је мање могуће, спроводи инклузивну политику наслеђа.

Већина овде анализираних албанских јавних изјава везаних за (не)поштовање пресуде Уставног суда о враћању манастирског земљишта – доминантно су обликоване приближно истим коришћењем *стратегија оправдања* и *стратегија порицања проблема*.

У самом приступу проблему (не)извршавања пресуде Уставног суда о враћању имовине манастиру Дечани очитује се, осим тога, и потреба за екстремним дистанцирањем према свим траговима некадашње државности на територији која је сецесијом и самопроглашењем отета, те стога и према реституцији којом је одавно конфисковано земљиште враћено првобитном власнику.

У складу са горепоменутом потребом дистанцирања према прошлости, у великом броју јавних албанских изјава, пресуди Уставног суда о датом питању не приступа се као према законом обавезујућем акту највише правне инстанце у земљи. *Стратегијом порицања проблема* она је квалификована као „најапсурднија одлука коју може донети неки Уставни суд"; као одлука која је „довела до кршења људских права" (Kosovo online.com 2019), као „неприхватљива и неспроводљива" [është i papranueshëm dhe i pazbatueshëm] (Koha.net 2019). Увођењем *заблуде позивања на последице* у аргументациону схему оспоравања ове одлуке, тврди се да ће њено извршење начинити „велику правну штету и озбиљно оспорити уставни и правни систем на Косову", те је као таква окарактерисана као „скандалозна", „противуставна", „незаконита" и „недопустива" (Kosovo online.com 2021a). Аргумент имплицира да је последица реализовања пресуде Уставног суда легитимизовање реликта Милошевићевог режима, што се сматра политички и морално неприхватљивим за друштво такозваног „Косова". Како се даље наводи, „убила би наду грађана Дечана да живе у овом граду", јер њеним извршењем „манастир постаје препрека у концепту економског развоја" (Kosovo online.com 2019).

Базична аргументациона схема за оспоравање пресуде Уставног суда заснована је на *генетичкој заблуди*. Реч је о логици извођења политичког/вредносног суда о документу на основу његове

историјске генезе. Према овој аргументацији, разлог за одбацивање дате пресуде лежи у чињеници да „овај документ легитимише одлуке из времена насилних мера Милошевићеве ере" [sepse me këtë dokument legjitimohen vendimet e kohës së masave të dhunshme të kohës së Millosheviqit] (Koha.net 2019), односно да се њоме „спроводе закони Србије 90-тих" (Kossev.info 2021), када је одлука првобитно донета. У овом тенденциозном поистовећивању одлуке Уставног суда са Милошевићевим режимом иде се чак дотле да се она именује као „Милошевићева одлука" и оспорава коришћењем *топоса историје* и *топоса позивања на ауторитет*:

„Против закона, одлука и подзаконских аката из Милошевићевог доба, све демократске државе света, укључујући и Немачку, борile су се и сматрале их дискриминаторским" (Kosovo online.com 2021a).

Нормативни/вредносни закључак о неприхватљивости правног акта изводи се на основу његовог наводног политичког порекла, тврдњом да је документ политички контаминиран, односно да порекло аутоматски дискредитује садашњост. Притом се потпуно игнорише актуелни контекст, релевантне промене и правне чињенице самог спора. Осим тога, овде је очита и логика *заблуде црвене харинге*. Увођењем приче о озлоглашеном режиму Слободана Милошевића, емотивно и политички наелектрисаном темом пажња се преусмерава са основног проблема расправе – (не) примењивању пресуде Уставног суда о враћању земљишта њеном власнику. Тако се остварује прелазак са имовинско-правне проблематике на политичку.

Историјски наратив о мрачним деведестим годинама наводне српске страховладе на Косову и Метохији показао се у албанским дискурсима као вишеструко функционалан. Поред оне горе анализиране, очита је његова функција негативне карактеризације српске политике, коју илуструје следећи крајње политикантски исказ премијера Куртија. Њиме се пресупонира везаност српске политике за, тада већ политички проказану, Русију и успоставља аналогија са односом према озлоглашеном режиму из прошлости: „Међутим,

напомињем да као што тражимо од Србије да се огради од Путина у садашњости, тражимо и да се огради од прошлости, односно Милошевића. Јер се ради о 24 хектара земље коју је он поклонио манастиру Дечани" (Kossev.info 2022).

Исказ председнице Османи, аргументу нужности дистанцирања од „мрачне" прошлости, додаје и аргумент бриге о будућности ове такозване државе уколико се отпочне са праксом допуштања преседана, какав би био направљен извршењем одлуке Уставног суда:

„(...) треба бити веома опрезан са преседаном који се ствара одлуком Уставног суда Косова у случају Манастира Високи Дечани (...) Не заборавите да је Милошевић давао и узимао земљу 90-их година без икаквих критеријума, без икакве одлуке, то је потпуно на дискриминаторној основи. И чак, он је то радио током година 1998-99, када смо ми били у рату, када је извршио геноцид над народом Косова" (Kossev.info 2022).

Две горенаведене изјаве премијера Куртија и председнице Османи важне су и због политичког концепта виктимизације који се у албанским дискурсима континуирано поткрепљује реминисценцијама на време Милошевићевог режима и ратне сукобе на Косову и Метохији. У наведеним исказима, везано за концепт виктимизације, уочљиви су и елементи *конструктивне стратегије кохезивације*, којом се истичу заједничке патње и бриге припадника заједнице. Исту стратегију налазимо и у изјавама везаним за Храм Христа Спаситеља у Приштини, названу „Милошевићева црква", о чему ће бити више речено у наредном делу овог поглавља. Овде је довољно подсетити се тезе из теоријског увода о колективним траумама из прошлости као средству убрзаног формирања идентитета.

У случајевима јавних изјава којима се начелно уважава нужност поштовања одлука Уставног суда, различитим *стратегијама оправдања*, објашњавају се разлози због којих она ипак није спроведена. Образложења заснована на померању пажње са основне теме расправе, којим се уместо стварних аргумената нуде лажни,

заснивају се на логичкој грешци релевантности, названој *заблуда црвене харинге*. *Стратегијом легитимације рационализацијом*, којом се легитимност исказа остварује реферирањем на домене одређених стручних знања, дефиниција и објашњења, уводе се правничка образложења тврдње о нерегуларности ове судске одлуке. Иако она нису искази правних експерата, нити могу имати икаквог стварног ефекта на одлуку Уставног суда која је коначна и обавезујућа, налазимо их у бројним изјавама у јавности у којима се истиче важност узимања у обзир противречности „које су пратиле питање земљишта око манастира у историјском и правном смислу" (Kossev.info 2022f), односно „многих процедуралних повреда у овој пресуди" [shumë shkelje procedurale në këtë aktgjykim] (Klankosova.tv 2022).

„Прво, одлука Владе Србије, којом је 1997. године то земљиште дато манастиру, била је дискриминаторна, јер је то земљиште било власништво два јавна предузећа. Друго, у правном смислу, манастир Дечани нема самосталан правни идентитет, јер правно припада Српској православној цркви" [Së pari, vendimi i Qeverisë së Serbisë, me të cilin në vitin 1997 iu dhanë tokat Manastirit ishte diskriminues, sepse ato toka ishin pronë e dy ndërmarrjeve publike. Së dyti, në kuptimin ligjor, Manastiri i Deçanit nuk ka identitet të pavarur ligjor sepse ligjërisht i përket Kishës Ortodokse Serbe] (Evropaelire.org 2021).

„Питање својине земљишта око манастира није решавао ниједан релевантан суд и верујем да Уставни суд не може да донесе одлуку о предмету без исцрпљивања свих других правних корака" (Koha.net 2022).

„Многи људи не знају да судски аргументи друге стране нису разматрани, због процедуралног одуговлачења. Не разумем ни како је православна црква била заступљена на суду са својим сведочењем, када они тврде да имају представништво у другој земљи" (Kossev.info 2022).

Коришћењем *стратегије одрицања одговорности* и *инверзије улога жртве и починиоца*, представници СПЦ – наводни политички инструмент Србије – истичу се као један од главних узрочника насталог проблема. Као претпоставка његовог решавања наглашава се важност промене става верских поглавара манастира, односно њихово показивање спремности на сарадњу. Утолико више због привилегија и права која им законодавство нуди.

„(…) нажалост, Српска православна црква је стално злоупотребљавана од стране Србије као политички инструмент против Косова [fatkeqësisht, Kisha Ortodokse Serbe është keqpërdorur vazhdimisht nga Serbia, si instrument politik kundër Kosovës] (…) Учинићемо све што можемо да сачувамо легитимна права манастира, али и верски лидери манастира морају да ураде свој део, тражећи решења кроз договоре са локалним становништвом" [Ne do të angazhohemi maksimalisht që të ruhen të drejtat legjitime të Manastirit, por edhe liderët fetarë të Manastirit duhet të bëjnë pjesën e tyre, duke kërkuar zgjidhje përmes marrëveshjeve me popullatën lokale] (Evropaelire.org 2021).

„Спровођење судских одлука треба да буде приоритет косовских институција, али би у случају Манастира Високи Дечани требало преиспитати пресуду Уставног суда (...) Као што знамо, косовско законодавство, кроз Закон о специјалним заштићеним зонама, нуди православној цркви велике погодности, међу којима је Српска православна црква ауторитет одлучивања у Имплементационом надзорном савету, док простор око манастира ужива режим заштите. СПЦ на Косову требало би да промени свој приступ према окружењу у коме се налази, чиме би се створили услови за међусобно разумевање, али и спровођење судске одлуке о враћању земљишта (...) Видели смо да је Српска православна црква често била више портпарол Владе Србије него верска заједница која би суштински промовисала мир међу локалним заједницама" (Kosovo online.com 2021).

У оквиру примене *стратегије одрицања одговорности* која је пребачена на управу манастира Дечани и СПЦ, уочљиве су и различите комбинације других стратегија. Тако се, на пример, замена тезе, којом се уместо извршења судске одлуке нуди тек спремност на дијалог са управом манастира Дечани, увођењем аргументације засноване на *заблуди црвене харинге* развија у *стратегију инверзије улога жртве и починиоца*. У интерпретацији ситуације, чињеница да је манастирска управа прекинула контакт са премијером Куртијем – што је сасвим разумљиво након вишегодишњег оглушивања о њихове легитимне захтеве – постаје примарнија од чињенице неизвршења одлуке Уставног суда. Ова инверзија улога жртве и починиоца развија се често у контранапад реализован *стратегијом позитивне самопрезентације* и *негативне презентације Другог*. Стога, уз *заблуду црвене харинге* овде можемо говорити и о *заблуди погрешног закључка*.

„ (...) овде често парадоксално траже да се спроведе одлука Уставног суда, истог суда који произилази из Устава који каже да је Косово независна држава. Они би прво требало да нам кажу да ли признају овај Устав који проглашава Косово као независну државу, онда можемо да говоримо о Уставном суду који је уписан у овај Устав. Верујем да изазове које имамо са Српском православном црквом треба решавати унутрашњим дијалогом. Чудно, наша Влада, Куртијева влада је прва са којом одбијају да разговарају. Никада нисмо разумели зашто" (Kossev.info 2022).

„Српска православна црква је та коју Србија континуирано злоупотребљава као политички инструмент против Косова и Албанаца. Максимално ћемо се залагати за очување легитимних права манастира, али ће и верски поглавари манастира морати даураде свој део посла, тражећи решења кроз дијалог и договоре са локалним становништвом, а верујем да је тако нешто могуће" (Koha.net 2022).

У једној од Куртијевих изјава, у оквиру стратегије позивног самопредстављања, споразумевање са манастиром око враћања спорног земљишта квалификује се као неприхватљиво „улажење у логику трговања", док се с друге стране истиче беспоштедни рад такозване косовске владе на успостављању дијалога. „Не упуштамо се у ценкање ни са ким. Са знањем које имамо, са вештинама које поседујемо, радимо најбоље што можемо, не штедећи себе. Ако постоји потреба за комуникацијом, и ту смо изразили нашу спремност" [Nuk angazhohemi ne në logjikë pazaresh me askënd. Me dijen që e kemi, me aftësitë që i posedojmë e bëjmë më të mirën e mundshme, duke mos e kursyer veten. Nëse ka nevojë për komunikimin, edhe këtu e kemi shprehur gatishmërinë tonë] (Klankosova.tv 2022).

Комбинацију *позитивног самопредстављања* и *стратегије оправдања*, која истовремено потенцира последњу реч владе по питању манастирског власништва, очитује следећа премијерова изјава:
„Када је реч о манастиру Дечани, ми подржавамо очување културног наслеђа без обзира на вероисповест, али културно наслеђе и власништво нису иста ствар (...) Изразио сам спремност да започнемо разговоре са православним верским властима на Косову и да нађемо решење" (Kossev.info 2022).

На крају овог потпоглавља, осврнућемо се на изјаву премијера Куртија, као једну од последњих у временском периоду обухваћеном наши истраживањем, којом је он јавно потврдио да влада одбија да примени одлуку Уставног суда о враћању земљишта манастиру Дечани, а да притом не само да то ниједном речју није експлицитно изразио, већ је напротив исказао супротно уверење, уз извесна ограђивања. Дотична Куртијева изјава очитује комбинацију *стратегије избегавања кривице* и *стратегије инверзије улога жртве и починиоца*, омогућене *заблудом црвене харинге*.

Коришћење неодређености у уводном делу изјаве, имајући у виду све Куртијеве дотадашње игроказе, поприма карактер ци-

ничне провокације. Наиме, о питању враћања земљишта, Курти је најпре изразио оптимистично веровање да ће оно бити решено, као да је то ствар веровања и оптимизма, а не нешто што зависи од одлука владе, пре свега његове. *Стратегијом предикације* реализована је употреба пасивне конструкције, којом се овом питању приписује својство решености (питање ће бити решено), док се вршилац могуће будуће радње (решавања питања) изоставља. Тиме се остварује избегавање кривице за (не)решавање овог питања. Наставак изјаве реализован је *стратегијом инверзије улога жртве и починиоца*, пребацивањем са теме решавања датог питања на тему одбијања наводне Куртијеве иницијативе за разговор са управом манастира, и истрајавања његове вере у могућност дијалога упркос томе, чиме остварује позитивно самопредстављање.

„Верујем да ће то питање бити решено, оптимиста сам, ја сам први премијер Косова кога православни свештеници у манастиру Дечани нису примили на састанак. Са мојим претходницима су се састајали, али мене не желе на састанку. Тражио сам састанак, али одбијају ме. Верујем да можемо водити дијалог и решити проблеме које имамо" [Besoj se çështja do të zgjidhet, jam optimist, unë jam kryeministri i parë i Kosovës i cili nuk pranohet në takim nga priftërinjtë ortodoksë në Manastirin e Deçanit. Janë takuar pararendësit e mi, por mua s'më duan në takim. Kam kërkuar takim por më refuzojnë. Besoj se mund të përfshihemi në dialog e të zgjidhim problematikat që i kemi] (Klankosova.tv 2022b).

Употребу *топоса историје* – референрање на Милошевићев режим као лајтмотивско оправдање одбијања да се земљиште врати манастиру налазимо у наредним редовима текста ове изјаве. Увођење правничких објашњења очитује коришћење *стратегије легитимације рационализацијом*, јер се могућност да земљиште ипак не буде враћено аргументује позивањем на стручна знања. „За манастир Високи Дечани има 24 хектара земље које му је пре 25

година дао Милошевићев режим. Имамо одлуку Уставног суда, али постоје управни предмети везани за имовину" (Kossev.info 2022).

Завршним делом Куртијеве изјаве изражава се жеља, али не и решеност (носилаца власти) да „сачувају" манастир, који је, именован као „културно наслеђе свих грађана" [ai trashëgimi kulturore e gjithë qytetarëve] (Klankosova.tv 2022b), што је само политички коректнија варијанта квалификације „део косовског културног наслеђа".

## 2.3. Такозвана држава косово vs. СПЦ

Конфронтирајуће репрезентације косовске државе и СПЦ присутне су као нека врста подразумеваног фона бројних албанских јавних изјава анализираних у оквиру двеју претходно разматраних макротема, те их је тешко јасније тематски разграничити у односу њих. Међутим, управо због његовог лајтмотивског присуства, а зарад интереса детаљнијих аналитичких увида у његов значењски потенцијал, конфронтирање косовске државе и СПЦ издвојено је у посебну макротему. Наиме, уочили смо да се неретко, на позадини главних смерања дискурзивних стратегија, истраживаних у оквиру других двеју дискурзивних макротема, развија доследно негативна репрезентација улоге и деловања СПЦ на територији такозваног Косова,[101] уз истовремено хипертрофирано позитивно представљање самопроглашене државе Косово. Посредством ове поларизујуће репрезентације, остварује се конструисање позитивног политичког идентитета такозване косовске државе.

У албанским јавним изјавама о српским сакралним споменицима на Косову и Метохији, репрезентације СПЦ, а посебно упра-

[101] Између налаза нашег истраживања и налаза раније предузетог, методолошки потпуно другачијег, али тематски сродног истраживања Јелене Лончар, приметна је значајна подударност албанских дискурса у негативним реперезентацијама карактера и улоге српске цркве. Оно што се намеће и у површној компарацији албанских изјава анализираних у ова два истраживања јесте тренд заоштравања ставова, и веће експлицитности у негативним судовима и квалификацијама. О овом истраживању погледати у: Loncar 2019.

ве Манастира Високи Дечани обликоване су у смеру конструисања непријатеља косовске државе и њених грађана. Узроци овој појави су и историјски и савремени. СПЦ је, од свог настанка, била тесно повезана са националном историјом Србије, очувањем српског идентитета и моћи српске државе, а као резултат ове историјске везе, јавља се перцепција њене доминантно политичке функције (Defreese 2009, 260).

Усвојени закони о културном наслеђу и правима СПЦ доживљавају се истовремено и као претња независности Косова и као њен услов, где би евентуално неспровођење предложених закона утицало на међународни положај Косова, чиме би се спречило његово пуно признање (Surlić 2017, 115).

Овај конфликт двоструке одбојности према законима који штите српска права зацементирао је негативизам у односу према СПЦ на Косову и Метохији. Много тога већ је речено у вези са негативном перцепцијом закона којима се, према албанском виђењу, врши позитивна дискриминација СПЦ у односу на грађане такозваног Косова. Посебно је у том смислу на удару био манастир Дечани, чија је законска заштита тумачена као препрека економском развоју. Законом заштићена права манастира неретко су у јавним албанским изјавама представљене као екстериторијални статус, а сходно томе и као претња суверености и интегритету државе.

„Манастир Дечани не само да није угрожен од стране Албанаца или косовских институција, већ према Ахтисаријевом пакету и важећим законима ужива екстериторијални статус, једном речју, има пуну независност и заштиту, због чега то злоупотребљава да би проширио утицај Србије на Косову стављајући религију у службу политике" [Manastiri i Deçanit, jo që nuk rrezikohet nga shqiptarët apo institucionet e Kosovës por, edhe sipas Pakos së Ahtisarit dhe ligjeve në fuqi gëzon një status extraterritorial, me një fjalë ka pavarësi dhe mbrojtje të plotë prandaj po e keqpërdorë këtë për të shtrirë ndikimin e Serbisë në Kosovë duke e vënë fenë në shërbim të politikes] (Reporteri.net 2021).

„Манастир Дечани и његово особље су привилеговани. Они се својим поступцима понашају као већа држава од наше државе" (Kosovo online.com 2020d).

„Недавни догађаји у Дечанима, у вези са радовима на путу P-108 који повезује Дечане са Плавом, још једном су показали немоћ институција Републике Косово према манастиру Дечани" [Zhvillimet e fundit në Deçan, në lidhje me punimet në rrugën R-108 që lidhe Deçani me Plavën, ka treguar edhe një here pafuqinë e institucioneve të Republikës së Kosovës karshi Manastirit të Deçanit] (Telegrafi. com 2020).

### 2.3.1. Клевета – екстремни облик негативне квалификације

О албанским тврдњама о наводној злонамерности управе манастира Дечани такође је већ било речи, а овде је потребно позабавити се клеветама на њен рачун и против манастирске управе, као изразитим обликом негативне карактеризације. Једну од екстремних форми клевете налазимо у следећој изјави:
„Одговорно изјављујем да је сваки инцидент који се догодио у Дечанима од 2005. године до сада, починило особље манастира, а финансирало га је и одобрило ово особље. Безбедносне институције, КФОР и косовска полиција имају податке о томе, а то сведоче и извештаји КБС" (Kossev.info 2021b).

Још екстремнији облик клевете везан је за личност игумана манастира Дечани Саве Јањића, који је и у периоду који претходи оном разматраном у нашем истраживању, а и у истраживаном, био под константним ударом напада албанских псеудоисторичара. Осим што се од њега јавно тражило да се извини за српски геноцид над косовским Албанцима и одустане од даљих провоцирања безбедносне ситуације, није се презало ни од најтежих оптужби за саучесништво у ратним злочинима.

„Руководство огранка ЛХК 'Али Хадри' у Дечанима тражи од игумана Јањића да повуче своје изјаве и извини се за геноцид који је

починио српски народ и држава над Албанцима Дечана и Косова (...) Такође молимо игумана да одустане од провоцирања безбедносне ситуације у Дечанима" [Kryesia e LHK 'Ali Hadri' dega në Deçan, i kërkon Igumenit Janjiq që të tërhiqet nga deklaratat e tija dhe të kërkojë falje për gjenocidin që ka kryer populli dhe shteti serb kundër shqiptarëve të Deçanit e Kosovës (...) Po ashtu, ne i kërkojmë Igumenit që të tërhiqet nga provokimi i situatës së sigurisë në Deçan] (Koha.net 2019).

„Подсећамо игумана Јањића да су у нашим сећањима још увек свеже црквене службе, у којима су највиши поглавари манастира Дечани, управо у овом храму пошкропили светом водицом и окадили стотине српских паравојника који су починили најтеже злочине над Албанцима Дечана и околине, али и шире" [Ne, i rikujtojmë Igumenit Janjiq se ende janë të freskëta në memoriet tona meshat kishtare në të cilat drejtuesit me të lartë të Manastirit të Deçanit, po në këtë tempull kishin „spërkatur me ujë të shenjtë dhe tymosur me tym" qindra paramilitarë serbë të cilët me pas kanë kryer krimet me të rendë kundër shqiptarëve të Deçanit me rrethinë por edhe me gjerë] (Koha.net 2019).

Клевете на рачун игумана Дечана упућене су и од стране Савета за заштиту људских права на Косову. Овај савет јавно је предложио да игуман буде истражен, везано за „могуће кршење Закона рата и хуманитарног права", због његове „улоге пре и током рата на Косову, због цивила заточених у манастиру Дечани" (Kosovo online.com 2021f).[102]

У уводном делу већ је истакнут третман који је СПЦ као институција имала у јавним албанским изјавама о српским сакралним споменицима на Косову и Метохији. Реч је о томе да се СПЦ приступало као политичкој пре него као верској организацији, што је очитовано у различитим формама и контекстима. У већ разма-

[102] Истина је заправо да је Јањић током рата пружао уточиште албанским избеглицама, о чему су писали и страни медији.

траним примерима коришћења *стратегије инверзије улога жртве и починиоца*, у ситуацијама флагрантног кршења закона којима се штите српски верски споменици и права СПЦ, манастир Дечани често је називан амбасадама Србије и Русије на Косову [Ambasadës së Serbisë dhe të Rusisë në Kosovës] (Telegrafi.com 2020).

Манастир је, као што је већ речено, неретко оптуживан да „има пуну независност и заштиту које злоупотребљава за проширени утицај Србије на Косову, стављајући религију у службу политике" [ka pavarësi dhe mbrojtje të plotë prandaj po e keqpërdorë këtë për të shtrirë ndikimin e Serbisë në Kosovë duke e vënë fenë në shërbim të politikes] (Reporteri.net 2021). Именован је и као „последња тачка безнадежне битке коју Србија води на Косову, злоупотребљавајући православне цркве и манастире" [Manastiri i Deçanit vazhdon të jetë pika e fundit të një beteje të pashpresë që e bën Serbia në Kosovë duke i keqpërdorur kishat dhe manastiret ortodokse në vendin tonë] (Front online.net 2022).

У погледу негативних перцепција улоге СПЦ на Косову и Метохији, а посебно њене снажне везе са српским идентитетом, следећа јавна изјава пружа резимирајући увид:
„Од времена Краљевине Југославије до данас, српске православне цркве су у различитим облицима уништавале, пљачкале, присвајале и инструментализовале културу како би оправдале да је Косово 'колевка српства'. Да би то оправдале, измишљале су ваннаучне тезе везане за дужност и право националног идентитета, на пример, 'територија која чува национални идентитет је неспорно право, које се не може одвојити ни од народа ни од државе'" [Që nga koha e Mbretërisë Jugosllave deri në ditët e sotme kishat ortodokse serbe në forma të ndryshme shkatërruan, plaçkitën, përvetësuan dhe e instrumentalizuan kulturën për të arsyetuar se Kosova është 'djepi i serbizimit'. Për t'u arsyetuar kjo, shpikën tezën ekstra shkencore që ndërlidhen me detyrën dhe të drejtën e identitetit kombëtar, si bie fjala, 'treva që ruan identitetin kombëtar është një e drejtë e pakontestueshme,

e cila nuk mund të shkëputet as nga populli as nga shteti’] (Muhadri 2021).

### 2.3.2. Српске цркве као политичке изјаве

Нешто другачији облик оптужби за „политичко деловање” сусрећемо у генералној перцепцији одређених српских цркава као својеврсних „политичких изјава” (Morel 2013, 4). Реч је о црквама изграђеним или обновљеним под режимом Слободана Милошевића, што је тумачено као начин остваривања пуне српске контроле над територијом. Само постојање ових цркава, у албанским дискурсима добија значење угрожавања суверенитета такозване „косовске државе”. То је очито у изјави припадника Лиге историчара такозваног Косова „Аљи Хадри”, у којој се, уз навођење имена „политичких цркава” наглашава да су косовске институције у обавези да штите „суверенитет и Устав”.

„Цркве које је изградио Милошевићев режим у нашој земљи током 1989–1999, почев од оне на имању Приштинског универзитета, затим у Ђураковцу и Бањи и Пећи, у Истоку, Дреновцу у Клини, Грмову из Витине, Клокоту, Брњаку, Ораховцу и свуда по другим местима на Косову – све су политичке” (Kossev.info 2022e).

Ситуације екстремног кршења верских права СПЦ и њених верника исход су спровођења у дело горенаведене тезе о црквама из Милошевићевог времена као „политичким изјавама”. Реч је о екстремној реакцији косовских званичника и читаве јавности на одржавање литургије на црквени празник Спасовдан, у Храму Христа Спаситеља у Приштини 2021. године. Ова литургија перципирана је као провокација уочи дијалога у Бриселу 15. 6. 2021. године. Додатну тежину целој ситуацији давала је чињеница да је у току још увек био пролонгирани правни спор између ове цркве и универзитета у Приштини, око власништва над земљиштем на којем је црква изграђена.

Изјаве званичника везане за овај догађај и његов повод обликоване су *стратегијама оправдања*, *стратегијама одрицања одговорности*, односно *инверзијом улога жртве и починиоца*. Схеме аргументације засивају се на *заблуди позивања на последице* која прикрива погрешно приписивање негативног става цркви, односно злонамерност литургијског чина. Уводна реченица следеће изјаве обликована је *стратегијом оправдања*, док наредна реченица очитује *инверзију улога жртве и починиоца*, јер се верском обреду вршеном у цркви приписује намера вршења притиска на суд.

„Данас смо обавештени о активности СПЦ на Косову која се одржава у недовршеном објекту, који је изграђен на имању Универзитета у Приштини током репресивног српског режима на Косову. Косовска полиција није унапред обавештена о одржавању ове активности и то представља кршење правила јавне безбедности на Косову" [Gjatë ditës së sotme jemi njoftuar për një aktivitet të Kishës Ortodokse Serbe në Kosovë të zhvilluar në strukturën e papërfunduar, e cila ishte ndërtuar në pronën e Universitetit të Prishtinës në kohën e regjimit represiv serb mbi Kosovën. Policia e Kosovës nuk ka qenë e njoftuar paraprakisht për mbajtjen e këtij aktiviteti dhe kjo përbën shkelje të rregullave të sigurisë publike në Kosovë] (Zeqiri 2021).

„Имовина на којој је изграђен недовршени објекат тренутно је предмет спора, а тужилац је Универзитет у Приштини 'Хасан Приштина'. Из тог разлога, ниједна страна која је део судског поступка не сме да врши притисак на судове. Позивамо да се такве ситуације не понове и да се заинтересоване стране у овом судском поступку уздрже од вршења директног или индиректног притиска на институције правосуђа" [Prona ku është ngritur struktura e papërfunduar aktualisht është në procedurë kontestimore dhe ku paditës është Universiteti i Prishtinës „Hasan Prishtina". Për këtë arsye, asnjëra palë që është pjesë e procedurës gjyqësore nuk guxon të ushtrojë presion mbi gjykatat. Bëjmë thirrje që situatat e tilla të mos përsëriten dhe palët e interesit në këtë rast gjyqësor të përmbahen nga ushtrimi i

presionit të drejtpërdrejtë ose të tërthortë mbi institucionet e drejtësisë] (Zeqiri 2021).

У изјави министра културе, омладине и спорта Хајруле Чекуа (Hajrulla Çeku), одржавању литургије у Храму Христа Спаситеља приписана је још тежа, политичка намера и то диктирана из Београда.

„Организовање политичких литургија чини вас политичком Црквом. Као таква, уместо да окупљате људе, ви подстичете сукоб (...) Праћење упутстава 'политичких богова' рецепт је за катастрофу, СПЦ требало је да научи лекцију из 1990-их" (Kosovo online. com 2021c).

Свест о важности пружања државних гаранција поштовања законом заштићених верских права и слобода мањина, наметнула је потребу да се њихово кршење оправда, уз истовремену инверзију улога жртве и починиоца.

„Слобода верске активности је загарантована Уставом и законима Косова и заштићена је свим институционалним механизмима. Међутим, верска активност не може бити коришћена у политичке сврхе нити кршити ред, закон и правду. Платили смо високу цену за мир који данас уживамо, стога косовске институције неће толерисати радње које крше јавну безбедност, ометају независност правосуђа и подстичу сукобе угрожавањем суживота између заједница" [Liria e veprimtarisë fetare është e garantuar me Kushtetutën dhe ligjet e Kosovës, dhe ajo mbrohet me të gjitha mekanizmat institucional. Mirëpo, veprimtaria fetare nuk mund të përdoret për qëllime politike dhe as të cënojë rendin, ligjin dhe drejtësinë. Për paqen që e gëzojmë sot kemi paguar çmim të lartë, prandaj institucionet e Kosovës nuk do të tolerojnë veprime që cënojnë sigurinë publike, ndërhyjnë në pavarësinë e gjyqësorit dhe nxisin konflikte duke e rrezikuar bashkëjetesën mes komuniteteve] (Zeqiri 2021).

Ова изјава, осим коришћења горенаведених стратегија очитује и употребу *топоса историје као учитељице* за основу аргу-

ментационе схеме. Висока цена којом је плаћен садашњи мир референца је на оружане сукобе 1990-тих година на Косову и Метохији, односно на колективно трауматско искуство албанског народа. Ова историјска референца битна је за конструисање заједничке политичке прошлости Албанаца као важног идентитетског конструкта. Трауматска димензија овог колективног искуства показује се још важнијом у идентитетском смислу.

Као што је већ речено у теоријском уводу, оживљавањем колективних траума из прошлости, и њиховим реконструисањем кроз повезивање са актуелним искуствима, трауматска меморија поприма нови статус у дефинисању групног идентитета. Коришћењем политичког концепта виктимизације, она постаје средство за убрзано формирање идентитета. Конструкција прошлих патњи у новој ситуацији постаје тако извор категорија посредством којих група конструише свој идентитет, групно самопоимање и самопоштовање.

У изјави Енвера Хоџаја, заоштрава се гореистакнута виктимизујућа теза, а уз њу се наглашава и повреда достојанства државе, чиме се очитује и *перпетуирајућа стратегија оправдања*, у функцији одбране политичке димензије косовског идентитета.

„Зато је данас, нажалост, угрожен карактер државе Косово и отворене нове теме у дијалогу са Србијом које ће бити потврђене на састанку Куртија и Вучића 15. јуна. Само је литургија је верска. Све остало у вези с тим је политичко, чији је циљ искривљивање историје, истине и оправдавање геноцидног режима попут Милошевићевог. Рушевине подигнуте и недовршене у време окупације требало је третирати као такве – шовинистички пројекат усмерен против Албанаца који је заустављен и никада није завршен. Али није, 22 година након рата, када су ратне ране још отворене, организовати (...) литургију која је дубоко политичка, болна и неприхватљива. (Kosovo online.com 2021g).[103]

[103] На порталу Kosovo onine. com, објављена је изјава коју је Хоџај поставио на свој Фејсбук профил, а коју су свакако објавили и информативни интернет пор-

Истог смисла је и следећа изјава, с тим што она садржи и изразе експлицитне дискриминације српске мањине, односно православних верника, који су искључени из категорије грађана, будући да они не могу бити увређени литургијом властите цркве.

„Уз сво дужно поштовање верских слобода, српска православна литургија одржана данас у спорној цркви у дворишту Универзитета у Приштини, цркви изграђеној на Милошевићевим фашистичким идејама, представља кршење достојанства наше Републике и пре свега увреду за наше грађане. Влада и Општина треба одмах да реагују!" [Me gjithë respektin për liritë fetare, liturgjia ortodokse serbe e mbajtur sot në kishën e kontestuar në oborrin e Universitetit të Prishtinës, kishë kjo e ndërtuar mbi idetë fashiste millosheviqiane, është shkelje e dinjitetit të Republikës sonë e mbi të gjitha ofendim ndaj qytetarëve tanë. Qeveria dhe Komuna të reagojnë menjëherë!] (Ramadani 2021).

Другачијег смерања у односу на горенаведене изјаве је она Шкељзена Гашија (Shkëlzen Gashi) бившег саветника косовског премијера Аљбина Куртија. Наглашавајући „да Косово не сме да упадне у замку понављања 17. марта, уколико би реаговало на 'провокацију' СПЦ", он је актуелну ситуацију приказао као негативну последицу усвајања Ахтисаријевог плана. Подсетио је тадашње представнике опозиционих странака на то да су цркве на Косову са статусом Српске православне цркве регулисане Ахтисаријевим пакетом за који су они гласали, и да стога треба да „заћуте". „Српска Православна Црква на Косову, према Ахтисаријевом пакету,

тали, што је, према нашим увидима била распрострањена пракса у време трајања епидемије Covid-19, будући да су контакти са медијима били редуковани и отежани. Стога смо у овом и у још неколико случајева када нисмо могли наћи друге изворе, изјаве постављене на друштвеним мрежама Твитер и Фејсбук, које су потом преношене на одређеним онлајн информативним порталима третирали као тамо објављене. Овај избор сматрамо исправним имајући у виду чињеницу да су аутори, вођени потребом да баш у одређеном тренутку својим изјавама реагују на неку појаву и постављали исте на своје профиле рачинајући с тим да ће их медији преносити.

саставни је део Српске православне цркве са седиштем у Београду. 2008. године за Ахтисаријев пакет гласали су посланици косовске скупштине, укључујући све посланике политичких партија данас" (Kosovo online.com. 2021g).

Реакције званичника и политичара на покушај одржавања литургије наредне године, који је брзо осујећен, као да очитују спремност на овакав развој догађаја. Осим што их није ни било као претходне године, у њима је изостао сваки помен верских права и њиховог кршења. Изражавале су пре свега осуду наводно осмишљене и споља вођене политичке провокације која је приписана намери да се литургија одржи. Следећа изјава обликована је контрастним паралелизмом између СПЦ, као политички инструисаног провокатора који тражи улогу жртве, и стварне албанске жртве на коју се упућује виктимизујућом референцом на време Милошевићевог режима.

„Институција СПЦ, поред своје духовне и верске улоге, има и другу улогу на Косову, политичку. Она је продужена рука српске владе и у тој улози главни циљ је да провоцира, а затим преузме улогу жртве. Изабрана је локација као што је локација овде у Приштини која је изграђена током 90-их, током година када су Албанци били потпуно искључени из система и када Милошевићев режим, не питајући никога, узима универзитетско земљиште и даје га Српској православној цркви. У нормалној ситуацији, СПЦ би морала да се извини и са добром вољом одустане од било каквог потраживања власништва над овом црквом или овом локацијом. Ова институција која има многа права на Косову злоупотребљава улогу и права која јој је ова држава, ова земља и ове институције дале."
[Institucioni i Kishës Ortodokse serbe përtej rolit të vetë shpirtëror dhe fetar, e ka edhe një rol tjetër në Kosovë, rolin politik. Është një dorë e zgjatur e qeverisë së Serbisë dhe në atë rol qëllimi kryesor është që të provokojë e që më pastaj të marrë rolin e viktimës. Zgjidhet një lokacion siç është lokacioni këtu në Prishtinë i cili është ndërtuar gjatë viteve

të 90-ta, gjatë viteve kur shqiptarët kanë qenë të përjashtua tërësisht nga sistemi dhe kur regjimi i Millosheviqit, pa e pyetur askënd e merr tokën e universitetit dhe ia fal Kishës Ortodokse Serbe. Në një situatë normale Kisha Ortodokse Serbe do të duhej të kërkonte falje dhe me vullnet të mirë të heq dorë nga çfarëdo kërkese që të ketë pronësi mbi këtë kishë apo këtë lokacion. Ky institucion i cili ka shumë të drejta në Kosovë është duke e keqpërdorur atë rol dhe ato të drejta që ky shtet, ky vend dhe këto institucione i kanë dhënë] (Koha.net 2022a).

Наведена изјава парадигматски је пример албанске перцепције смисла и улоге СПЦ на Косову и Метохији. У албанском виђењу, СПЦ је нека врста прерушене српске агентуре која, злоупотребљавајући статус и права које ужива и који јој само по сили наметнутих закона припадају, вреба сваку прилику за политичко провоцирање и изазивање нестабилности у држави.

### 2.3.3. Повезаност историје, СПЦ и српских светиња на удару албанских политизација

Као што се из свих до сада тумачених изјава везаних за СПЦ могло видети, она је у албанским дискурсима неодвојива од политичке улоге која јој је приписана. Тим десакрализујућим приступом, омаловажавају се верска и духовна димензија српске православне цркве, и дискредитује њена органска, историјска – идентитетска веза са српским светињама на које се присвајањем претендује. У до сада анализираним албанским изјавама везаним за манастир Дечане, чије су чак и литургије десакрализоване клеветама, најјасније се очитује овај негативни однос према СПЦ. Велики део тог анимозитета, као што је већ речено, потиче од доживљаја угрожености суверенитета државе законима везаним за заштиту права СПЦ и српских светиња на Косову и Метохији. Стога Ахтисаријев план, као основа датих закона, представља честу мету критика у албанским јавним изјавама. Општије посматрано, разлози за непријатељско одношење према СПЦ леже у чињени-

ци да српска историја на овом простору и СПЦ, као њен главни баштиник, представљају озбиљну препреку учвршћивању конструкта албанске политичке прошлости на територији.

Потенцирајући у Ахтисаријевом плану наводну супротстављеност његовог политичког концепта историјској и културној реалности територије, Буџови је критику истог базирао управо на политизацији. Овом политизацијом он настоји да уважавање вредности српских светиња, због које су сврстане у светску културну баштину, раздвоји од законом заштићених права СПЦ као њеног власника. У изјави коју наводимо у наставку текста, пресупонира се то да ова права СПЦ произлазе из чињенице да њене светиње представљају културну вредност читавог света, док се њихова фактичка припадност СПЦ, као основни извор ових права, релативизује. Пресупонира се такође и то да се на основу ових права тежи остваривању политичких права, што генерише политичке проблеме између српске и албанске стране. Тако се, *стратегијом балансирања једне ствари против друге*, ствара привид нужности избора између посебних права СПЦ и превазилажења поменутих политичких проблема.

„Ахтисаријев документ је регулисао неке позиције које нису адекватне културној и историјској реалности. Мислим да православна црква на Косову треба да има свој правни статут, али цркве и све друге институције треба да се третирају као власништво државе Косово. Ту постоји политички проблем између Приштине и Београда. Има доста затегнутости, поготово што су поједини манастири проглашени као светско благо под покровитељством УНЕСКО-а, и то је добро, подразумева чување и добијање културне светске димензије, али није добро ако се на основу тог статута тражи политички статут. Православна црква треба да има сва права, али да та права подлежу држави Косово" (Kosovo online.com. 2020g).

У већини изјава са темом наводне неправедности Ахтисаријевог плана, незаобилазно је и помињање улоге СПЦ у том контексту.

„Чињенице су да је СПЦ присвојила право хришћанског наслеђа на основу језичке литургије, која је на овом поднебљу била најпре на грчком, па од 12. века и на староцрквеном, словенском језику. Тај фактор треба да се дефинише и ту леже ти проблеми који су више политички" (Kosovo online.com. 2020g).

У вези са другачијом улогом коју би, у албанском виђењу, СПЦ требало да има у самопроглашеној косовској држави, потребно је поменути две парадигматичне јавне изјаве које садрже одређене захтеве стављене пред СПЦ. Од ње се, наиме, очекује фундаментална промена у самом приступу српским светињама. Овом променом била би поништена једна од њених важних функција у најдиректнијој вези са културно-историјским идентитетом српских сакралних споменика на Косову и Метохији и српским идентитетом уопште. Ове изјаве откривају нам истовремено и шта, осим законима заштићеног статуса СПЦ и верских споменика, представља највећу препреку изградњи „косовског идентитета".

„Културно наслеђе мора се процењивати из нових плуралистичких перспектива, које ће се користити за оспоравање националистичких наратива. Садашњи дискурс чврсто је утемељен у представљању крутих културних идентитета и последично крутих наратива. СПЦ је забарикадирана у наративу о црквама и манастирима повезаним са српском историјом и идентитетом, и на основу тог наратива, њен пројекат је потпуна изолација ових места до тачке стварања подручја са статусом екстериторијалности [Trashëgimia kulturore duhet të vlerësohet nga perspektiva të reja pluraliste, të cilat do të përdoren për t'i sfiduar narracionet nacionale (nacionaliste). Diskursi i tanishëm është i ngulitur fort në paraqitjen e identiteteve kulturore të ngurta dhe rrjedhimisht edhe narracioneve të ngurta. KOS është e barrikaduar në narracionin për kishat dhe manastiret e lidhura

me historinë dhe identitetin serb dhe mbi këtë narracion projekti i vet është izolimi i plotë i këtyre vendeve deri në krijimin e zonave me status të eksterriorialitetit] (Koha.net 2021).

„СПЦ треба да буде отворена за комуникацију са локалном заједницом и да тежи промени одозго на доле, фокусирајући се више на нове идеје и значења, како би се културно наслеђе одразило на заједницу и како се не би сагледавало као статична прошлост, већ као континуитет – дакле и садашњост – са новом улогом у стварању мостова сарадње и повећању међусобног поверења" [KOS duhet të jetë i hapur për komunikim me komunitetet lokale dhe ta synojë një ndryshim nga poshtë-lart, duke u fokusuar me tepër në ide dhe domethënie të re, që trashëgimia kulturore të mund të reflektojë te komuniteti dhe, ndër të tjerash, ajo të mos shihet si e kaluar statike, por si vazhdimësi – pra edhe e tashme – me një rol të ri të krijimit të urave të bashkëpunimit dhe rritjes së besimit të ndërsjellë] (Koha.net 2021).

У овом дискурзивном подухвату подржавања конструкта косовског културног наслеђа, врло се перфидно, под плаштом афирмације савремених приступа феномену културне баштине, протура оспоравање српског идентитета. Процена културног наслеђа „из нових плуралистичких перспектива" еуфемистичка је конструкција којом се маскира суштина захтева– одрицане српске културне припадности српским светињама на Косову и Метохији. О томе најбоље говори подразумевани контекст ових „препорука" СПЦ, а то је осуда њеног наводног изолационизма и несарадње са заједницом. У основи, овде је реч о стратегији *негативног представљања другог*, док је позитивно самопрезентовање садржано у афирмацији „нових перспектива" и сопствене стране као њиховог доносиоца.

Као што је досадашњим анализама утврђено, албанске јавне дискурсе о српским сакралним споменицима на Косову и Метохији одликује вишеструка афирмација самопроглашене државе Косово у различитим контекстима. Онај који нас овде посебно занима јес-

те експлицитно коришћење присвојених српских сакралних споменика и с њима повезане српске историје, у циљу конструисања континуитета историјског трајања и државности Албанаца на територији Косова и Метохије.

Подсетимо се ситуације о којој је већ било речи – кривотворењу идентитета остатака српске Цркве Светог Николе у Новом Брду, симболички потврђеном политичким ритуалом на политичкој светковини. На свечаности након обављене католичке мисе, на остацима наводне католичке катедрале Светог Колије, истакнута је важност улоге државе у подршци оваквим пројектима који афирмишу њену наводно богату историју, културне и духовне ресурсе. Изјаве говорника на овој политичкој светковини представљају примере експлицитног коришћења присвојене српске историје и културне баштине за симболичко потврђивање косовске државности. Штавише, ове изјаве очитују и дискурзивно конструисање заједничке политичке прошлости, садашњости и будућности.

„Надам се да ћемо наставити са рестаурацијом свег нашег наслеђа које имамо под земљом, имамо камене стубове под земљом. То је ваш задатак, задатак државе али ми такође имамо много тежи задатак од вас: да обновимо душу Албанца" [Uroj që të vazhdojmë me restaurimin e gjithë atyre trashëgimive tona që i kemi nën dhe, ne kemi hala gur nën dhe. Kjo është detyra e juaj, detyra e Shtetit, por edhe ne e kemi një detyre shumë më të zorshme se ju: me e restauru shpirtin e shqiptarit] (Drita.info 2019).

„Ово је срећна иницијатива, веома добро темпирана, у право време, у правом тренутку и у правим околностима, која би, мислим, требало да постане традиција. Барем годишња традиција посете, не само верника, већ и људи од културе и других грађана земље. Јер, ова земља има богату историју, велики просперитет, не само природни, као што је познато, већ и културно и духовно богатство, о чему нам говори обилна литература. Честитам вам свима данашњи дан, желећи да ово постане традиција, повратак нашој прошлос-

ти, који нам гарантује добру и срећну будућност, коју сви желимо" [Është një iniciativë fatlume, e qëlluar shumë, në kohën e duhur, në momentin e duhur dhe në rrethana të duhura, të cilën mendoj se do të duhej të shndërrohet në traditë. Traditë së paku vjetore të një vizite, jo vetëm të besimtarëve, por edhe të njerëzve të kulturës e qytetarëve tjerë të vendit. Sepse, ky vend ka një histori të pasur, begati të madhe, jo vetëm natyrore, siç dihet, por edhe pasuri kulturore dhe shpirtërore, për të cilat na fletë një literaturë e bollshme. Ju uroj këtë ditë të gjithëve, duke dëshiruar që kjo të bëhet një traditë, një rikthim i së kaluarës sonë, e cila na garanton një të ardhme të mirë e fatlume, të cilën e dëshirojmë të gjithë ne] (Drita.info 2019).

„(…) ово треба да постане стална традиција, да барем једном годишње дођете и посветите мису целој дијаспори, мученицима, мученицима нације, којих није мало, има их хиљаде и хиљаде" [(…) se do të duhej të kthehej në një traditë të vazhdueshme, që njëherë në vit të vini të paktën, të kushtoni meshë gjithë diasporës, martirëve, dëshmorëve të kombit, të cilët nuk janë të paktë, janë me mijëra e mijëra] (Drita.info 2019).

Чином екстремног дискредитовања једне од темељних ознака српског идентитета на Косову и Метохији, што катедрална Црква Светог Николе заиста и представља, истовремено се *стратегијом континуирања* остварује комеморирање „националних хероја" и истиче континуитет наводне албанске државности на овом простору.

У оквиру ове серије потеза дискредитовања српског идентитета отелотвореног у Цркви Светог Николе и новобрдској тврђави, инцидентна је била и појава албанских застава на њима. Након што су у јавности протутњале вести о уклањању и поновном враћању застава, Кадри Весељи, председавајући Скупштине Косова (а не много потом и осуђеник за тешке ратне злочине против човечности, почињене током рата на Косову и Метохији 1990-их), поставио је на друштвену мрежу Фејсбук своје слике са поменутим албанским

заставама и косовском полицијом у позадини. Ове слике пренели су одмах многи косовски медији, заједно са текстом његових изјава, које такође очитују горепоменуте *стратегије континуирања и позитивног самопрезентовања*, у комбинацији са *стратегијом дискредитовања* српског идентитета и српске историје.

„Поносан на славну тврђаву Ново Брдо, овај драгуљ нашег културног наслеђа и ово древно насеље које је вековима служило као раскрсница цивилизација. Још више сам поносан на прелепу заставу Косова која се поносно вијори на његовим кулама, као и на полицију и друге државне институције које брину о драгоценим споменицима Косова [Krenar me kalanë e lavdishme të Novobërdës, këtë perlë të trashëgimisë sonë kulturore dhe këtë vendbanim antik që ndër shekuj ka shërbyer si udhëkryq qytetërimesh. Krenar akoma më shumë me flamurin e bukur të Kosovës, që valvitet krenar në kullat e saj, si dhe me policinë dhe institucionet e tjera të shtetit që kujdesen për monumente e vyera të Kosovës] (...) Србија узалуд покушава да асимилује нашу културу и наслеђе. Као будући премијер, нећу дозволити да ово древно богатство Косова било ко и из било ког разлога политички инструментализује или дирне" [Serbia e ka të kot që përpiqet ta përvetësoj kulturën dhe trashëgiminë tonë. Si kryeministër i ardhshëm nuk do të lejoj që të instrumentalizohet politikisht apo të preken nga askush dhe për asnjë motiv kjo pasur e lashtë e Kosovës] (Telegrafi.com 2019a).

Весељијев чин и његова изјава имају исти смисао као горе анализиране изјаве – потврђивање државности самопроглашене Републике Косово, с тим што се овде очитује и примена *стратегије позитивног самопрезентовања и негативног презентовања Другог*. Наравно, реч је и о *стратегији инверзије улога жртве и починиоца*, јер оно за шта се Србија оптужује ради управо такозвана „косовска држава", а симболички одиграва својим примитивним провокацијама Весељи.

Споменичким комплекс Газиместан, за разлику од других сакралних споменика чије смо репрезентације овде анализирали, није богомоља, али јесте својеврсни сакрални споменик који за Албанце представља стални подсетник на српску историју и идентитет, а и законом је заштићени српски споменик. Стога је анализа албанских јавних изјава које за тему имају овај културно-историјски споменик битна за наше истраживање. Важношћу се истичу изјаве албанског историчара Јусуфа Буџовија, јер се у њима очитује принцип повезивања деградирајућег присвајања српског споменичког наслеђа, историјског ревизионизма[104] и одбране наводно угроженог суверенитета самопроглашене косовске државе. У овим изјавама, наиме, осим самог споменика, омаловажава се и Косовска битка као један од централних догађаја српске средњовековне историје, па и косовски завет настао на основама овог колективног историјског искуства, као духовни, етички и идеолошки темељ српског националног идентитета.[105]

Поводом предстојећег обележавања јубилеја Косовске битке, Буџови је спречавање српских верских ходочашћа везаних за обележавање Видовдана довео у директну везу са одбраном историјског у културног суверенитета такозване „косовске државе".

„Држава Косово, да би доказала свој историјски и културни суверенитет на сопственом простору, који је значајно оштећен Ахтисаријевим пакетом и уступцима Српској православној цркви, мора прво да заустави српска црквена 'ходочашћа' на Косову" [Shteti i Kosovës, që ta dëshmojë sovranitetin historik dhe kulturor në hapësirën e vet të lënduar dukshëm me Pakon e Ahtisarit dhe lëshimet Kishës Ortodokse serbe, së pari duhet të ndalojë „haxhillëqet" kishtare serbe në Kosovë] (Buxhovi 2022).

[104] О историјском ревизионизму везаном за Косовску битку погледати у Јевтовић 2010.

[105] О значају косовског мита за обликовање српског националног идентитета погледати у Базић 2012; Ковић 2017. Пешић 2018.

Други неопходан корак, у смеру потврђивања историјског и културног суверенитета државе, за Буџовија је редефинисање овог споменика на Газиместану „у складу са историјском истином ван српске хегемонистичке иконографије која измишља 'српске гробове' и 'српске земље'" [në rërputhje me të vërtetën historike jashtë ikonografisë hegjemoniste serbe që shpik 'varre serbe' dhe 'toka serbe'] (Buxhovi 2022).

По Буџовију, овај споменик „је морао да буде срушен у том тренутку када је држава Косово увела легитимитет" (Kosovo online.com 2022a), а пошто то није учињено, он истиче потребу за успостављањем надзора над њим и његову радикалну измену, како његове културне припадности тако и његове материјалности.

„Предуслов да Косово, најзад, заштити истовремено свој државни суверенитет и историјску истину од флагрантне злоупотребе рата на Косову, како би се Београду одузеле и такозване 'историјске тапије' над средњим веком и Косовом, које манифестује захваљујући уступцима из Ахтисаријевог пакета и другим неодговорним поступцима косовске политике током ових двадесет година, јесте да узме под надзор меморијални комплекс Газиместан, проглашавајући га спомеником културног и историјског наслеђа Косова. То подразумева редефинисање меморијала са историјског и културног аспекта у складу са историјском истином, што као предуслов мора имати уклањање садашњег споменика на Газиместану, који је насилно постављен тридесетих година прошлог века од стране Београда, а који симболизује великосрпски хегемонистички карактер." [Parakusht që Kosova, më në fund, të mbrojë sovranitetin e vet shtetëror dhe njëherësh ta mbrojë të vërtetën historike nga një keqpërdorim flagrant me Luftën e Kosovës, në mënyrë që Beogradit t'i merren edhe të ashtuquajturat „tapi historike" ndaj Mesjetës dhe Kosovës me të cilat po demonstron në saje të koncesioneve të Pakos së Ahtisarit dhe veprimeve të tjera të papërgjegjshme të politikës së Kosovës gjatë këtyre njëzet vjetëve, është që ta marrë nën mbikëqyrje kompleksin memorial të Gazimestanit, duke e shpallur atë monument të trashëgimisë kultu-

rore dhe historike të Kosovës. Kjo nënkupton ridefinimin e memorialit nga aspekti historik dhe kulturor në përputhje me të vërtetën historike, që si parakusht duhet të ketë largimin e monumentit të tanishëm të Gazimestanit, të vendosur dhunshëm në vitet e tridhjeta të shekullit të kaluar nga Beogradi, i cili simbolizon karakterin hegjemonist serbomadh] (Buxhovi 2022).

Ниподаштавајући однос Буџовија према српској историји, српској култури памћења и улози СПЦ у њој, очитује готово свака употребљена реч везана за њих. Стога његове изјаве представљају савршен пример тога како се дискурзивно поништавање српског идентитета реализује језичким стратегијама предикације и номинализације. За Буџовија је српско обележавање Косовске битке „рефрен шовинистичке оргије", „вандалска агресија" која се понавља сваког јуна „откако је Косово ослобођено од српске окупације". Он истиче нужност заштите од наводне „иконографије ове окупације, која почива на фалсификованом миту као што је Косовска битка, којој Српска православна црква годинама даје конотације верске литургије засноване на српским хегемонистичким концептима" (Kosovo online.com 2021h).

Још један од важних покретача историјског ревизионизма, који Буџовијеви искази очитују у екстремном виду, је, како се истиче, је тај што историјски догађај какав је била Косовска битка „не сме да остане у поседу тумачења српске историографије и њеног антинаучног концепта представљања као српске 'битке' против Османлија, где су искључени њени главни фактори – Арбери и други, у рату удружених хришћана Илирика против Османлија" (Kosovo online.com 2021h). По њему, наиме, у то време није постојала ни Србија ни српска средњовековна држава.

Очигледно је да само постојање српске историје на простору Косова и Метохије представља озбиљну, чињеничну препреку учвршћивању конструкта албанске политичке прошлости на територији, коју ни албански историјски ревизионизам не успева да

неутралише. Као додатна мера подржавања овог албанског конструкта, може се тумачити појава да се у албанским јавним изјавама повезаност историје, СПЦ и сакралних српских споменика проглашава српском историографском преваром која угрожава суверенитет такозване „косовске државе". Ове политизујуће тврдње остају, наравно, без конкретних објашњења, ако изузмемо често коришћену фразу о територијалним претензијама које ова повезаност имплицира и дестабилизујућем потенцијалу који она има. Ако тренутно оставимо по страни чињеницу да су ове претензије према властитој територији, коју су други сецесијом присвојили, сасвим разумљиве и оправдане, остаје питање које би заговорници ових тврдњи требало сами себи да поставе. Оно гласи: О каквој се стварној историјској и идентитетској утемељености и суверености такозване „државе Косово" може говорити када јој историјске чињенице, макар оне биле и наводно кривотворене, представљају толику претњу? Имајући у виду то до које мере је српска мањина угњетена од стране репресивног режима такозване „косовске државе", посебно у последњих неколико година, свака прича о дестабилизујућим претњама звучи у најмању руку неуверљиво.

# III

# ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Један од руководећих циљева истраживања приказаног у овој књизи представља утврђивање тога у чему се састоји специфичност албанских јавних дискурса о српским сакралним споменицима на Косову и Метохији. Полазећи од тезе да је идентитетско кодирање ових дискурса једна од њихових најрелевантнијих специфичности, сагледавали смо их као компоненте конструисања и репродуковања косовског националног идентитета, и истовременог деконструисања српског, отелотвореног у најзначајнијим сакралним споменицима ове јужне српске покрајине.

Такозвани „косовски идентитет", чије је дискурзивно конструисање, репродуковање, односно (п)одржавање разматрано посредством дискурзивне анализе јавних албанских изјава о српским сакралним споменицима на Косову и Метохији, опсервиран је кроз две његове кључне компоненте, културолошку и политичку. Културолошка компонента односи се на оно што обухвата конструкт „косовског културног наслеђа". Овај конструкт утемељен је на концепту наводне косовске културе као јединствене, односно недељиве према етничком пореклу и историјским раздобљима. Тиме је омогућено да косовским културним наслеђем буде обухваћена културна баштина свих етничких мањина на територији, а пре све-

га српска, као најдоминантнија и најпресуднија за идентитет ове, сецесијом отуђене, српске покрајине.

Политичка компонента косовског идентитета разматрана је кроз њену повезаност са конструисањем жељеног имица самопроглашене Републике Косово као модерне демократске државе, руковођене вредностима мултиетничког склада, међуверске хармоније и поштовања културне различитости. Наиме, за политичку компоненту „косовског идентитета" од великог је значаја питање суверенитета ове самопроглашене државе, у смислу њеног права да самостално решава своја интерна питања, као што је заштита мањинског културног наслеђа и с њим повезаних мањинских права. Након година надгледане независности и међународног институционалног присуства у овој сфери, поменута димензија суверености показује се као кључна за репутацију такозване косовске државе у односу са спољном јавношћу, а посебно за њене политичке циљеве везане за интеграцију у релевантне европске и међународне институције, односно остваривање њеног пуног међународног признања. У складу са тим, велики значај за предузето истраживање имала је анализа репрезентација такозване „косовске државе" које потенцирају њену способност да, применом усвојених институционалних и законских механизама, гарантује заштиту права свим мањинским заједницама, као и заштиту безбедности целокупног мултиетничког културног наслеђа на територији.

Иако се међу овде анализираним албанским јавним изјавама о српским сакралним споменицима на Косову и Метохији у многима од њих може наћи нека форма апела да се културно наслеђе не политизује, дискурси чије смо конституисање посредством ових изјава анализом настојали да реконструишемо примери су његове свеобухватне и многоструке политизације. Може се рећи да је свако од разматраних питања директно или посредно политизовано. То је на неки начин и разумљиво, ако се има у виду чињеница да је културно наслеђе по дефиницији везано за изградњу и консолидовање идентитета сваке заједнице, и да идентитетска питања

постају акутно политичка у вештачки створеним државама које одликује проблем идентитетске неутемељености.

Реконструишући дискурсе о српским светињама на Косову и Метохији спрам издвојених макротема анализираних текстова јавних албанских изјава, установили смо неколико истовремено функционишућих дискурса, који својим ефектима доприносе конструисању косовског идентитета, уз истовремено деконструисање српског. Док се први од њих односи на порекло, историјат и културну припадност српских сакралних споменика и непосредно је везан пре свега за проблем њиховог идентитета, остали анализом установљени дискурси односе се на шири опсег тема. Реч је о стратешки обликованим репрезентацијама проблематичних догађаја и акција везаних за безбедност српских сакралних споменика и права СПЦ, односно аргументацијама тврдњи које оправдавају неадекватне одлуке и поступања државних институција; о репрезентацијама ангажовања косовских институција на том плану; као и о репрезентацијама актуелних односа такозване косовске државе и СПЦ.

Широко постављен тематски оквир наше анализе, који укључује у разматрање и третман СПЦ у јавним албанским изјавама, сматрамо оправданим, будући да се српске светиње на Косову и Метохији, уважавајући њихову примарно верску функцију, не могу одвајати од СПЦ ни у духовном ни у институционалном смислу. Осим тога, као званични власник српских сакралних споменика и носилац одређених права која из те улоге происходе, а која за такозвану „косовску државу" представљају велики проблем и препреку остваривању њених политичких циљева, СПЦ је у албанским јавним изјавама добила значајно место.

**Дискурс о пореклу, историјату и културној припадности српских светиња на Косову и Метохији.** У нашем истраживању, предузетом дискурзивном анализом албанских јавних изјава везаних за порекло, историјат и културну припадност српских сакралних споменика на Косову и Метохији, остварени су увиди у то како се

дискурсом који се посредством њих конституише, реализује конструисање заједничке прошлости Албанаца као важне компоненте идентитетског конструкта. Друга, подједнако важна, и са претходно наведеном повезана идентитетска компонента конструисана овим дискурсом јесте такозвано „косовско културно наслеђе", утемељено на концепту „косовске културе". Репрезентације такозване „косовске културе", као недељиве према етничком пореклу или историјским раздобљима, сежу све до древне римске/илирске прошлости идентификоване као албанска предачка прошлост.

Дискурсом о пореклу, историјату и културној припадности српских светиња на Косову и Метохији, комбинацијом конструктивних стратегија („косовски идентитет") и деконструктивних стратегија (српски идентитет) аргументује се и/или развија теза да српски сакрални споменици нису део српског већ косовског културног наслеђа. У складу са циљевима конструктивне макростратегије, историјски наратив о етничком континуитету Албанаца на територији Косова и Метохије развија се стратегијама континуирања које овај континуитет пресупонирају или истичу као отелотворен у српском сакралном споменичком наслеђу.

Ослањање овог дискурса на историјске ревизије једна је од његових основних одлика. Тако се, полажењем од тенденциозно пласиране и нетачне тезе да територија данашњег Косова није била епицентар српског црквеног градитељства у време Немањића, јер се наводно колевка српских цркава и манастира током две-три генерације владавине Немањића налазила на просторима Рашке а не на Косову, изводи тврдња да су, у то време, власт и СПЦ узурпирале многе цркве на територији Косова и Метохије. У складу са овом тврдњом, за бројне српске сакралне споменике, као што су манастир Високи Дечани, Грачаница, Црква Светих Архангела, Црква Богородице Љевишке, Пећка патријаршија, Црква Светог Стефана у Митровици, тврди се да нису сведочанство српске културе. Наводно подигнути много пре српског доласка у ове крајеве, ови сакрални споменици су, како се истиче, само адаптирани или обновљени од стране Срба.

Апсурдне тезе, попут оне да Срби нису имали своју грађевинарску традицију, неретко представљају тенденциозно погрешно изведене закључке из премиса садржаних у наводима српских аутора. Псеудоаргументовање албанских изјава позивањем на наводне тврдње српских аутора очитује употребу стратегије легитимације ауторизацијом, којом се позивањем на аргументе стручних знања која се изналазе управо у радовима српских аутора, тежи стварању утиска о њиховој заснованости, због повезивања са шире прихваћеним научним тврдњама непристрасних српских истраживања.

Тенденциозно искривљено представљање историје српских средњовековних сакралних споменика на Косову и Метохији генерално полази од псеудонаучне „илирске тезе" о Албанцима као потомцима древних Илира, а сходно томе и наводним староседеоцима Балканског полуострва, па тако и Косова и Метохије. То је уједно и основни аргумент за проглашавање остатака темеља старијих храмова, на чијим су локацијама грађене неке српске цркве у XIII и XIV веку, за „хришћанске илирско-дарданске базилике", а српских сакралних споменика подигнутих на тим местима за присвојене албанске храмове. Базична аргументациона схема за извођење оваквих тврдњи заснована је на на функционалном споју *заблуде лажног узрока* и *генетичке логичке заблуде*, којим се на основу просторне близине и временске корелације два феномена, успоставља логички неодржива каузална веза између њих. Према овом спорном, исконструисаном континуитету, феномен који претходи – наводне „илирско-дарданске базилике" – проглашава се одредницом идентитета потоњих грађевина подигнутих на древним темељима, иако су они функционално и историјски неповезани. Логиком *генетичке заблуде*, процена актуелног стања ствари реализује са позиција прећашњег, преношењем ове евалуације у садашњост. Тиме се значење и значај српских манастирских и црквених средњовековних здања редукују на објашњење генезе светог места на којем су подигнути, поистовећене са њиховим пореклом. Све оно што се везује за аутономну историју ових сакрал-

них здања, њихове одлике, и ктиторство, као промене које су она донела самом светом месту, једноставно се игноришу. Тако се овом *генетичком заблудом* вредносно и идентитетски квалификује релација између наводних илирско-дарданских храмова и српских сакралних споменика, успостављена *заблудом лажног узрока*.

Присвајање српских светиња, полажењем од илирске тезе, утемељује се и на историјски спорној тврдњи о трострукој конфесионалној припадности албанског живља на Косову и Метохији (хришћанство, православље и ислам). Стратегијама негативног представљања, развија се албанска теза о освајачком, присвајачком и угњетавалачком карактеру владавине Немањића на овим просторима, чиме се ктиторска улога владара деградира и своди на отимачки подухват, а непостојећа наводна „материјална култура Арбера" именује као „плен странаца, посебно Срба". У коришћењу виктимизујућих наратива о угњетавању албанског становништва под влашћу Немањића, који су наводно отимали његове храмове, иде се чак толико далеко да се и православље проглашава за духовно наслеђе Албанаца, присвојено српском хегемонистичком политиком, која је подвела православно хришћанство под своју цркву. Наводном албанском духовном/културном наслеђу се, уз православно, приписује и католичко наслеђе, чијим се делом проглашавају управо српске цркве и манастири, попут Цркве Светог Николе у Новом Брду.

Сходно ревизионистичким интересима албанске псеудоисторије, историјске чињенице које упућују на аутентично порекло српских сакралних споменика чија се историја кривотвори, прећуткују се, реконтекстуализују или маргинализују стратегијом избегавања неодговарајућих чињеница. Пуни ефекат ове стратегије постиже се комбиновањем прећуткивања важних података са произвољним датовањем, измишљањем и тенденциозним преименовањима. Један од овде анализираних примера за то је третман Цркве Богородице Љевишке. Историјски неутемељеним дискурзивним репрезентацијама порекла и историје ове српске светиње, остварује се њена апропријација, посредством успостављања митологизоване везе са

наводним албанским прецима Илирима, а преко наводне илирске Богиње плодности и рађања Свете Премте, на чијим је остацима храма наводно подигнута ова српска црква.

Ова и сличне манипулативне историјске интерпретације доприносе основном циљу – потискивању историјских слојева који указују на српску прошлост и истицању оних исконструисаних који га везују за илирску/албанску. Том циљу служи и већ поменута употреба стратегије легитимације ауторизацијом. Истог смисла је и реконтекстуализација навода из писаних докумената, или цитирање лажних, измишљених извора. Тако, на пример, понирање у историјске дубине трајања храма на чијем је локалитету подигнута Црква Богородице Љевишке, служи још једној важној сврси – историјском аргументовању тезе о много ранијем продору арбанашког елемента у ове просторе него што то званична историографија тврди – у турско доба. Осим тога, дуго историјско трајање цркве и промене њених верских функција искоришћени су за утемељење албанске тезе о припадности албанског народа свим трима конфесијама. Тиме се, као што је већ речено, стварају претпоставке да се албанском културном наслеђу припишу не само исламски, већ и католички и православни сакрални објекти.

Кривотворење историјских аргумената нужно захтева манипулативне аргументационе маневре, те су стога аргументационе схеме дискурса о пореклу, историјату и културној припадности српских светиња на Косову и Метохији често засноване на некој врсти логичке заблуде. Једна од базичних и неизоставних свакако је *основна заблуда* – грешка у доказивању која настаје онда када се полази од неистините премисе. Маркантан пример употребе *основне заблуде* представља аргументовање тезе да је Црква Грачаница, катедрала Липљанске епископије, служила као католичка парохијска црква, упућивањем на писмо папе Бенедикта XI барском надбискупу Марину из 1303. године, које се заправо односи на римокатоличке парохије основане у XIV веку, на територији средњовековне Србије.

Псеудоисторијске тезе аргументују се и стратегијом легитимације митопоезом, којом се, навођењем фрагмената наративних структура о прошлости које јој иду у прилог, потврђује легитимност изнете тврдње. Тако се, на пример, теза о првобитном храму илирског божанства Свете Премте на месту подизања Цркве Богородице Љевишке додатно потврђује навођењем приче из прошлости испуњене наводним подацима о великој популарности овог илирског божанства у албанском народу све три конфесије.

Теза да манастир Дечани у најмању руку припада албанском културном наслеђу исто колико и српском, аргументује се историјским наративом о заштити коју је манастиру током историје пружао управо албански народ католичке, православне, па чак и муслиманске вероисповести. Увођење овог историјског наратива реализује се употребом стратегије сингуларизације у комбинацији са стратегијом легитимације митопоезом, инсистирањем на позитивној националној посебности Албанаца. Реч је о наводном својству албанског модалног карактера, које је Албанце одликовало и у прошлости као и у садашњости – заштитничком односу према светињама, чак и онда када су их Срби узурпирали и променили им идентитет.

Из једног релативно маргиналног историјског факта – као што је формирање институције црквених војвода, ради организовања заштите локалних православних светиња, међу којима су били истакнути Албанци – употребом горепоменутих стратегија развија се аргументација за смелу тврдњу да је манастир Високи Дечани „православни храм косовских Албанаца". Овде је потребно подсетити се раније изнетих чињеница везаних за наличје војводске „заштите" Дечана, током XIX и почетком XX века – безочна рекетирања манастира од стране арбанашких фисова, која су га довела на на руб финансијске пропасти.

Манипулативним обликовањем интерпретација историјских података о српском средњовековном споменичком наслеђу руководе одређени стратегијски циљеви. Као најдоминантније издвојили смо приказивање српских споменика као задужбина „албанских

ктитора", односно њихових илирско-дарданских „предака"; негирање српских идентитетских својстава средњовековне српске споменичке уметности, мењањем или измишљањем стилских категорија којима се споменици описују; и измештање српских сакралних објеката из културно-историјског оквира коме припадају. Тако се, на пример, за Манастир Високи Дечани тврди да главна улога у његовом подизању и украшавању припада градитељима албанског порекла.

Фалсификовањем историјских података, градитељ фра Вита, фрањевац из Котора, постао је Албанац дом Вита Чучи (Кучи), а Михоје (Миха) из Бара – Албанац Михо Тивараси, што је „документовано" тврдњом о наводном натпису са албанским именом „дом Вите" на јужном порталу дечанског католикона. Како би се манастир Високи Дечани што више издвојио из корпуса српског споменичког наслеђа, у псеудоисторијске тврдње о његовом пореклу и одликама уводе се и нове, измишљене стилске категорије, попут „елемената далматинско-арберијске архитектуре који потичу са обале", или се реинтерпретирају постојеће – елементи готичког и романичког стила као разликовни елементи у односу на православни стил градње. Према овим поставкама, манастир Дечани припада „романичком католичком стилу", јер је овај крај наводно био изван рашких стилских утицаја. Исто се тврди и за Грачаницу, као и за цркву Светих Архангела у Призрену, чији романички елементи наводно упућују на католички стил, иако су оне накнадно трансформисане у српске цркве.

У нашем истраживању дискурса о пореклу, историјату и културној припадности српских светиња на Косову и Метохији, деконструктивно-дискредитујуће стратегије којима се деградира или поништава српски идентитет, у албанским јавним изјавама анализиране су највећим делом у повезаности са, њима комплементарним, конструктивно-перпетуирајућим стратегијама конструисања и подржавања такозваног „косовског идентитета". То је и разумљиво имајући у виду њихову функционалну повезаност, али је такође

из аналитичких разлога било потребно разматрати их и самосталноно, када је то било изводљиво.

Стратегија негативног представљања, стратегија омаловажавања и стратегија дискредитације српског идентитета, као три најизразитије врсте деконструктивнх стратегија, разликују се у интензитету њихових, по српски идентитет, деструктивних ефеката. Као што је анализом утврђено, стратегија негативног представљања очитује се у маргинализацији ктиторске улоге српских владара и инсистирању на наводном негативном, освајачком и присвајачком карактеру њихових подухвата. У односу на ову стратегију, стратегије омаловажавања и дискредитације представљају корак даље.

Као један од општијих начина омаловажавања српског идентитета на Косову и Метохији издвојили смо оспоравање званично прихваћене српске историје везане за ову територију и њену културну баштину. Тако се, у светској науци прихваћени налази српских историографских и археолошких истраживања сакралних споменика Срба на Косову и Метохији, квалификују као инструменти прикривања и фалсификовања историјских истина, у служби наводне српске хегемонистичке и шовинистичке политике. Овде је заправо реч о комбинацији стратегије омаловажавања са стратегијом инверзије улога жртве и починиоца, јер је оно што се критикује код другог истовремено и оно што се том истом и ради. Према истој логици, Ахтисаријев план тумачи се као легитимизовање наводне српске историографске обмане везане за припадност српских средњовековних сакралних споменика на Косову и Метохији. Ова наводна неправда према косовским Албанцима објашњава се давањем приоритета правном аспекту, уз занемаривање „историјских докумената". Констатно позивање на исте, у анализираним албанским изјавама остаје међутим на нивоу фразирања, а оно што се наводи тешко да се може сматрати адекватним историјским изворима.

Драстична примена стратегије дискредитације одлика и ознака српског идентитета на Косову и Метохији манифестује се у

случајевима отвореног поништавања српског културно-историјског идентитета српских светиња. Њихове најизразитије примере представљају свакако изјаве званичника Владе такозваног Косова, којима се Црква Светог Николе у Новом Брду проглашава католичком катедралом. Реч је заправо о здруженом дејству стратегије дискредитације српског идентитета и стратегије позитивног самопредстављања, уз истовремено пресупонирање етничког континуитета Албанаца на овим просторима. Кривотвореним албанским и католичким идентитетом ове православне српске цркве, она постаје такозвана „артанска катедрала" – наводно косовско културно и верско наслеђе повезано са заједничким вредностима које уједињују све који су живели на овим просторима, али и Албанце и њихове савезнике у прошлости, оно што обогаћује идентитет косовских Албанаца. Стратегијом континуирања, ова такозвана католичка катедрала доследно се користи као својеврсно сведочанство о наводном дугом историјском трајању Албанаца на овим просторима.

Међу средствима језичке реализације стратегија континуирања и стратегија омаловажавања и дискредитације, којима се великим делом успоставља дискурс о пореклу, историјату и културној припадности српских светиња на Косову и Метохији, велики значај има номинациона стратегија. Њоме се остварује систематско избегавање употребе етнонима „српски" у именовању српске културне баштине, коришћењем религионима „православни", или присвојних придевских конструкција „од етничке мањине", а наилазимо и на синтагму „православни сакрални објекти које су Словени заузели и узурпирали". Тако придев „српски" не стоји уз имена њихових ктитора – владара и архиепископа – који се помињу искључиво у улози „обновитеља" албанских старина. Династија Немањића наводи се неретко без ознака српског етничког идентитета и државности.

Још екстремнији пример примене номинационе стратегије налазимо у појавама преименовања српских цркава чији се идентитет кривотвори. Тако Црква Светог Николе у Новом Брду постаје католичка катедрала „Светог Колије", или већ поменута „артанска

катедрала", у складу са преименовањем средњовековног српског градског и рударског средишта Ново Брдо у „Артану" (од албанске речи злато). Томе треба додати и манипулисања у тумачењу порекла и редоследа промена назива Цркве Богородица Љевишка, током различитих фаза њеног постојања, у циљу њеног повезивања са наводним албанским предачким божанством, као и кривотворења везана за имена уметника и градитеља српских светиња.

Уз налазе анализа номинационих стратегија, у избору илустративних навода из анализираних текстова албанских изјава, руководили смо се и увидима анализе стратегије предикације. Реч је о приписивању одговарајућих својстава и карактеристика српским светињама, у језичкој форми имплицитних или експлицитних предиката, које подржавају жељене дискурзивне репрезентације њиховог порекла и историје у датим албанским јавним изјавама.

**Дискурс о заштити и безбедности српских сакралних споменика на Косову и Метохији.** Дискурзивна анализа албанских јавних изјава везаних за безбедност српских сакралних споменика на Косову и Метохији, као и за законску и институционалну регулативу њихове заштите, у нашем истраживању водила је увидима у то како се дискурсом, који се посредством њих конституише, остварује конструисање заједничке политичке садашњости и будућности косовских Албанаца (и њихове такозване државе), као важне компоненте конструкта косовског идентитета.

Реч је, наравно, о конструисању политичке димензије косовског идентитета, репутацији такозване „државе Косово" и потврђивању њене суверености. Заједничка политичка садашњост, која се притом дискурзивно конструише, односи се пре свега на функционалност државних институција посвећених заштити мултикултуралног наслеђа такозваног Косова, док се политичка будућност односи на пројекције жељених интеграција ове самопроглашене државе у европске и међународне институције. У сфери заштите културног наслеђа на територији, реч је о очекиваној, и од Унеска захтеваној, промени имена власника српских сакралних споменика

у званичном регистру ове организације, односно о уписивању такозване Републике Косово уместо Републике Србије.

Дискурс о заштити и безбедности српских сакралних споменика на Косову и Метохији базично се изграђује на принципу замене теза. Реч је потенцирању слова закона, уз игнорисање његовог фактичког изневеравања у пракси. Супериорност савремених институционалних модела заштите културног наслеђа и усвојене законске регулативе, главни су аргументи гаранција потпуне безбедности српске православне баштине, чак и у случајевима њене очигледне угрожености, као што су изразито кршење Закона о специјалним заштићеним зонама, изградњом саобраћајнице на подручју манастира Високи Дечани и шестогодишње одбијање локалних власти да спроведу одлуку Уставног суда о враћању земљишта овом манастиру.

Међу стратегијама формативним за дискурс о заштити и безбедности српских сакралних споменика на Косову и Метохији, као најдоминантније истичу се стратегија позитивне самопрезентације и негативне презентације *Другог* и стратегије одбране: стратегија оправдања и стратегија избегавања кривице – стратегија порицања проблема и стратегија одрицања одговорности.

Репрезентације ангажованости државних институција на заштити такозваног „мултикултуралног наслеђа" Косова, а пре свега српских светиња, често се састоје само од тврдњи о политичкој вољи и способности за то, као и од оних о расположивим институционалним и законским мерама заштите, сведених на низање имена конкретних усвојених закона, надлежних тела и издвојених средстава. Неретко су ове репрезентације комбиноване са негативним репрезентацијама СПЦ. Тако, на пример, објашњење правног оквира заштите српских сакралних споменика, који је држава изградила на уставним и законским одредбама заснованим на тачкама Ахтисаријевог плана, осим афирмације државно-правног система такозваног Косова, служи као контрастни фон негативним чињеницама везаним за став и одношење СПЦ према правима која су јој дата. Како се истиче, СПЦ узела је само права из Ахти-

саријевог пакета, уживајући све гаранције и привилегије које из њега произилазе, а одбацујући одговорности, односно одбијајући да призна државу Косово, што се истиче предусловом за уживање права.

Дискурс о заштити и безбедности српских сакралних споменика на Косову и Метохији одликује одређена врста противречности, уочена између изјава виших и нижих државних званичника. Наиме, за разлику од изјава државног врха које одликује константно позивање на супериорност законских механизама заштите српских светиња, чак и разметљивост у позитивним квалификацијама истих, у изјавама нижих албанских функционера наилазимо на супротну појаву – њихове негативне квалификације као препреке привредном развоју, позитивне дискриминације манастира на рачун албанских грађана и узурпације земљишта које им припада, и као својеврсног увода у екстериторијални статус СПЦ.

Као најконкретнији вид доказивања безбедности српског културног наслеђа у самопроглашеној држави Косово анализиране су репрезентације „података са терена". Установљено је да чак и баратање егзактним и проверљивим подацима, као што су званични извештаји Косовске полиције и мисије КФОР-а на Косову и статистике које говоре о наводном тренду смањења броја инцидената када су у питању српски верски објекти, подлеже својеврсној дисторзији, како би се њима подржале тврдње о повећаној безбедности српских сакралних споменика у самопроглашеној косовској држави.

Када је реч о коришћењу стратегија одбране и стратегија избегавања кривице, у јавним албанским изјавама везаним за проблематичне ситуације, односно спорне потезе и одлуке државних институција које се тичу безбедности српских светиња, установили смо њихову употребу у различитим комбинацијама. Како је анализом утврђено, стратегија одрицања одговорности често укључује и коришћење стратегије порицања проблема, у комбинацији са контранападом. Наведене стратегије неретко су и праћене позитивном самопрезентацијом и негативном презентацијом *Другог*.

Негативна презентација *Другог* прераста у одређеним јавним изјавама у напад на оптужбу тужитеља, те се аргументација заснива на инверзији улога жртве и починиоца, као и на дискредитацији противника псеудоаргументима.

Најизразитије примере за горепоменуте комбинације стратегија налазимо у јавним албанским изјавама везаним за непримењивање одлуке Уставног суда о враћању земљишта Манастиру Високи Дечани. У њима преовладава јединствени став у погледу неприхватљивости ове одлуке, њене неуставности и угрожавајућег односа према државноправном систему и суверенитету такозване Републике Косово. Стратегијом порицања проблема она се одбацује као „најапсурднија одлука коју може донети неки Уставни суд"; као одлука која је „довела до кршења људских права", и као „неприхватљива и неспроводљива". Увођењем *заблуде позивања на последице* у аргументациону схему оспоравања ове одлуке, тврди се да ће њено извршење начинити „велику правну штету и озбиљно оспорити уставни и правни систем на Косову", те да њеним спровођењем „манастир постаје препрека у концепту економског развоја".

У случајевима јавних изјава којима се начелно уважава нужност поштовања одлука Уставног суда, различитим стратегијама оправдања, објашњавају се разлози због којих она ипак није спроведена. Стратегијом легитимације рационализацијом, којом се легитимност исказа остварује реферирањем на домене одређених стручних знања, уводе се правничка објашњења нерегуларности одлуке Уставног суда о враћању имовине манастиру Дечани. Иако ова објашњења не могу имати стварног ефекта на одлуку Уставног суда која је коначна и обавезујућа, у бројним јавним албанским изјавама истиче се важност узимања у обзир „противречности у историјском и правном смислу", односно „многих процедуралних повреда".

Анализом је установљена и примена аргументационе схеме засноване на логичкој грешци релевантности, *заблуди црвене харинге*, образложењима којима се пажња помера на оне аспекте теме

расправе чије опсервације немају никаквог значаја за подржавање закључка који се износи, па се уместо стварних аргумената подмећу лажни. Тако се, на пример, уместо извршења одлуке Уставног суда о враћању имовине манастиру нуди тек наводна спремност на дијалог са манастирском управом. Употребом стратегије позитивне самопрезентације и негативне презентације *Другог*, одбијање ове фарсичне иницијативе од стране управе манастира, користи се за обртање улога жртве и починиоца. У интерпретацији ситуације, чињеница да је манастирска управа прекинула контакт са премијером Куртијем – што је сасвим разумљиво након вишегодишњег оглушивања о њихове легитимне захтеве – постаје примарнија од чињенице неизвршења одлуке Уставног суда. У складу с тим, управи манастира приписана је негативна улога некога ко одбија решавање проблема дијалогом, док су представници такозване „косовске државе" представљени као свесрдно уложени у остваривање дијалога, „радећи најбоље што могу и не штедећи себе", у напору изналажења решења. Стога, уз *заблуду црвене харинге* овде можемо говорити и о *заблуди погрешног закључка*.

За дискурзивно конструисање политичке димензије косовског идентитета, посебно је важна употреба аргументационе схеме засноване на *генетичкој заблуди*. Као што је раније објашњено, реч је о грешци према којој се политички/вредносни суд о неком феномену изводи на основу његове историјске генезе. Везано за горепоменути пример, према аргументацији *генетичке заблуде*, разлог за одбацивање дате пресуде Уставног суда лежи у чињеници да она „легитимише одлуке из Милошевићевог времена насилних мера", односно да се њоме „спроводе закони Србије 90-их", будући да је првобитна одлука коју је Уставни суд потврдио донета у то време. Нормативни/вредносни закључак о неприхватљивости правног акта изводи се на основу његовог „политичког порекла". У овом тенденциозном поистовећивању одлуке Уставног суда са Милошевићевим режимом иде се чак дотле да се она именује као „Милошевићева одлука" и оспорава коришћењем топоса историје и топоса позивања на ауторитет (ставова западних земаља). Дакле,

изградња политичког идентитета самопроглашене државе подразумева апсолутно дистанцирање од свега што на било који начин има везе са ранијим политичким системом државе чија је територија сецесијом присвојена, уз максимално ангажовање свих облика његових екстремно негативних репрезентација и потенцирање историјских наратива о колективној трауми косовских Албанаца под пређашњим режимом.

За постулирање виктимизујуће тезе користе се, дакле, историјске референце на репресивни режим Милошевића из 1990-их. Реконструисање наратива о политичкој прошлости, заснива се на историјски неутемељеним концептима као што су: Милошевићев геноцидни режим, српски шовинизам и етничко чишћење 1990-их, како би се њима оправдало непримењивање одлуке Уставног суда.

Потенцирање заједничког трауматског искуства везаног за Милошевићева мрачна времена и његова политичка употреба битни су за конструисање заједничке политичке прошлости Албанаца на територији, као важног идентитетског конструкта. Истовремено, ове колективне трауме из прошлости показују се као средство убрзане изградње идентитета. Употребом политичког концепта виктимизације, сталним оживљавањем заједничког трауматског искуства и повезивањем са оним актуелним, колективно сећање поприма нови статус у дефинисању групног идентитета. Конструкција прошлих патњи у новој ситуацији генерише категорије посредством којих група изграђује своје колективно самопоимање и самопоштовање. Тако, у јавним албанским изјавама везаним за виктимизујуће тезе, уочавамо елементе конструктивне стратегије кохезивације – истицање заједничких патњи у прошлости и заједничких брига везаних за садашњост, као једну од важних компоненти конструкта косовског идентитета.

Стратегију кохезивације налазимо и у комбинацијама са стратегијом негативног представљања *Другог*, односно са инверзијом улога жртве и починиоца, што је очито у јавним албанским изјавама у којима се упозорава да расправе на политичкој сцени могу ићи у прилог непријатељским, српским политичким интере-

сима. Тако се, поводом политичких спорова око питања одговорности за прекид изградње саобраћајнице на њеној спорној деоници у заштићеној зони манастира Дечани, истиче да оне не би смеле да одврате пажњу косовског тима са предстојећег састанка у Вашингтону. Апеловање на политичко јединство мотивише подсећање на политички предумишљај СПЦ у овој ситуацији и софистициране механизме деловања српске државе и њену агресивну дипломатију против Косова.

У вези са питањем изградње спорног пута, установили смо често коришћење комбинације логичке грешке релевантности (било да је у питању само стратешко преусмеравање пажње са основне теме расправе, или извођење погрешног закључка) и *заблуде позивања на последице*. Чињеница огрешења о Закон о специјалним заштићеним зонама једноставно се негира, или игнорише, а у први план истичу се негативне економске и политичке последице прекида његове изградње, односно злонамерност манастирске управе.

Анализирајући јавне изјаве албанских званичника, дошли смо до закључка да је питање изградње спорног пута попримило у њима размере које увелико превазилазе конкретну ситуацију, материјалне интересе и политички прагматизам. Изградња овог пута, у политичкој самоперцепцији владе и политичке елите такозваног Косова, добила је значење одбране националног поноса и потврде суверенитета државе, али и тестирања граница које је том суверенитету поставила међународна заједница, наметнутим законским оквиром проистеклим из Ахтисаријевог плана, једном речју постала је идентитетско питање.

Питање изградње овог пута представља истовремено и сферу одмеравања снага са непријатељском државом Србијом и њеним наводним експонентом – СПЦ. О томе најбоље говори избор ратно-терористичке лексике употребљене за именовање кључних појмова у једној од анализираних албанских јавних изјава. Закон који забрањује изградњу пута именује се као терор, а грађани као „таоци многих споразума и многих закона" који се морају

детаљно испитати. Одлука о постизању споразума о изградњи заобилазнице око заштићене зоне манастира Дечани, именује се као капитулација пред манастиром. У већини албанских јавних изјава, посебно оним нижих званичника и (псеудо)историчара, сваки вид уважавања закона везаних за заштиту српских светиња у некој од спорних ситуација изједначава се са непатриотским чином и изневеравањем интереса грађана.

У албанском јавном дискурсу о заштити и безбедности српских сакралних споменика на Косову и Метохији, конструкт политичке димензије косовског идентитета, на удару немилих догађаја и јавних критика, (п)одржаван је, као што је истакнуто, различитим комбинацијама стратегија перпетуације. Као једна од изразитијих, издваја се и снажна поларизација позиција „ми" – „они", односно црно-бела пројекција позитивних самопрезентација („ми", државне институције) и негативних презентација „другог" (СПЦ, Србија, организација „Европа Ностра" која је номиновала манастир Дечани на Листу најугроженијих локалитета културног наслеђа).

У критикама упућеним организацији „Европа Ностра" и њеним проценама о небезбедности манастира Дечани, уочљива је аргументациона схема заснована на *заблуди критичара издајника*. Овом заблудом, као што је речено, уместо одговарања на аргументе саме критике, имплицира се да су критичареве процене мотивисане пристрасношћу и да би стога требало да избегава дато питање или тему. Одлука „Европа Ностре" о номинацији одбацује се у највећем броју јавних албанских изјава без улажења у озбиљнију полемику са њеним аргументима, и у свакој од изјава она се повезује са политичким утицајем Србије и деловањем СПЦ. Неретко се као главни политички циљ номинације истиче увођење питања српске културне баштине у преговоре Београда и Приштине, што албанска страна доживљава и као политичку опасност и као угрожавање њеног суверенитета везаног за заштиту културног наслеђа мањина на „властитој" територији. Свако довођење у питање безбедности српских сакралних споменика на територији, изједначено је са нападом на углед и суверенитет такозване косовске државе.

Самим тим, постају јасне и размере важности коју за политичку димензију косовског идентитета имају репрезентације заштите и безбедности српских сакралних споменика на Косову и Метохији.

Сложени дискурзивни маневри својствени изјавама албанских званичника у којима се настоје оправдати огрешења о законе који штите безбедност српских светиња и права СПЦ, и/или пореће властита одговорност у свакој од проблематичних ситуација везаних за ово питање, указују на велики напор уложен у заобилажење чињеничне реалности. Дискурс који се формира тим немогућим слаломом, залеће се у невероватне висине конструисања репрезентација ефикасне и супериорне државне заштите српских сакралних споменика на Косову и Метохији. О томе какав је дискурзивни подухват у питању говори чињеница да је реч о такозваној држави која не само да не показује стварну политичку вољу, спремност и способност да заштити српске светиње, већ није у стању ни да се носи са посебним статусом који је СПЦ и српским сакралним споменицима, додељен међународном законском регулативом.

**Дискурс о СПЦ као непријатељу такозване косовске државе и њених грађана.** Дискурсом о СПЦ као непријатељу такозване косовске државе и њених грађана најнепосредније се подржава конструисање политичке димензија косовског идентитета, те га сходно томе одликују директније форме политизације. СПЦ је у овом дискурсу неодвојива од политичке улоге која јој је приписана. То се донекле може рећи и за друга два, овде разматрана дискурса о српским сакралним споменицима на Косову и Метохији, с тим што, у случају дискурса о којем је сада реч, политичка улога СПЦ стоји у основи овде анализираних тврдњи и репрезентација. Оваквим десакрализујућим приступом, омаловажавају се верска и духовна димензија цркве и дискредитује њена органска, историјска – идентитетска веза са српским сакралним споменицима.

Као што је већ речено, у бројним албанским јавним изјавама о српским светињама на Косову и Метохији, присутне су, као нека врста фона, конфронтирајуће репрезентације косовске држа-

ве и СПЦ. Њима се, с једне стране, развија доследно негативно приказивање улоге и потеза СПЦ, а с друге стране остварује позитивно представљање самопроглашене државе Косово. Према овим конфронтирајућим репрезентацијама, такозвана косовска држава, иако угрожена дестабилизујућим деловањем СПЦ и њеним оспоравањем властитог суверенитета, показује спремност на дијалог са њом и предузима све мере како би заштитила њена права и безбедност православних сакралних споменика.

Како је анализом утврђено, у обликовању негативних репрезентација СПЦ, а посебно управе Манастира Високи Дечани, у смеру конструисања непријатеља косовске државе и њених грађана, важну улогу има клевета као екстремни облик негативне карактеризације. Једну од често коришћених клевета представља приписивање СПЦ и управи манастира Дечани политичких циљева, међу којима је најчешће помињан „проширени утицај Србије на Косову", који се наводно остварује „стављањем религије у службу политике". Тако је СПЦ названа „продуженом руком Владе Србије", а овај манастир је у неколико јавних изјава именован као „амбасада Србије".

Клевету у форми приписивања злонамерности сваком чину управе манастира Дечани којим се покушавају заштитити његова угрожена права и безбедност, такође налазимо у бројним, овде анализираним изјавама. У складу са тим, манастир се перципира као намерни извор блокаде привредног развоја, као друштвени актер у супротности са интересима државе и грађана и узурпатор земљишта које им припада. Тако се у једној од јавних албанских изјава тврди да је сваки инцидент који се догодио у Дечанима од 2005. године починило само особље манастира. Екстремни облик клевете налазимо у оптужбама на рачун личности игумана манастира Дечани Саве Јањића, коме се приписује провоцирање безбедносне ситуације у Дечанима и, што је још горе, саучесништво у ратним злочинима 1990-их година на Косову и Метохији, односно „могуће кршење Закона рата и хуманитарног права". Имајући у виду чињеницу да игуман Јањић својом духовном улогом, угледом

и јавним деловањем репрезентује СПЦ на Косову и Метохији, како симболички тако и у локалним и међународним преговорима, јасна су смерања ових клевета.

Већ помињана употреба аргументационе схеме засноване *генетичкој логичкој заблуди* којом се значај и значење феномена редукује на објашњење његовог порекла или генезе, као и коришћење топоса историје, односно постулирање виктимизујуће тезе на историјским референцама везаним за репресивни режим Милошевића из 1990-их, важни су и за конструисање репрезентација СПЦ као непријатеља такозване косовске државе и грађана. Реч је дискурзивној „одбрани" суверенитета ове самопроглашене државе, односно конструкту политичке димензије косовског идентитета. Полажењем од *моралистичке заблуде*, према којој се нормативна тврдња користи за оправдање чињеничне тврдње о свету, цркве изграђене или обновљене у време поменутог озлоглашеног режима перципирају се као својеврсне „политичке изјаве". И у овом случају, наративом о политичкој прошлости, заснованом на историјски неутемељеним концептима геноцидног српског режима и етничког чишћења 1990-их, реализује се *моралистичка заблуда* у којој се из чисто евалуативних, политичко-моралних премиса о природи тадашњег режима изводе суштински чињенични закључци о онтолошком статусу самих сакралних објеката. Тиме се они чињенично квалификују као „политичке цркве" и „шовинистички пројекти", чиме се вредносни суд о контексту њиховог настанка користи за редефинисање стварне природе објекта у садашњости, али и оправдавају дискриминаторне праксе према СПЦ и српским верницима. Овде постоји логички скок: из моралне/политичке осуде политичког поретка изводи се суштинска, фактографска редефиниција природе црквене грађевине.

Анализа реакција званичника и политичара на вест о служењу литургије у Храму Христа Спаситеља у Приштини на дан његовог празника, односно спречавање њеног вршења има двоструки смисао. Први се односи на конструкт политичке димензије косовског идентитета, у смислу разматрања дискурзивне „од-

бране" државног суверенитета, али и имиџа државе која гарантује заштиту мањинских (верских) права. Други фокус предузете анализе је обликовање репрезентације СПЦ као непријатеља државе и грађана.

Будући да је свест о важности пружања државних гаранција поштовања законом заштићених верских права и слобода мањина наметнула потребу да се њихово кршење оправда, јавне албанске изјаве везане за „спорну" литургију обликоване су стратегијама оправдања и стратегијама избегавања кривице, пребацивањем одговорности и инверзијом улога жртве и починиоца. Тако различите негативне квалификације храма и саме литургије, као и приписивање истој злонамерних и по државу и грађане угрожавајућих циљева, добијају функцију оправдања негативног односа власти и политичке јавности према њој, као и њеног онемогућавања. Док се за Храм Христа Спаситеља тврди да је „изграђен на милошевићевским фашистичким идејама", литургија је изједначена са радњама „које штете јавној безбедности, ометају независност правосуђа и подстичу сукобе, угрожавајући суживот међу заједницама", чиме се тежи избегавању сваке кривице за осуду и спречавање његовог вршења.

Међу различитим, литургији приписаним, политичким намерама „диктираним из Београда", као посебно важне истичу се „искривљивање историје, истине и оправдавање геноцидног режима". Како се наводи, за разлику од СПЦ која није научила лекцију из 1990-их, албанска страна јесте, плативши високу цену за мир који данас ужива, и стога косовске институције неће толерисати политичко деловање СПЦ, каквим се ова литургија сматра.

Референца на оружане сукобе 1990-их година на Косову и Метохији посебно је битна због већ помињане тезе о колективној трауми као средству којим се, применом политичког концепта виктимизације, убрзано изграђује идентитет. Тако, у случају дискурса о СПЦ као непријатељу такозване државе Косово и њених грађана, јавне албанске изјаве са виктимизујућим тезама, које садрже историјске референце на дати период, очитују елементе

конструктивне стратегије кохезивације – истицање заједничких патњи у прошлости и заједничких брига везаних за садашњост, као једну од важних компоненти идентитетског конструкта. Осим тога, реконструисањем наратива о политичкој прошлости, заснованог на историјски неутемељеним концептима геноцидне српске политике 1990-их, развија се контрастни паралелизам између репрезентација мрачне српске државне прошлости на територији и позитивних репрезентација такозване косовске државе. Тако се конструише жељени имиџ државе познате по „пружању проширених права и снажне заштите свим етничким и верским заједницама које у њој живе", односно дискурзивно се подржава политичка димензија косовског идентитета.

Повезаност историје, СПЦ и српских светиња која се тешко може чињенично оспорити, представља озбиљну препреку учвршћивању конструкта албанске политичке прошлости на територији, коју ни историјски ревизионизам албанских псеудоисторијских подухвата не успева да неутралише. Појаву да се ова повезаност у албанским јавним изјавама проглашава српском историографском преваром која угрожава суверенитет такозване косовске државе, тумачили смо као дискурзивни маневар подржавања овог конструкта. Анализом јавних албанских изјава са темом споменичког комплекса Газиместан и са њим повезаних ходочашћа, тумачили смо управо здружено дејство деградирајућег присвајања српског споменичког наслеђа, историјског ревизионизма и одбране наводно угроженог државног суверенитета. У репрезентацијама конструисаним овим изјавама, СПЦ се јавља као главни идејни носилац наводно фалсификованог мита о Косовској бици као верској литургији, заснованог на српским хегемонистичким концептима, као генератор демонстрирања оваквих идеја управо на Косову.

У већини јавних албанских изјава везаних за неадекватност решења из Ахтисаријевог плана, који је, како се истиче, „регулисао неке позиције које нису адекватне културној и историјској реалности", присвајачка улога СПЦ је готово незаобилазна. Политизацијама ове теме тежи се релативизацији чињенице припад-

ности српских светиња СПЦ као и њених посебних права која из те чињенице проистичу. Пресупонира се то да се на основу ових права тежи остваривању политичких права, што генерише политичке проблеме између српске и албанске стране. Стратегијом балансирања једне ствари против друге, ствара се привид нужности избора између посебних права СПЦ и превазилажења поменутих политичких проблема.

У албанском јавном дискурсу о СПЦ као непријатељу такозване косовске државе и њених грађана, једно од решења перципираних политичких проблема повезује се са променом улоге коју СПЦ има у друштву, а која се своди на фундаменталну промену самог њеног приступа српским светињама. У питању је заправо дискурзивни подухват подржавања конструкта косовског културног наслеђа. Тако се, у једној од овде анализираних изјава, под плаштом афирмације савремених приступа феномену српске културне баштине, протура оспоравање њеног српског идентитета. Реч је о препорукама СПЦ да културно наслеђе процењује „из нових плуралистичких перспектива" и сагледава га као „континуитет" (читај албански), као „садашњост" „са новом улогом у стварању мостова сарадње" (читај косовско културно наслеђе). Ове препоруке еуфемистичко су маскирање суштине захтева који се пред СПЦ постављају – одустајање од заговарања српске културне припадности српских светиња на Косову и Метохији. Тиме би се наводно „културно наслеђе одразило на заједницу", јер се „не би сагледавало као статична прошлост", а СПЦ би тако показала отклон према њеном наводном дотадашњем изолационизму и несарадљивости са заједницом. У основи, овде је реч о стратегији негативног представљања *Другог*, док је позитивно самопрезентовање садржано у сопственом пропагирању поменутих „нових перспектива".

У циљу дискурзивног конструисања континуитета албанског историјског трајања и државности на територији Косова и Метохије, у албанским јавним изјавама неретко су и експлицитно коришћени присвојени српски сакрални споменици и с њима повеза-

на српска историја, при чему је свако оспоравање овог конструкта репрезентовано као непријатељско деловање.

Анализирана ситуација кривотворења идентитета остатака Цркве Светог Николе у Новом Брду, коју је сачињавао низ потеза званичника, укључивала је и симболичко потврђивање континуитета косовске државности на територији, политичким ритуалом на политичкој светковини повратка у албанску прошлост који, како је истакнуто, гарантује добру и срећну жељену будућност. Позитивна репрезентација албанске државе на Косову и Метохији обухватила је указивање на „богату историју, велики просперитет, не само природних, већ и културних и духовних богатстава".

Коришћење стратегије континуирања и позитивног самопрезентовања, заједно са стратегијом дискредитовања српског идентитета и историје налазимо неретко и у комбинацији са стратегијом негативног представљања *Другог*, односно инверзијом улога жртве и починиоца. Тако се Србија оптужује за асимилирање албанске културе и наслеђа у јавној албанској изјави којом се управо новобрдска тврђава присваја и именује као драгуљ косовског културног наслеђа.

На крају овог завршног разматрања, потребно је изнети још неколико сумарних закључака. У дискурсима о српским светињама на Косову и Метохији које смо, овде приказаним истраживањем настојали да реконструишемо, етнонационалистичка идеологија закамуфлирана је идеологијом мултикултурализма, иако политички концепт нације, каквом се косоварска нација званично квалификује, већ по себи искључује етнички принцип идентификације. Мултикултурализам се користи као аргументациона схема за оспоравање мањинских етничких идентитета, односно топосом мултикултурализма аргументује се оспоравање српског културно-историјског идентитета сакралних споменика. Историјски фактицитет који утемељује овај српски идентитет, или се прећуткује, или ревизионистички реинтерпретира, док се истовремено албански идентитет српских светиња конструише на овим основама. Он се

генерално и претпоставља као самоочигледна чињеница маскирана концептом заједничког „косовског наслеђа". У овој оптици, митски концепт албанске илирске прошлости, продужен у времену до садашњости, па чак и будућности, добија своје упориште у универзалистичким вредностима такозваног „косовског културног наслеђа" и „косовске културе", на којима се темељи културна димензија косовског националног идентитета.

Универзалност културног наслеђа широм света неупитна је, јер оно припада свима, начелно посматрано, али када је реч о пореклу стваралаштва чији продукт представљају сакрални споменици, као и о праву поседовања, ствари постају комплексније и конкретније. Уз све званичне декламације о усвојеним европским принципима везаним за мањинска права и слободе, заштиту културне баштине свих етничких заједница такозване „државе Косово", и поштовање културне различитости, можемо рећи да је идеологија ослободилачке војске Косова и даље незванично на снази. О томе најбоље сведоче сва послератна разарања српског културног наслеђа, демолирања српских гробаља и сакралних објеката, као и разни облици фактичког ускраћивања законом загарантованих верских права и слобода српској мањини, као и власничких права СПЦ. О томе такође сведоче и јавни албански дискурси о српским светињама на Косову и Метохији. Ове дискурсе карактерише изразито негативан, маргинализујући и дискриминишући однос према свакој ознаци српског идентитета. Очита је намера да се ненаучном ревизијом историје присвоји сакрално српско споменичко наслеђе, под плаштом неискрено и инструменталистички усвојеног концепта мултикултуралности. Недостатак интереса за стварну заштиту безбедности верских објеката СПЦ, као и верских права српске мањине, замагљен је причом о супериорности усвојених европских институционалних механизама и нормативно-правних оквира њихове заштите. Свако од институционалних огрешења о законе везане за ову заштиту који су постали предмет јавних расправа, односно садржај овде анализираних изјава, добило је у овим изјавама

своје оправдање, релативизацију или чак неку врсту образложења у оптужбама на рачун оштећене српске стране.

Манипулативни дискурзивни маневри који су, у овде анализираним јавним албанским изјавама, очитовали употребу различитих дискурзивних стратегија, логичких заблуда и топоса у основи већине аргументативних схема, указују на суштинско одсуство воље за било каквим аутентичним дијалогом са СПЦ. Једини испољени интерес јесте подржавање конструисања косовског идентитета и деконструисања српског. Међутим, примери прекомерних негативних реакција на сваку манифестацију српског идентитета, као и аутоматизам његовог негирања у анализираним јавним албанским изјавама, наводе на закључак да је он, ма колико био деконструисан и поништаван албанским јавним дискурсима, стваран и одређујући како за Србе тако и за Албанце.

У основи самоперцепције самопроглашене косовске државе стоји колизија унутрашњих и спољашњих вредности. Унутрашње вредности проистичу из етничког, односно шовинистичког принципа – на основу којег све што није албанско, а посебно оно што је српско представља непожељност, сметњу и претњу. Спољашње, неинтернализоване вредности везане су за наметнути мултикултурализам, поштовање мултиетничности такозване косовске државе и заштиту културне различитости. Будући да се важан аспект културне димензије такозваног косовског идентитета заснива на присвајању српског културног наслеђа, а виђење заједничке прошлости Албанаца, као конструкт важан за политичку димензију косовског идентитета, темељи на ревизији српске историје, албански јавни дискурси о српским сакралним споменицима на Косову и Метохији, политизацијом сваког од конкретних питања, настоје да маскирају поменуте манифестације ове неразрешиве колизије вредности.

Савремене политичке прилике које иду наруку пријему самопроглашене „косовске државе" у европске организације, интензивирање политике затирања српског идентитета на овој узурпираној српској територији, као и све већа угњетеност српске мањине у

такозваној „Републици Косово”, не остављају много простора за оптимизам када је реч о очувању српског идентитета на Косову и Метохији. Међутим, остаје отворено питање у којој мери уништавање српских сакралних споменика, преименовање и присвајање српског културног наслеђа и поништавање институција, могу водити деконструкцији српског идентитета, односно на који начин то може умањити осећај припадности или утицати на степен идентификације Срба са њиховом културном/националном заједницом. Досадашња историјска искуства показала су да је српски идентитет најгрчевитије брањен у околностима његове највеће угрожености, те да је опстајао упркос губитку државне самосталности и српском расејању у срединама које су га сузбијале на разне начине. Велики ослонац у његовој одбрани била је и остала Српска православна црква и српске светиње. Управо ове светиње и архетипски српски простор Косова и Метохије обавезују свакога од нас да се у сфери својих могућих деловања ангажује у борби за одржање српског идентитета. Књига која је пред читаоцем продукт је једног таквог настојања.

# ЛИТЕРАТУРА

## Ћириличне референце


**Алексић, Јован Ј**. 2018. „Косовска Митровица после 1999. године: живети у подељеном граду". *Зборник радова: Сан о граду*, ур. Емир Кустурица и Александра Вранеш, 555–590. Вишеград: Андрићев институт.

**Алексић, Јован Ј**. 2025. „Дешавања у Косовској Митровици током 17. 18. и 19. марта 2004. године", *Мартовски погром 2004: узроци, разарања, последице: тематски зборник од националног значаја*, 2025, 17–41. Приштина – Чаглавица: Архив Косова и Метохије; Грачаница: Дом културе „Грачаница".

**Арсић, Ирена**. 2000. *Косово у повељама српских владара*. Бања Лука: Бесједа; Београд: Ars Libri.

**Базић, Јован**. 2012. „Улога косовског мита у обликовању српског националног идентитета". *Српска политичка мисао* 38(4): 253–271. DOI:10.22182/spm.3842012.12

**Божић Маројевић, Милица**. 2016. „Рат сећања – (зло)употребе дисонантног наслеђа у политичке сврхе". *Култура* 152: 155–170. DOI: 10.5937/kultura1652155B.

**Бубало, Ђорђе**. 2016. „Ктиторски портрет и ктиторска повеља". *Саопштења* XLVIII–2016, ур. Гордана Симић, 94–111. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.

**Војводић, Драган**. 2016. „На размеђу светова и култура – биће и простори српске средњовековне уметности". *Сакрална уметност српских земаља у средњем веку*, ур. Војводић, Драган и Даница Поповић, 13–39. Београд: Српски комитет за византологију; Службени гласник; Византолошки институт САНУ.

**Војводић, Драган**. 2016а. „Српска уметност од почетка XIV столећа до пропасти државе Немањића". *Сакрална уметност српских земаља у средњем веку*, ур. Војводић, Драган и Даница Поповић, 271–297. Београд: Српски комитет за византологију; Службени гласник; Византолошки институт САНУ.

**Вучковић, Бранислава**. 2026. *Брисање сећања. Трансмисија српске културе на Косову и Метохији*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.

**Гавриловић, Анђела**. 2020. „Дечанске цркве мрамор и његово значење". *Ниш и Византија XVIII: зборник радова 800 година аутокефалности Српске цркве (1219–2019): црква, политика и уметност у Византији и суседним земљама*, ур. М. Ракоција, Миша, Весна Бикић, 347–370. Ниш: Град Ниш, Нишки културни центар, Универзитет у Нишу.

**Давидов Темерински, Александра**. 2004. „Империјални смисао дечанског сликарства – уводна разматрања". *Ниш и Византија II* : зборник радова, ур. Миша Ракоција, 241–252. Ниш: Град Ниш, Просвета.

**Давидов Темерински, Александра**. 2017. *Богородица Љевишка у Призрену*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.

**Деретић, Јован**. 2011. *Културна историја Срба*. Београд: Evro-Guinti.

**Деспотовић, Љубиша и Јевтовић, Зоран**. 2015. „Конструкција и деконструкција идентитета и међународне интеграције". *Српска политичка мисао* 2(48): 149–161. Београд: Институт за политичке студије.

**Живковић, Бранислав**. 1992. *Грачаничка повеља*. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.

**Јевтовић, Зоран**. 2010. „Конструисање етничких идентитета у времену медијских слика". *Facing the Past, Searching the Future: the History of Yugoslavia in the 20. Century*. Hague: Institute for Historical Justice and Reconciliation, Нови Сад: Центар за историју, демократију и помирење, Сремска Каменица: Факултет за европске правно-политичке студије.

**Ковић, Милош**. 2017. „Косовски завет и национални идентитет Срба". *Уметничко наслеђе српског народа на Косову и Метохији: историја, идентитет, угроженост, заштита*, ур. Драган Војводић и Миодраг Марковић 113–141. Београд: Српска академија наука и уметности.

**Марјановић-Душанић Смиља и Драган Војводић**. 2016. „Образац царства – идеја и слика власти у Србији (1299–1371)". *Сакрална*

*уметност српских земаља у средњем веку*, ур. Војводић, Драган и Даница Поповић, 299–315. Београд: Српски комитет за византологију; Службени гласник; Византолошки институт САНУ.

**Медаковић, Дејан**. 2022. *Изабране српске теме*. Нови Сад: Прометеј.

**Мишић, Синиша и Суботин Голубовић Татјана**. 2003. *Светоарханђеловска хрисовуља*. Београд: Историјски институт.

**Павличић, Јелена**. 2017. „Српско споменичко наслеђе на Косову и Метохији у светлу савремених теорија о културној баштини". *Уметничко наслеђе српског народа на Косову и Метохији: историја, идентитет, Угроженост, заштита*, ур. Драган Војводић и Миодраг Марковић, 485–506. Београд: Српска академија наука и уметности.

**Павличић Шарић, Јелена З**. 2023. „Између негације и апропријације: културно наслеђе других у савременој албанској јавности на Косову и Метохији". *Заштита, очување и афирмација српског културног наслеђа на Косову и Метохији I,* ур. Кнежевић Зоран и Драган Војводић, 175–206. Београд: Српска академија наука и уметности.

**Пешић, Милена**. 2012. „Национални идентитет: између континуитета и променљивости". *Српска политичка мисао* 3(37): 103–132. Београд: Институт за политичке студије.

**Пешић, Милена**. 2012а. „Национални идентитет у дискурзивној пракси: једно промишљање у мултидисциплинарном кључу". *Политичка ревија* 2(32): 1–26. Београд: Институт за политичке студије.

**Пешић, Милена**. 2018. „Косовски мит: између апотеозе и редуктивних тумачења". *Политичка ревија*, 4(58): 25–44. Београд: Институт за политичке студије. DOI: https://doi.org/10.22182/pr.5842018.2

**Пешић, Милена**. 2020. „Развој појма дискурса као инструмента критичке друштвене анализе". *Социолошки преглед* 54(4): 1260–1278. Београд: Српско социолошко друштво. DOI: 10.5937/socpreg54-29402

**Пешић, Милена**. 2023. „Национални идентитет из оптике његовог дискурзивног конструисања". *Национални интерес* 3 (46):

23–46. Београд: Институт за политичке студије. DOI: 10.5937/nint46–47584

**Пешић, Милена**. 2024. „Политички дискурс у истраживачкој оптици његових савремених критичких студија". *Српска политичка мисао* 2 (84): 7–38. Београд: Институт за политичке студије. DOI: 10.5937/spm84–49031

**Пешић, Милена**. 2024а. „Концептуално-методолошки оквир анализе албанских јавних дискурса о српским сакралним споменицима на Косову и Метохији". *Српска политичка мисао* 6(28): 247–276. DOI: 10.5937/spm88–53825

**Поповић, Даница**. 2017. „Светиње и свети на Косову и Метохији у култном сећању и националној свести Срба". *Уметничко наслеђе српског народа на Косову и Метохији: историја, идентитет, угроженост, заштита*, ур. Душан Оташевић, 81–98. Београд: Српска академија наука и уметности.

**Поповић Марко и Бјелић Игор**. 2018. *Црква Светог Николе*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.

**Радовановић, Дејан и Ђекић Мирјана**. 2019. „После усвајања Резолуције 1244 (1999–2017)". *Уметничко наслеђе српског народа на Косову и Метохији. Историја, идентитет, угроженост, заштита*, ур. Драган Војводић и Миодраг Марковић, 393–414. Београд: САНУ.

**Стевовић, Иван**. 2016. „Византијске и романо-готичке концепције у српској архитектури и скулптури XIV столећа (до 1371. године)". *Сакрална уметност српских земаља у средњем веку*, ур. Војводић Драган и Даница Поповић, 317–329. Београд: Српски комитет за византологију; Службени гласник; Византолошки институт САНУ.

**Стојадиновић, Миша**. 2012. *Потрага за идентитетом*. Београд: Институт за политичке студије.

**Стошић, Сања**. 2019. „Catalonia's Secessionist Discourse", *Дискурс и политика*, ур. Дејана Вукасовић и Петар Матић, 421–442. Београд: Институт за политичке студије. DOI: https://doi.org/10.22182/dispol.

**Тодић, Бранислав и Чанак-Медић, Милка**. 2005. *Манастир Дечани*. Београд: Музеј у Приштини: Центар за очување наслеђа Косова и Метохије – Mnemosyne.

**Томић, Д. Марка и Живковић, П. Милош**. 2023. „Фалсификовање података, кривотворење идентитета и маргинализација српске средњовековне баштине на Косову и Метохији". *Заштита, очување и афирмација српског културног наслеђа на Косову и Метохији*, Том I, ур. Кнежевић Зоран и Драган Војводић, 355–424. Београд: САНУ.

**Чанак-Медић, Милка и Тодић, Бранислав**. 2015. *Богородица Љевишка*. Нови Сад: Платонеум, (Београд: Цицеро).

**Шакота, Мирјана**. 1984. *Дечанска ризница*. Београд: Просвета; Републички завод за заштиту споменика културе.

**Шуљагић, Сања**. 2023. „Значај старе Србије у утврђивању српског идентитета". *Исписана и исцртана историја Милоша С. Милојевића*, 73–102. Београд: Институт за политичке студије.

## Латиничне референце

**Andersen, Aasmud**. 2007. „Identiteti kosovar dhe shtetësia". *Identiteti Evropian i Kosovës*, 101–104. Prishtinë: Forum 2015.

**Apaydin, Veysel**. 2020. „The interlinkage of cultural memory, heritage and discourses of construction, transformation and destruction". *Critical Perspectives on Cultural Memory and Heritage: Construction, Transformation and Destruction*, ed. Veysel Apaydin, 13–29. London: UCL Press. DOI: 10.14324/111.9781787354845.

**Asman, Alaida**. 2011. *Duga senka prošlosti: kultura sećanja i politika povesti*. Beograd: XX vek, Knjižara Krug.

**Assmann, Jan**. 1995. „Collective Memory and Cultural Identity". *New German Critique* 65: 125–133. Последњи приступ 24. 01. 2026. http://www.jstor.org/stable/488538

**Avdyli, Merxhan**. 2007. „Identiteti Kosovar, një shpikje e shpifur". *Identiteti Evropian i Kosovës*, 167–169. Prishtinë: Forum 2015.

**Bataković, Dušan T**. 2008. „Kosovo and Metohija: Serbia's troublesome province". *Balcanica*, 2008, No XXXIX (2008): 243–276. Belgrade: Institute for Balkan Studies SASA.

**Bogdanović, Dimitrije**. 2000. *Knjiga o Kosovu*. Internet izdanje Projekta Rastko Biblioteke srpske kulture na Internetu. [Posebna izdanja, knjiga DLXVI, Predsedništvo, knjiga 2. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1986].

**Calu, Marius-Ionut**. 2020. *Kosovo Divided: Ethnicity, Nationalism and the Struggle for a State*. London: I.B. Tauris.

**Copi, Irving M., Carl Cohen, and Kenneth McMahon**. 2014. *Introduction to Logic* (Pearson Custom Library ed.). Upper Saddle River: Pearson.

**Ćirić, Jasmina**. 2017. „Things in Heaven and on Earth, Visible and Invisible: Triumphal Arch at the West Facade of the Mother of God Ljeviška Church in Prizren. Space, Structure and Meaning". *Ниш и Византија: зборник радова XV*. ур. Миша Ракоција, 179–187. Ниш: Град Ниш; Универзитет у Нишу; Православна епархија нишка; Нишки културни центар.

**Damer, T. Edward**. 2009. *Attacking Faulty Reasoning: A Practical Guide to Fallacy-Free Arguments*. 6th ed. Belmont: Wadsworth Cengage Learning.

**Defreese, Michelle**. 2009. „Kosovo: cultural heritage in conflict". *Journal of Conflict Archaeology* 1(5): 257–270. Oxfordshire: Taylor & Francis Ltd.

**Dinnie, Keith**. 2008. *Nation Branding: Concepts, Issues, Practice*. Oxford, Burlington: Butterworth-Heinemann, Elsevier Ltd.

**Fairclough, Isabella and Fairclough, Norman**. 2012. *Political discourse analysis: a method for advanced students*. London: Routledge.

**Foresman, Galen**. 2019. „Moralistic Fallacy". *Bad Arguments: 100 of the Most Important Fallacies in Western Philosophy* , eds. Robert Arp, Steven Barbone and Michael Bruce. Wiley Blackwell, Hoboken, NJ, 371 –373. https://doi.org/10.1002/9781119165811.ch90

**Gashi, Ibrahim**. 2007. „A po krijohet Identiteti Kosovar?". *Identiteti Evropian i Kosovës*, 119 – 123. Prishtinë: Forum 2015.

**Hall, Stuart**. 2023. „Whose Heritage? Un-settling the Heritage, Re-imaging the Post-Nation". *Whose Heritage?* , eds. Susan L.T. Ashley and Degna Stone, 13–25. London: Routledge. Последњи приступ 24. 01. 2026. https://www.taylorfrancis.com/chapters/oa-edit/10.4324/9781003092735-3/whose-heritage-un-settling-heritage-re-imagining-post-nation-stuart-hall

**Hasimja, Ermal**. 2007. „Inxhinjeria identitare kosovare". *Identiteti Evropian i Kosovës*, 113–114. Prishtinë: Forum 2015.

**Hisari, Lorika and Fouseki, Kalliopi**. 2020. „Post-War Cultural Heritage Preservation in Kosovo: Rethinking the Implementation

of Ahtisaari Plan Annex V". *Heritage* 3(1): 98–115. DOI: 10.3390/heritage3010006.

**Hoxhaj, Enver**. 2007. „Kombi dhe shteti në Kosovë". *Identiteti Evropian i Kosovës*, 81– 99. Prishtinë: Forum 2015.

**Jeffrey C**. **Alexander, Eyerman, Ron, Giesen Bernhard, Smelser J. Neil, Sztompka, Piotr**. 2004. *Cultural Trauma and Collective Identity.* Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

**Jevtic, Ivana**. 2021. „Reuse and Remodeling in Late Byzantine World: The Church of Bogorodica Ljeviška in Prizen". *Spoliation as Translation: Medieval Worlds in the Eastern Mediterranean = Convivium Supplementum* 2021/2 I, eds. Jevtic Ivana and Ingela Nilsson. 132–155. Turnhout/Brno: Brepols Publishers / Masarykova univerzita.

**Kelmendi, Migjen**. 2007. „A asht fjala 'KOSOVAR' fjalë tjetër për fjalën 'EUROPIAN' – Për nji Europë vlerash". *Identiteti Evropian i Kosovës*, 115–118. Prishtinë: Forum 2015.

**Kraja, Mehmet**. 2011. *Identiteti Kosovar*. Prishtinë: Pen Qendra e Kosovës.

**Kropiak, Katarzyna**. 2018. „The Politics of Nation – Building in Kosovo after 2008". *Studia Środkowoeuropejskie i Bałkanistyczne Wydania Czasopisma*. Tom XXVI: 135–150. DOI: 10.4467/2543733XSSB.17.029.8327.

**Kudryashova IrinaV. and Meleshkina, Elena. Yu.** 2021. „Kosovo: Secession as a Nation-building Project". *Outlines of global transformations: politics, economics, law*. 14(1). DOI: 10.23932/2542-0240-2021-14-1-12.

**Kullashi, Muhamedin**. 2007. „Identitetet në sprovë". *Identiteti Evropian i Kosovës*, 7–17. Prishtinë: Forum 2015.

**Lazarević, Dragana**. 2021. „Changing the History of Architectural Heritage Palaeologian Renaissance—The Style that Never Was?". *Advances in Utopian Studies and Sacred Architecture. Advances in Science.* eds. Gambardella Claudio Cennamo, Claudia Germanà, Maria Luisa Shahidan, Mohd Fairuz Shahidan, Bougdah Hocine, 79–101. *Technology & Innovation*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-50765-7`

**Logicaly fallacious**. n.d. „Traitorous Critic Fallacy". *Logicaly fallacious*. Последњи приступ 24.01. 2026. https://www.logicallyfallacious.com/fallacies?q=trait#letter-T

**Loncar, Jelena**. 2019. „Cultural Heritage in Kosovo: Strengthening Exclusion through Inclusive Legislation". *Rethinking Serbian-Albanian relations figuring out the enemy*, eds. Pavlovic Aleksandar, Gazela Pudar Drasko and Halili Rigels, 180–196. Abingdon/ NewYork: Routledge.

**Milanov Emil**. 2024. „Cultural memory as corection of history". *History and cultural memory*, eds. Janjić Jovan and Milena Pešić, 285–306. Belgrade: Institute for Political studies. DOI: https://doi.org/10.18485/ips_hcmemory.2024.ch14.

**Morel, Anne-Françoise**. 2013. „Identity and Conflict: Cultural Heritage, Reconstruction and National Identity in Kosovo". *Architecture_media_politics_society* 1(3): 1–20. UCL Press. DOI: 10.14324/111.444.amps.2013v3i1.000 launch.

**Nora, Pierre**. 1996. *Realms of Memory: Rethinking the French Past (Volume 1: Conflicts and Divisions)*. New York: Columbia University Press.

**Novčić, Branka i Štavljanin Velimir**. 2015. „Brendiranje nacije: Analiza brend identiteta Srbije". *Marketing* 46(4): 263–276. Beograd: Srpsko udruženje za marketing (SeMA).

**Novčić, M. Branka**. 2015. „Razvoj modela brendiranja nacije". Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Fakultet organizacionih nauka.

**Pasamitros, Nikolaos**. 2017. „Cultural Heritage: Contested Perspectives and Strategies in Kosovo". *State-Building in Post-Independence Kosovo: Policy Challenges and Societal Considerations*, eds. Ioannis Armakolas, Agon Demjaha, Arolda Elbasani, Stephanie Schwandner-Sievers, Elton Skendaj and Nikolaos Tzifakis, 291–310. Prishtina: Kosovo Open Society Foundation.

**Patrik, Danijel**. 2021. „Da li je manastir Dečani zaista ugrožen? „. Kosovo two point zero. Последњи приступ 24. 01. 2026. https://kosovotwopointzero.com/sr/da-li-je-manastir-decani-zaista-ugrozen/

**Perić, Nenad i Jevtović, Ana**. 2024. „'Kosovization'" of Serbian monumental Culture and creation of new identities". *Баштина* 63: 419–433. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина-Лепосавић. DOI: https://doi.org/10.5937/bastina34-51338

**Reisigl, Martin**. 2018. „The Discourse-Historical approach." *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*, eds. John Flowerdew and John E. Richardson, 44–59. Oxon and New York: Routledge.

**Reisigl Martin and Wodak Ruth**. 2008. „The discourse-historical approach (DHA)". U *Methods for Critical Discourse Analysis*, eds. Ruth Wodak and Michael Meyer, 87–121. London: Sage.

**Rigney, Ann**. 2018. „Remembrance as remaking: memories of the nation revisited". *Nations and Nationalism* 24(2): 240–257. DOI: 10.1111/nana.12388.

**Rodenberg, Jeroen and Wagenaar, Pieter**. 2018. „Cultural Contestation: Heritage, Identity and the Role of Government". *Cultural Contestation. Palgrave Studies in Cultural Heritage and Conflict*, eds. Jeroen Rodenberg and Wagenaar Pieter, 1–10. Palgrave Macmillan, Cham. DOI: 10.1007/978-3-319-91914-0_1.

**Rufer, Mario**. 2012. „Politics of Memory." *InterAmerican Wiki: Terms - Concepts - Critical Perspectives* . poslednji pristup 25. 08. 2024. / einrichtungen/cias/wiki/p/politics-of-memory.xml

**Sahib, Hassan**. 2020. „The Nation Branding Dimensions, Perspectives & Elements". Istanbul,1–5. Последњи приступ 24. 01. 2026. https://www.researchgate.net/publication/343212314_The_Nation_Branding_Dimensions_Perspectives_Elements.

**Smith, Laurajane**. 2006. *Uses of Heritage*. Abingdon and New York: Routledge.

**Srbija.gov.rs**. 2021. „Високи Дечани најчешће нападан објекат СПЦ на Космету". Вести. *Srbija.gov.rs.* Послењи приступ 14.06. 2025. https://www.srbija.gov.rs/vest/546295/visoki-decani-najcesce-napadan-objekat-spc-na-kosmetu-php.

**Stojanović, Đorđe, Pešić, Milena**. 2016. „Realizam i konstruktivizam u svetskoj politici: problem nacionalnog identiteta". *Kultura polisa* 13(1): 29–55.

**Subotić, Gojko**. 2014. „Visoki Dečani". *The Christian Heritage of Kosovo and Metohija. The historical and spiritual heartland of the Serbian people, editor-in-Chief Bishop Maxim (Vasiljević), chief contributing editor Dučan T.Bataković*, 179–217. Los Angeles: Sebastian Press.

**Subotić Gojko**.2014a. „The Cathedral of the Mother of God (Holy Virgin) of Ljeviša". *The Christian Heritage of Kosovo and Metohija. The*

*historical and spiritual heartland of the Serbian people*, editor-in-Chief Bishop Maxim (Vasiljević), chief contributing editor Dučan T.Bataković, 109–122. Los Angeles: Sebastian Press.

**Surlić, Stefan**. 2017. „Constitutional Design and Cultural Cleavage: UNESCO and the Struggle for Cultural Heritage in Kosovo in Kosovo". *Croatian Political Science Review* 4(54): 109–125. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

**Surlić Stefan i Novaković Igor**. 2020. „Srpska kulturna i verska baština na Kosovu od Ahtisarijevih zaštićenih zona do finalnog statusa". *Nacionalni konvent za EU*. Radna grupa za Poglavlje 35.

**Surlić, Stefan i Novaković Igor**. 2021. „Reframing Ahtisaari provisions: the issue of cultural and religious heritage and final post conflict settlement between Belgrade and Pristina". *Srpska politička misao* 2(72): 11–40. Beograd: Institut za političke studije. DOI: 10.22182/spm.7222021.1.

**Van Dijk, Teun. A**. 1992. „Discourse and the denial of racism". *Discourse and Society* 3(1): 87–118. DOI: 10.1177/0957926592003001005.

**Vankovska, Bilijana**. 2013. „(Im)possibility of reconciliation in the Balkans". *PECOB's Papers Series* June 2013. #39: 4–31. PECOB Portal on Central Eastern and Balkan Europe by IECOB & AIS. Последњи приступ 24. 01. 2026. https://www.pecob.net/Impossibility-reconciliation-Balkans.

**Vorgučić, Zorica**. 2021. „U poslednjih 20 godina Visoki Dečani napadani granatama, institucionalno i medijski". *Radiomkim.net*. Последњи приступ 21.1. 2026. https://radiokim.net/vesti/saopstenja/27851-u-poslednjih-20-godina-visoki-decani-napadani-granatama-institucionalno-i-medijski/.

**Walton, Douglas**. 2008. *Informal Logic: A Pragmatic Approach*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.

**Wodak, Rut**. 2001. „The discourse-historical approach". *Methods of Critical Discourse Analysis*, eds. Ruth Wodak, Michael, Meyer, 63–94. London: Sage Publications.

**Wodak, Ruth**. 2015. *The Politics of Fear*. London: Sage publications Ltd.

**Wodak, Ruth and Markus Rheindorf**. 2022. *Identity, Politics, Past and Present*. Exeter: University of Exeter Press.

**Wodak, Ruth, de Cillia, Rudolf, Reisigl, Martin & Liebhart, Karin**. 2009. *The Discursive construction of national identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

**Wu Zongjie, Hou Song**. 2015. „Heritage and Discourse". *The Palgrave Handbook of Contemporary Heritage Research*, eds. Emma Waterton and Watson Sean, 37–51. London: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1057/9781137293565_3 (37-51).

## ГРАЂА

**Buxhovi, Jusuf. 2022.** „Buxhovi: Kosova duhet të ndalojë orgjinë hegjemoniste kishtare serbe në Gazimestan". *Kultplus.com.* Последњи приступ 2. 12. 2025.
https://www.kultplus.com/opinione/buxhovi-kosova-duhet-te-ndaloje-orgjine-hegjemoniste-kishtare-serbe-ne-gazimestan/

**Ćup, Anđelka**. 2022. „Priština traži od Beograda arheološke eksponate, Ministarstvo kulture Srbije: Pokušaj preotimanja kulturnog nasleđa". *Euronews*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.euronews.rs/kultura/aktuelno-iz-kulture/64004/pristina-trazi-od-beograda-arheoloske-eksponate-ministarstvo-kulture-srbije-pokusaj-preotimanja-kulturnog-nasleda/vest

**Ramadani, Drenushë**. 2021. „Klerikë ortodoksë serbë organizuan liturgji në kishën ortodokse në oborr të UP-së në Prishtinë". *Kallxo. com*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://kallxo.com/lajm/klerike-ortodokse-serbe-organizuan-liturgji-ne-kishen-ortodokse-ne-oborr-te-up-se-ne-prishtine/

**Drita.info**. 2019. „Imzot dode gjergji ne diten e diaspores dashuria per vendin eshte e shenjte". *Drita info*. Последњи приступ 13. 06. 2023.
http://www.drita.info/2019/08/02/imzot-dode-gjergji-ne-diten-e-diaspores-dashuria-per-vendin-eshte-e-shenjte/?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR0uAt2buNAu8W8V8S2oseHIACNwck3S7zZ8-oV9_je8GwiirePn1n1Aef8_aem_KhidCS0STzVaI0laOgwtHQ

**Ekonomia online.com**. 2019. „Hoxhaj, Gjuriqit: Profesion të vjetër e keni falsifikimin e historisë". *Ekonomia online*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://ekonomiaonline.com/hoxhaj-gjuriqit-profesion-te-vjeter-e-keni-falsifikimin-e-historise/

**Epokaere.com**. 2020. „Ramosaj i shkruan Thaçit, Osmanit dhe Hotit: Rruga Deçan-Plavë do të vazhdojë të bëhet". *Epokaere.com*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.epokaere.com/336439-2/

**Epokaere.com**. 2020a. „Ramosaj e quan të 'çmendur' Sava Janjiqin, thotë se rruga afër manastirit do të vazhdojë" *Epokaere.com*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.epokaere.com/ramosaj-e-quan-te-cmendur-sava-janjiqin-thote-se-rruga-afer-manastirit-do-te-vazhdoje/

**Evropaelire.org**. 2020b. „Hoti kërkon pezullimin e punimeve të rrugës Deçan-Plavë". *Evropaelire.org*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.evropaelire.org/a/30786535.html

**Evropaelire.org**. 2021. „Kisha Ortodokse Serbe në Kosovë refuzon dialogun me Kurtin". *Evropaelire.org.* Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.evropaelire.org/a/kisha-ortodokse-refuzon-dialogun-me-kurtin-/31277094.html

**Front online.net**. 2022. Çeku: Serbia po i keqpërdorë Kishat Ortodokse në Kosovë siç është Manastiri i Deçanit. *Front Online*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://frontonline.net/ceku-serbia-po-i-keqperdore-kishat-ortodokse-ne-kosove-sic-eshte-manastiri-i-decanit/

**Insajderi.org**. 2020. „Reagojnë historianët: Hoti kapitulloi para Manastirit të Deçanit". *Insajderi.org.* Последњи приступ 24. 07. 2024.
https://insajderi.org/reagojne-historianet-hoti-kapitulloj-para-manastirit-te-decanit/

**Gjurmë Shqiptare**. 2020. Mashtrimi Serb me historinë Shqiptare. *Gjurmë Shqiptare*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.youtube.com/watch?v=oaEIKvwHPJk&ab_channel=TopChannelAlbania

**Gazeta expres.com**. 2021. Ish-ministri Selimi: Pretendimet e „Europa Nostra" për Manastirin e Deçanit janë të pasakta. *Gazeta expres.com*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.gazetaexpress.com/ish-ministri-selimi-pretendimet-e-europa-nostra-per-manastirin-e-decanit-jane-te-pasakta/

**Hasanramaj, Nasan**. 2020. „Rruga Deçan- Plavë nuk ka asnjë lidhje me pronësinë e Manastirit të Deçanit". *Botasot*. Последњи приступ 24. 01. 2024.

https://www.botasot.info/opinione/1368536/rruga-decan-plave-nuk-ka-asnje-lidhje-me-pronesine-e-manastirit-te-decanit/

**Kallxo.com**. 2019. „Inagurohet restaurimi i Katedrales së Artanës". *Kallxo.com*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://kallxo.com/shkurt/inagurohet-restaurimi-i-katedrales-se-artanes/

**Klankosova.tv**. 2020. „Muhamet Mala sugjeron që të pezullohen punimet në rrugën Deçan-Plavë" *Klankosova.tv.* Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://klankosova.tv/muhamet-mala-sugjeron-qe-te-pezullohen-punimet-ne-rrugen-decan-plave/

**Klankosova.tv**. 2022. „Kurti: Jam i gatshëm të bisedojë me priftërinjtë kryesorë të Kishës Ortodokse, por po më refuzojnë". *Klankosova.tv*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://klankosova.tv/kurti-jam-i-gatshem-te-bisedoje-me-prifterinjte-kryesore-te-kishes-ortodokse-por-po-me-refuzojne/

**Klankosova.tv**. 2022a. „Kosova 'urdhëron' Europa Nostra-n të kërkojë falje për Deçanin. *Klankosova.tv*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://klankosova.tv/kosova-urdheron-europa-nostra-n-te-kerkoje-falje-per-decanin-video/

**Klankosova.tv**. 2022b. „Kurti për Manastirin e Deçanit: Besoj se çështja do të zgjidhet, jam optimist". *Klankosova.tv*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://klankosova.tv/kurti-per-manastirin-e-decanit-besoj-se-ceshtja-do-te-zgjidhet-jam-optimist/

**Kohaislame.com**. 2018. „Behgjet Pacolli: të parët e mi ishin ortodoksë, ndaj kishat serbe janë edhe shqiptare". *Kohaislame.com*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://kohaislame.com/behgjet-pacolli-te-paret-e-mi-ishin-ortodokse-ndaj-kishat-serbe-jane-edhe-shqiptare/

**Koha.mk**. 2020. „Historiografia shqiptare duhet të redifinojë qendrimin ndaj Dardanisë". Koha.mk. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://koha.mk/historiografia-shqiptare-duhet-te-redifinoje-qendrimin-ndaj-dardanise/

**Koha.net**. 2019. „Historianët e Deçanit i reagojnë Sava Janjiqit, kërkojnë që kisha serbe të kërkojë falje për gjenocidin mbi shqiptarët". Koha.net. Последњи приступ 24. 01. 2026.

https://www.koha.net/arberi/178833/historianet-e-decanit-i-reagojne-sava-janjiqit-kerkojne-qe-kisha-serbe-te-kerkoje-falje-per-gjenocidin-mbi-shqiptaret

**Koha.net**. 2019a. „Restaurohet katedralja mesjetare e Novobërdës". Koha**.net**. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.koha.net/kulture/165323/restaurohet-katedralja-mesjetare-e-novoberdes/

**Koha.net**. 2019b. „Vazhdojnë mospajtimet për tokën rreth Manastirit të Deçanit". Koha.net. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.koha.net/arberi/178720/vazhdojne-mospajtimet-per-token-rreth-manastirit-te-decanit

**Koha.net**. 2020. „Reagime pas ndërprerjes së punimeve në rrugën Deçan-Plavë. Koha.net. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.koha.net/arberi/233558/reagime-pas-nderprerjes-se-punimeve-ne-rrugen-decan-plave

**Koha.net**. 2020a. „Përvetësimi nga serbët i monumenteve mesjetare arbërore në Kosovë". *Koha.net*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.koha.net/kulture/237073/pervetesimi-nga-serbet-i-monumenteve-mesjetare-arberore-ne-kosove/

**Koha.net**. 2020b. „Serbët ndërtuan e rindërtuan mbi tempuj të moçëm ilirë e arbërorë". *Koha.net*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.koha.net/kulture/237979/serbet-ndertuan-e-rindertuan-mbi-tempuj-te-mocem-ilire-e-arberore/

**Koha.net**. 2021. „Pesë parime për trashëgiminë kulturore". Koha**.net**. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.koha.net/shtojca-kulture/pese-parime-per-trashegimine-kulturore

**Koha.net**. 2021a. „Shoshi: 'Europa Nostra' u instrumentalizua nga Serbia që dëshiron të dialogohet për trashëgiminë kulturore" Koha.net. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.koha.net/kulture/266036/shoshi-europa-nostra-u-instrumentalizua-nga-serbia-qe-deshiron-te-dialogohet-per-trashegimine-kulturore/

**Koha.net**. 2021b. „Serbia intensifikon fushatën pas 'Manastirit të Deçanit në rrezik' „Koha.net. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.koha.net/kulture/266084/serbia-intensifikon-fushaten-pas-manastirit-te-decanit-ne-rrezik/

**Koha.net**. 2021c. „Pesë parime për trashëgiminë kulturore". Koha**.** net. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.koha.net/shtojca-kulture/270144/pese-parime-per-trashegimine-kulturore

**Koha.net**. 2021d. „Европа ностра" је игнорисала аргументе Османи и Куртија за манастир Дечане". *Koha.net*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.koha.net/sr/kulture/europa-nostra-shperfilli-argumentet-e-osmanit-dhe-kurtit-per-manastirin-e-decanit

**Koha.net**. 2022. Курти: „Обавезаћемо се да ћемо сачувати легитимна права Манастира Дечана". *Koha.net*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.koha.net/sr/arberi/kurti-do-te-angazhohemi-qe-te-ruhen-te-drejtat-legjitime-te-manastirit-te-decanit

**Koha.net**. 2022a. „Shoshi: Kisha Ortodokse serbe me rol politik, dorë e zgjatur e Qeverisë së Serbisë". *Koha.net*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.koha.net/arberi/328384/shoshi-kisha-ortodokse-serbe-me-rol-politik-dore-e-zgjatur-e-qeverise-se-serbise/?fbclid=IwAR372fKHg6tyHRNVivuZK-urHtEkJVZ1YS5T3GWI2HbMZj1logN1KddLNOE

**Kosovaime.net**. 2020. „ Autori i shkrimit që nxiti debate në Serbi mendon se dokumentet historike janë anashkaluar në dialog". *Kosovaime.net*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://kosovaime.net/autori-i-shkrimit-qe-nxiti-debate-ne-serbi-mendon-se-dokumentet-historike-jane-anashkaluar-ne-dialog/

**Kosovo online.com**. 2019. „Spor između manastira i opštine Dečani i dalje traje". *Kosovo online.com*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.kosovo-online.com/vesti/drustvo/spor-izmedju-manastira-i-opstine-decani-i-dalje-traje-13-8-2019

**Kosovo online.com**. 2020. „Oštre reakcije zbog puta Dečani –Plav". *Kosovo online.com.* Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/ostre-reakcije-zbog-puta-decani-plav-17-8-2020

**Kosovo online.com**. 2020a. „Evropa Nostra: Manastir Dečani među 12 najugroženijih mesta nasleđa u Evropi". *Kosovo online.com*. Последњи приступ 24. 01. 2026.

https://www.kosovo-online.com/vesti/drustvo/evropa-nostra-manastir-decani-medju-12-najugrozenijih-mesta-nasledja-u-evropi-10-12

**Kosovo online.com**. 2020b. „Sava Janjić: Cela Evropa će konačno da čuje pravu istinu o Visokim Dečanima". *Kosovo online.com.* Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.kosovo-online.com/vesti/drustvo/sava-janjic-cela-evropa-ce-konacno-da-cuje-pravu-istinu-o-visokim-decanima-12-12-2020

**Kosovo online.com**. 2020c. Matoši: Manastir Dečani veoma bezbedan, Evropa Nostra sprovodi antikosovsku propagandu. *Kosovo online.com.* Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.kosovo-online.com/vesti/drustvo/matosi-manastir-decani-veoma-bezbedan-evropa-nostra-sprovodi-antikosovsku-propagandu

**Kosovo online.com**. 2020d. „Savez istoričara: Hoti da objavi sporazum o putu Dečani-Plav". *Kosovo online.com*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.kosovo-online.com/vesti/drustvo/savez-istoricara-hoti-da-objavi-sporazum-o-putu-decani-plav-16-11-2020

**Kosovo online.com**. 2020e. „Haradinaj Stubla: Više od diplomatskog skandala knjiga o KiM". *Kosovo online.com*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/haradinaj-stubla-vise-od-diplomatskog-skandala-knjiga-o-kim-16-7-2020

**Kosovo online.com**. 2020f. „Haradinaj Stubla uputila notu Evropskoj komisiji zbog knjige o KiM". *Kosovo online.com*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/haradinaj-stubla-uputila-notu-evropskoj-komisiji-zbog-knjige-o-kim-19-7-2020

**Kosovo online.com**. 2020g. „Budžovi: SPC prisvojila hrišćansko nasleđe Kosova, do 1913. Albanci su bili vladike". *Kosovo online.com*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.kosovo-online.com/vesti/drustvo/budzovi-spc-prisvojila-hriscansko-nasledje-kosova-do-1913-albanci-su-bili-vladike-1

**Kosovo online.com**. 2021. „Vizantološki institut SANU: Pseudonaučnici na Kosovu menjaju istorijske činjenice u pokušaju negiranja srpskog kulturnog nasleđa". *Kosovo online.com*. Последњи приступ 24. 01. 2026.

https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/vizantoloski-institut-sanu-pseudonaucnici-na-kosovu-menjaju-istorijske-cinjenice-u

**Kosovo online.com**. 2021a. „Udruženje istoričara: Ne primenjivati odluku Ustavnog suda o manastiru Dečani". *Kosovo online.com*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.kosovo-online.com/vesti/drustvo/udruzenje-istoricara-ne-primenjivati-odluku-ustavnog-suda-o-manastiru-decani-29-3

**Kosovo online.com**. 2021b. „Kurti, Osmani i Konjufca: Kosovo spremno da pristupi Unesku". *Kosovo online.com*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/kurti-osmani-i-konjufca-kosovo-spremno-da-pristupi-unesku-22-5-2021

**Kosovo online.com**. 2021c. „Čeku: SPC pravi političke liturgije, a na Kosovu uživa sve ustavne i zakonske garancije svojih prava". *Kosovo online.com*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/ceku-spc-pravi-politicke-liturgije-na-kosovu-uziva-sve-ustavne-i-zakonske-garancije

**Kosovo online.com**. 2021d. Kurti: Manastir Dečani je u dobrom stanju, bogatim kulturnim nasleđem Kosovo doprinosi globalnoj zajednici. „ *Kosovo online.com*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/kurti-manastir-decani-je-u-dobrom-stanju-bogatim-kulturnim-nasledjem-kosovo

**Kosovo online.com**. 2021e. Stejt Department o verskim slobodama na Kosovu, problemima SPC i ignorisanju sudske odluke za Dečane. *Kosovo online.com*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.kosovo-online.com/vesti/drustvo/stejt-department-o-verskim-slobodama-na-kosovu-problemima-spc-i-ignorisanju-sudske

**Kosovo online.com**. 2021f. „Prištinski Savet za ljudska prava traži istragu protiv igumana Save Janjića zbog 'ratnih zločina'". *Kosovo online.com*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/pristinski-savet-za-ljudska-prava-trazi-istragu-protiv-igumana-save-janjica-zbog

**Kosovo online.com**. 2021g. „Hodžaj: Liturgija u centru Prištine održana uz dozvolu Vlade Kosova". *Kosovo online.com*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/hodzaj-liturgija-u-centru-pristine-odrzana-uz-dozvolu-vlade-kosova-10-6-2021

**Kosovo online.com**. 2021h. „Budžovi: Gazimestan proglasiti za spomenik kulturno-istorijskog nasleđa Kosova". *Kosovo online.com*. Последњи приступ 23. 01. 2026.
https://www.kosovo-online.com/vesti/drustvo/budzovi-gazimestan-proglasiti-za-spomenik-kulturno-istorijskog-nasledja-kosova-25-6

**Kosovo online.com**. 2022. „Čeku: Evropa Nostra je pod političkim uticajem Srbije, Fon Kramon da objasni svoju izjavu". *Kosovo online.com*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/ceku-evropa-nostra-je-pod-politickim-uticajem-srbije-fon-kramon-da-objasni-svoju?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR1ttmg7Lph196taVBb-ERJ2Rh6HRFn0Z2QZjxAD5-8LcIJTLa74waCd9nY_aem_IruBMh3IRthCm21Tb6fM9A

**Kosovo online.com**. 2022a. „Budžovi: Spomenik na Gazimistanu trebalo je da bude srušen kada je uspostavljena država Kosovo". *Kosovo online.com*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/budzovi-spomenik-na-gazemistanu-trebalo-je-da-bude-srusen-kada-je-uspostavljena

**Kossev.info**. 2019. Albanski istoričari: „Iguman Visokih Dečana da se izvini za genocid srpske države i naroda, a manastir je albanski". *Kossev.info*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://kossev.info/albanski-istoricari-iguman-visokih-decana-da-se-izvini-za-genocid-srpske-drzave-i-naroda-a-manastir-je-albanski/

**Kossev.info**. 2019a. „Novo Brdo – ERP KiM zabrinuta zbog najave gradnje na zaštićenom verskom lokalitetu". *Kossev.info*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://kossev.info/erp-zabrinuta-zbog-najave-gradnje-na-zasticenom-verskom-lokalitetu/

**Kossev.info**. 2021. „Albanski istoričari iz Dečana: Ambasadori Kvinte da ne zahtevaju sprovođenje odluke o zemlji manastira". *Kossev.info*. Последњи приступ 24. 01. 2026. https://kossev.info/albanski-istoricari-iz-decana-ambasadori-kvinte-da-ne-zahtevaju-sprovodjenje-odluke-o-zemlji-manastira/

**Kossev.info**. 2021a. „Ljiburn Aljiu: Protivim se zaobilaznici puta Dečane-Plav, opasan presedan". *Kossev.info*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://kossev.info/ljiburn-aljiu-protivim-se-zaobilaznici-puta-decane-plav-opasan-presedan/

**Kossev.info**. 2021b. „Negativne reakcije u kosovskim medijima na odluku da Visoki Dečani budu na listi 7 najugroženijih". *Kossev.info*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://kossev.info/negativne-reakcije-u-kosovskim-medijima-na-odluku-da-su-visoki-decani-na-listi-7-najugrozenijih/

**Kossev.info**. 2021c. „Kurti, Osmani, Konjufca pisali Unesku da skine 4 manastira sa liste ugroženih i da Srbija nije odgovorna za njih". *Kossev. info*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://kossev.info/kurti-osmani-konjufca-pisali-unesku-da-skine-oznaku-srpski-i-ugrozeni-manastiri/

**Kossev.info**. 2022. „Kurti optimista povodom sporazuma sa BG i zemlje V.Dečana, žali se da iz manastira ne žele da razgovaraju sa njim". *Kossev.info*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://kossev.info/kurti-optimista-povodom-sporazuma-sa-bg-i-zemlje-v-decana-zali-se-da-iz-manastira-ne-zele-da-razgovaraju-sa-njim/

**Kossev.info**. 2022a „Čeku: Evropa Nostra pod političkim uticajem Srbije; Fon Kramon da objasni svoj tvit". *Kossev.info*. Последњи приступ 24. јул 2024.
https://kossev.info/ceku-evropa-nostra-pod-politickim-uticajem-srbije-fon-kramon-da-objasni-svoj-tvit/

**Kossev.info**. 2022b. Čeku o povraćaju zemlje Dečanima: „Iako odluke Ustavnog suda treba da se sprovode, ne treba ništa uzimati zdravo za gotovo". *Kossev.info*. Последњи приступ 24. јул 2024.
https://kossev.info/ceku-o-povracaju-zemlje-decanima-iako-odluke-ustavnog-suda-treba-da-se-sprovode-ne-treba-nista-uzimati-zdravo-za-gotovo/

**Kossev.info**. 2022c. „Kosovski ministri sa delegacijom Europa Nostre: Traže izvinjenje – „V.Dečani uživaju punu pravnu zaštitu". *Kossev.info*. Последњи приступ 24. јул 2024.
https://kossev.info/kosovski-ministri-sa-delegacijom-europa-nostre-traze-izvinjenje-v-decani-uzivaju-punu-pravnu-zastitu/

**Kossev.info**. 2022d. „Albanski istoričari ponovo kritikuju E.Nostru i igumana V.Dečana, protive se izgradnji zaobilaznice i primeni odluke Ustavnog suda". *Kossev.info.* Последњи приступ 24. јул 2024.
https://kossev.info/albanski-istoricari-ponovo-kritikuju-e-nostru-i-igumana-v-decana-protive-se-izgradnji-zaobilaznice-i-primeni-odluke-ustavnog-suda/

**Kossev.info**. 2022e. „Albanski istoričari iz Dečana: Neprihvatljivo insistiranje međunarodnog predstavnika da se primeni „protivustavna" odluka za manastir". *Kossev.info.* Последњи приступ 24. јануар 2026. https://kossev.info/albanski-istoricari-iz-decana-neprihvatljivo-insistiranje-medjunarodnog-predstavnika-da-se-primeni-protivustavna-odluka-za-manastir/

**Kossev.info**. 2022f. „Eparhija o manastirskoj zemlji: Neprihvatljivo pravno nasilje i neizvršavanje sudskih presuda od strane Prištine*" Kossev.info*. Последњи приступ 24. јануар 2026. https://kossev.info/eparhija-o-manastirskoj-zemlji-neprihvatljivo-pravno-nasilje-i-neizvrsavanje-sudskih-presuda-od-strane-pristine/

**Maxharraj, Shaban**. 2021. „Манастир Дечани не жели посету Куртија, Вучићи се жалио на провокацију". *Koha.net*. Последњи приступ 24. 01. 2026. https://www.koha.net/sr/arberi/manastiri-i-decanit-se-do-kurtin-ne-vizite-vuciqi-ankohet-per-provokim

**Muhadri, Bedri**. 2021. „Përvetësimi i Monumenteve kishtare mesjetar arbërore në Kosovë nga Serbët". *Gazetadielli.com* Последњи приступ 24. 01. 2026. https://gazetadielli.com/pervetesimi-i-monumenteve-kishtare-mesjetar-arberore-ne-kosove-nga-serbet/

**Novosti.rs**. 2022. „У порасту број напада на православне цркве: Мисија ОЕБС-а на КиМ представила извештај о заштити културног наслеђа". *Novosti.rs.* Последњи приступ 24. 01. 2026. https://www.novosti.rs/c/drustvo/vesti/1137412/porastu-broj-napada-pravoslavne-crkve-misija-oebs-kim-predstavila-izvestaj-zastiti-kulturnog-nasledja

**Orainfo.net**. 2020. „Nisma bën thirrje të mos politizohet rruga Deçan-Plavë". *Orainfo.net* Последњи приступ 24. 01. 2024. https://orainfo.net/nisma-ben-thirrje-te-mos-politizohet-rruga-decan-plave/

**Paljokaj, Dede**. 2019. „Pak histori: Artana, një perlë e trashëgimisë kulturore e popullit tone". *Drita.info*. Последњи приступ 13. 06. 2023. http://www.drita.info/2019/08/02/u-shenua-dita-e-diaspores-ne-novoberd/?fbclid=IwAR23Kl8gMUic23IIKStWk8wHNGKPFwa8QyI_KHQlax_wArDbaeyuZSJqh8Q

**Prishtina press**. 2020. „Vetëvendosje pas ndërprerjes së punimeve në rrugën Deçan-Plavë: Vuçiq bën kërkesa, Hoti me partnerët i zbatojnë". *Prishtina press*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.prishtinapress.org/vetevendosje-pas-nderprerjes-se-punimeve-ne-rrugen-decan-plave-vuciq-ben-kerkesa-hoti-me-partneret-i-zbatojne/

**Rakoćević, Živojin**. 2019. „Crkva Svetog Nikole u Novom Brdu postaje katolički hram" *Politika.rs.* Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.politika.rs/sr/clanak/431377/Crkva-Svetog-Nikole-u-Novom-Brdu-postaje-katolicki-hram

**Rexha, Enver**. 2014. „Si u shndërruan kishat katolike shqiptare nëkisha ortodokse serbe?!". *Botasot.info*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://www.botasot.info/speciale/294919/dr-sc-enver-rexha-si-u-shendrruan-kishat-katolike-shqiptare-ne-kisha-ortodokse-serbe/

**Reporteri.net**. 2020. „Sipas Ramosajt, ndërprerja e punimeve Deçan-Plavë është e qëllimshme dhe dëmton turizmin". *Reporteri.net* Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://reporteri.net/lajme/sipas-ramosajt-nderprerja-e-punimeve-decan-plave-eshte-e-qellimshme-dhe-demton-turizmin/

**Reporteri.net**. 2020a. „VV kërkon shpjegime nga Hoti: Pse u ndalën punimet në rrugën Deçan-Plavë". *Reporteri.net.* Последњи приступ 24. 01. 2024.
https://reporteri.net/lajme/vv-kerkon-shpjegime-nga-hoti-pse-u-ndalen-punimet-ne-rrugen-decan-plave/

**Reporteri.net**. 2020b. „Historiani Muhamet Mala: Manastiri i Deçanit është trashëgimi e Kosovës, jo e serbëve". *Reporteri.net* Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://reporteri.net/lajme/historiani-muhamet-mala-manastiri-i-decanit-eshte-trashegimi-e-kosoves-jo-e-serbeve/

**Reporteri.net**. 2021. „KMDLNJ: Sava Janjiq duhet të hetohet për krime lufte". *Reporteri.net* Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://reporteri.net/lajme/kmdlnj-sava-janjiq-duhet-te-hetohet-per-krime-lufte/

**RTV 21.tv**. 2020. „Takim para punimeve, akterët do të mblidhen në Deçan për rrugën drejt Plavës". *RTV 21.tv.* Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://rtv21.tv/takim-para-punimeve-akteret-do-te-mblidhen-ne-decan-per-rrugen-drejt-plaves/

**Telegrafi.com**. 2019. „Hoxhaj: Serbia manipulon me fakte, kishat e xhamitë i takojnë Kosovës". *Telegrafi.com.* Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://telegrafi.com/hoxhaj-serbia-manipulon-fakte-kishat-e-xhamite-takojne-kosoves/

**Telegrafi.com**. 2019a. „Kadri Veseli: Krenar që flamuri i Kosovës valon në kalanë e Novobërdës". *Telegrafi.com*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://telegrafi.com/kadri-veseli-krenar-qe-flamuri-kosoves-valon-ne-kalane-e-novoberdes/

**Telegrafi.com**. 2020. „Lidhja e Historianëve i drejtohet Hotit për Manastirin e Deçanit: Mos e hapni këtë temë në Bruksel". *Telegrafi.com*. Последњи приступ 24. 01. 2026. https://telegrafi.com/lidhja-e-historianeve-drejtohet-hotit-per-manastirin-e-decanit-mos-e-hapni-kete-teme-ne-bruksel/

**Telegrafi.com**. 2020a. „Imeraj: Manastiri i Deçanit është ambasadë e Serbisë edhe e Rusisë në Kosovë". *Telegrafi.com*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://telegrafi.com/imeraj-manastiri-decanit-eshte-ambasade-e-serbise-edhe-e-rusise-ne-kosove/

**Telegrafi.com**. 2021. „Çeku: Vendimi për futjen e Manastirit të Deçanit në listën e objekteve më të rrezikuara, s'bazohet në logjikë të shëndoshë". *Telegrafi.com.* Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://telegrafi.com/ceku-vendimi-per-futjen-e-manastirin-e-decanit-ne-listen-e-objekteve-te-rrezikuara-sbazohet-ne-logjike-te-shendoshe-te-reagojne-institucionet/

**Telegrafi.com**. 2022. „Historiani Muhamet Mala: Manastiri i Deçanit i takon shkollës arbërore dalmatine". *Telegrafi.com.* Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://telegrafi.com/historiani-muhamet-mala-manastiri-decanit-takon-shkolles-arberore-dalmatine/

**Zeqiri, Ardita**. 2021. „Ministri Çeku: Policia nuk ka qenë e informuar për aktivitetin në kishën ortodokse". *Kallxo. com*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://kallxo.com/lajm/ministri-ceku-policia-nuk-ka-qene-e-informuar-per-aktivitetin-ne-kishen-ortodokse/

**Zeri.info**. 2020. „Ramosaj thotë se ndërprerja e punimeve Deçan-Plavë është në dëm të turizmit: Gjithçka e qëllimshme". *Zeri.info*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://zeri.info/aktuale/367554/ramosaj-thote-se-nderprerja-e-punimeve-decan-plave-eshte-ne-dem-te-turizmit-gjithcka-e-qellimshme/

**Zeri.info**. 2022. „Kryetari i Deçanit për raportin e 'Europa Nostra'-s: I pabazuar në fakte". *Zeri.info*. Последњи приступ 24. 01. 2026.
https://zeri.info/aktuale/457850/kryetari-i-decanit-per-raportin-e-europa-nostra-s-i-pabazuar-ne-fakte/

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.1:316.733(497.115)
323.1(=163.41)(497.115)
323.1(=18)(497.115)
271.222(497.11)-523.4/.6(497.115)

**ПЕШИЋ, Милена, 1972-**
Српски сакрални споменици на Косову и Метохији између дискурзивог поништавања
и фабриковања идентитета / Милена Пешић. - Београд : Институт за политичке студије, 2026 (Инђија : Комазец). - 291 стр. ; 21 cm

Тираж 100. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 269-291.

ISBN 978-86-7419-462-1

а) Културна добра - Косово и Метохија b) Национални идентитет - Културни аспект - Косово и Метохија v) Национални идентитет - Албанци - Косово и Метохија g) Српско питање - Косово и Метохија

COBISS.SR-ID 204889865